کورد و ئەفسانەی مادەکان بەشێک لە ئەفسانەی کورد بزانین.

لە چیرۆکی ٣٥٠٠ ساڵەی تەمەنی ئێران- دا هاتووە کە: «ئەم تایەفەیە (ماد) گرنگییەکی تری هەیە ئەویش دانانی کەرەسەی بنەڕەتیی مێژوو و ئەفسانە و داستانە گەلییەکانی ئێرانە، بەشێک لەو مێژووی ئێرانی داستانە ئەفسانەییەکان هاتووە کە بۆ پێش سەردەمی هەخامەنشییەکان دەگەڕێتەوە.» (٢١٤، ١٠، ل٧٧) لێرە ئەوە بەدەردەکەوێ، نەک هەر بنەڕەتی ئەفسانەی ماد و کوردان لەو سەردەمە دانراوە، بەڵکە ئەفسانە و داستانە گەلییەکانی ئێرانییەکانیش هەر بۆ ئەو سەردەمە دەگەڕێتەوە. نموونەیەکی ئەفسانە دروست بوون لە سەردەمی مادەکان. گریمانەی (تۆفیق وەهبی)یە کە دەڵێ: «لە ئەفسانەیەکدا هاتووە کە «ئەژدەهایەکی حەوت سەر» ئاو لە شارێک دەگرێ، دانیشتووانی شارەکەش ناچار ناوە ناوە کچێکی پێشکەش دەکەن تا تۆزە ئاوێکیان پێ ببەخشێ/ ١٢٧/١٣٤-١٣٠/ تۆفیق وەهبی گریمانەی ئەوە دەکات ئەو ئەفسانەیە هی ڕۆژگاری مادەکانە، «ڕەنگبێ ئەمە خواوەندی (ئەژی دەهاک) بووبێ، ئەوەی دەیتوانی باران ڕاگرێ، کشتوکاڵ و مەڕو ماڵات و ئادەمیزاد لەناوبەرێ، بۆیە خەڵکەکە لێی دەترسان دەیانپەرست قوربانییان پێشکەش دەکرد» (١٣، ل٢٣).

ئێمە کە سەردەمی مادەکان بەسەردەمێکی گرنگی دروست بوونی ئەفسانە بزانین، لەخۆوە نییە، ئەوەتا یەکەمین پاشای مادەکان، پاش ئەوەی دەسەڵات دەگرێتە دەست، لە هەمەدان. پایتەخت و قەڵایەکی- ئەفسانەیی دروست دەکا و ئەفسانەوار تێیدا دەژی، ژیانێک کە خەڵکی ئاسایی نەیبینن، چونکە ئەگەر ببینن ئەوا بەمرۆڤێکی ئاسایی تێدەگەن و ئێرەیی پێدەبەن و دوور نییە لێی هەڵگەڕێنەوە، بەڵام، لەنێو ئەو کۆشکە پێچاوپێچە ڕەنگاو ڕەنگەدا هەر ناوی ببیسن، بەشێوەیەکی ئەفسانەیی بیری لێدەکەنەوە و هیرۆدۆتس دەنووسێ: «بەڵام، ئەگەر کەس نەیبینێ ئەفسانەکە دەڵێ دەبێتە پیاوێکی تر و جیا لە پیاوانی تر» (٢٢٠، ص١٩).

لەم نووسینەدا ئەوە سەلمێندرا، کە پێشتر زۆر کەسی تریش سەلماندوویەتی ماد و کورد یەکن، ئەوا ئەفسانەی مادەکان ئەویش بەشێکی گرنگی سەردەمێکی گرنگی میللەتی کوردە، کەواتە ئەفسانەی کورد لەو ڕۆژەوە کە مرۆڤ لە کوردستان ژیاوە و زار و بیری ئەفسانەسازیی کەوتووتە کار هەبووە و پێبەپێ لەگەڵ هاتنی هیند و ئەوروپییان -ئاری- یەکان گەشەی کردووە و لە سەردەمی دەوڵەتی ماد گەیشتووتە ئاستێکی بەرز و لە ڕۆژگاری سۆمەرییەکان گەیشتووتە ئاستی نەمریی. هەر لە سەردەمی مادەکانیش یەکەم ئیمپراتۆرییەتی کوردی دامەزرا و نەتەوەی کورد تەواو یەکی گرت و پێگەیشت.

کۆچی درێژخایەنی ئەوانەی کە پێیان دەگوترێ، هیندۆ ئەوروپی یان ئاری[1]! و دروست بوونی میللەتی کوردو فارس.

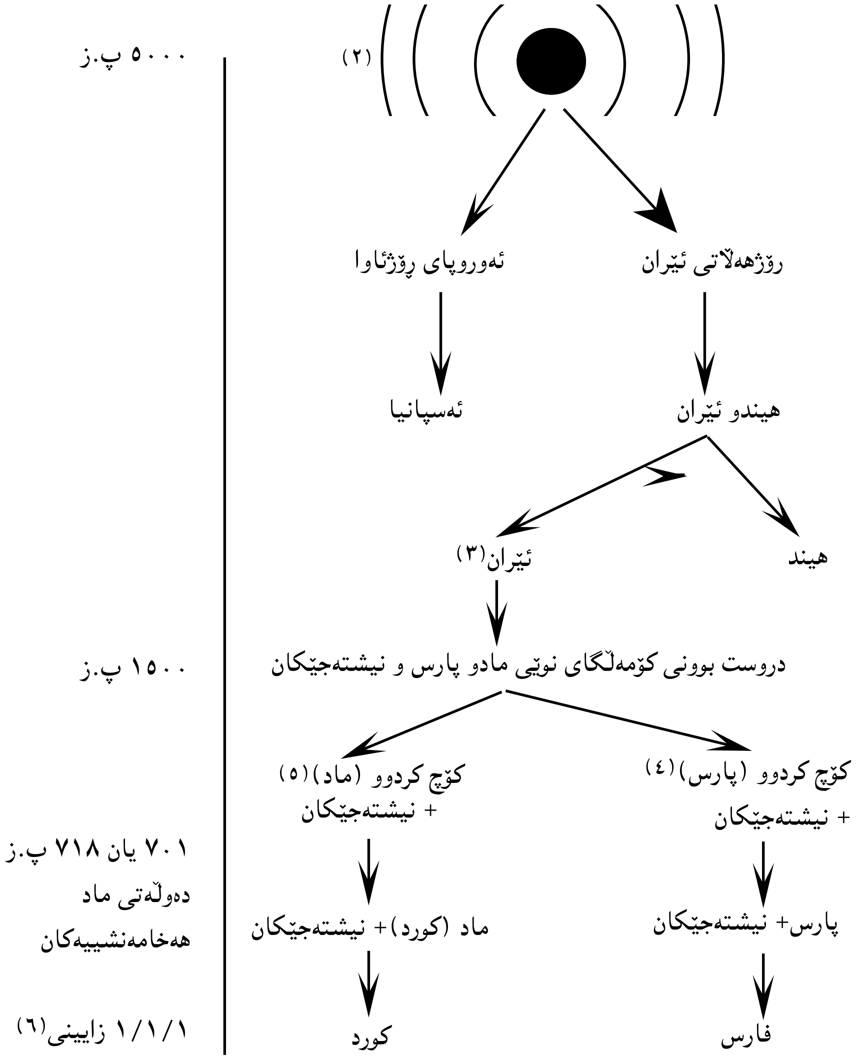

١- دوور نییە دواڕۆژ لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە و پشکنینی ورد ناوی ڕاستەقینەی ئەم کۆچ کردووانە بەدەر بکەوێ.
٢- لەبەر ئەوەی جێگای کۆچ کردنەکە جێگیر نییە، بۆیە هێمای جووڵەدارم داوەتێ.
٣- پێش دروست بوونی دەوڵەتی ماد و سەرەتای کۆچەکەیان ئەم هۆزانە لەنێو یەکدا یەک کۆمەڵگابوون. ➤

١-٧-١- كوردستان سەر زەمینی مێژوو و ئەفسانەی لافاو:

لافاو وەک ڕووداوێکی واقعی، تەواوی مێژوو و ئەفسانە و کتێبە ئایینی و پشکنینە (ئەرکیۆلۆجی) کۆنناسی و لێکۆڵینەوە زانستییەکان پشتگیریی لێدەکەن. کە لافاوێکی گەورەیە__ بگرە پتر لە یەک لافاو__ ڕوویداوە و تەواوی زەوی، یان هەر جارەی بەشێکی زەویی گرتووەتەوە و بووەتە هۆی لەنێو چوون و وێران بوونی ئاوەدانی و خنکانی مرۆڤ و زیندەوەرەکان، ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی کە جارێکی تر سەرلەنوێ وەک یەکەمجار، پاش دروست بوون و پێگەیشتنی مرۆڤ و چیرۆکی هاتنی ئادەم و حەوا-ی نێو قورئان و ئینجیل و تەورات و (مەشی و مەشیانە)ی(*-٢٤) ئاوێستای زەردەشتیان، ژیان سەرلەنوێ دەست پێبکاتەوە، بۆ ئەم ژیان دەست پێکردنەوەش، ئەم سەرچاوانە زۆربەی هەرە زۆریان باس لەوە دەکەن کە ژیان ئەمجارە لەنێو (کەشتی)یەکەوە دابەزیوەتەوە سەر زەوی، وەک لە قورئاندا هاتووە، سەرزەمینێکی پیرۆز. لەبەر ئەوەی لێکۆڵینەوە لەسەر (لافاو)ی نێو کتێبە ئایینییەکان زۆرە و لە زۆر ڕووەوە باسی ئەو دەقە ئایینییانە کراوە، بۆ ئەوەی ئەم کارەی ئێمە نەبێتە هۆی دووبارە بوونەوە و - درێژدادڕی - یەکی لە ڕادەبەدەر، هەوڵدەدەم باس لە سەرچاوە مێژوویی و ئەفسانەیی و زانستییەکان بکەم و زیاتر ئەو هەواڵ و ئەفسانانە بەسەر بکەمەوە کە لافاو بە - کورد و خاکی کوردستان دەبەستنەوە.

بەهۆی ئەوەی کە کتێبە ئایینی و ڕۆشنبیرییە ئایینییەکان، بەتایبەت، ئایینی جوو و مەسیحی و دواجار موسڵمانەکان، سەرچاوەکانی دوایین و تا ئێستاش بەردەوامن و زۆریش بەر بڵاون، ئەو سەرچاوانە بوونەتە- چاوگەیەکی - دەوڵەمەند بوونی ڕۆشنبیریی میللی- کە لەمێژە خەڵکی ئەو ئایینانە و دەرەوەی ئەم ئایینانەش- ئەفسانەکانی خۆیان لەسەر هەڵدەنێن، هەربۆیە ئێستا لە جیهاندا زۆر دەقی ئەفسانەی لافاو هەیە، کە لەزۆر ڕووەوە لێک دەچن و لە زۆریش لێک جیان، (*-٢٥) دیارە پێش ئەو ئایینانەش زۆر دەقی تری -لافاو- کەوتوونەتە دەست، هەر بۆ نموونە، لە سەردەمی سۆمەری و ئەکەدی و بابلییەکاندا، باس لەم داستان و ئەفسانە و چیرۆکانە دەکرێ و ناوی ئەم پاڵەوانانە دێ، -داستانی لافاوی گلگامش، (داستانی لافاوی زیو سەدرا)، (داستانی لافاوی بیرۆسس)، (داستانی لافاوی ئەتراهاسیس)، ئەمانە هەموو لە مێژوویەکی کۆنەوە باسی لافاویان کردووە و دەقەکانیان، بەشێوەی جیا جیا کەوتووتە دەست. ئەو هەموو دەق و ناوە بۆ لافاو نیشانەی دوو شتە، یەکەم: ئەوەیە لافاو وەک واقع ڕووداوێکە ڕووی داوە و خەیاڵ و ئەفسانە نییە، دووەم: ئەوەیە کە یا ئەوەتا لافاوێکی زۆر گەورە و گران ڕووی داوە کە هەموو جیهانی گرتووتەوە، بۆیە لە زۆر لا و لە زۆر سەردەم باس دەکرێ، یان لافاو زۆرجار قەوماوە و شوێنی جیا جیا و ڕۆژگاری جیا جیای گرتووەتەوە، ئەگەرچی بەدووری نازانم، کە هەردووکیان

٤- لەگەڵ گەیشتنی هۆزەکانی (پارس) تێکەڵ بوونێک هاتە ئاراوە لەنێوان هاتووەکان و هۆزە نیشتەجێکان.
٥- لەگەڵ هاتنی (ماد) ئەوانیش تێکەڵی ئەو هۆزانە بوون کە پێشتر لەناوچەکەدا دەژیان، هەر ئەو وەختەش (کورد) وەک ناوێکی دیار لە ناوچەکەدا هەبووە.
٦- ئەم مێژوو دانان و هێڵکارییە، ئەنجامی خوێندنەوەیەکی گشتیی سەرچاوە مێژووییەکانە.

ڕوویان دابێ، واتە لافاوێکی گەورە هەموو جیهانی گرتبێتەوە و زۆر لافاوی بچووکتریش ناوە ناوە هەڵسابێ. ئەوەتە (جیمس فرێزەر) دەنووسێ: «ئەوەی زانراوە و لەمێژە کە ئەفسانەی لافاوی گەورە. ئەوەی کە بووە هۆی لەنێوچوونی نزیکەی تەواوی خەڵک، بەبڵاوبوونەوەیەکی زۆر بڵاو جیهانی گرتووەتەوە» (١٢٢، ص١٦٠) ئەوەی__ جیمس فرێزەر- دەیەوێ بیڵێ ڕوودانی لافاوی گەورەیە، ئەو لافاوەی کە هەموو جیهانی گرتۆتەوە و نزیکەی تەواوی خەڵکی لەناوبردووە، هەر ئەوەشە هۆکەی، کە لە ئەفسانە جیهانییەکاندا باس دەکرێ، هەر بۆ ئەم پشتگیرییە و یەک بوونی لافاوەکان(تاها باقر) دەنووسێ: «ئێمە دەتوانین بەکەمێک دڵنیاییەوە بڵێین کە لافاوی ناوبراو لە سەڵماندنی پاشا سۆمەری و بابلییەکان یەک لافاو بوو» (١٣٢، ص٣٠٠) هەر بۆ پشتگیریی ئەوەی کە لافاوی گەورە ڕوویداوە لەڕووی زانستی و مێژووییەوە لێکۆڵەرەوەی کورد (میرزا حەسەن ئەلدنادی) دەنووسێ: «سەرچاوە مێژوویی و زانستییەکان، ئەوە دەسەلمێنن کە لافاو (لە ڕاستیدا ڕوویداوە) و ئەو ناوچەیەی گرتووەتەوە کە بەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست ناسراوە، بەڵام نەگەیشتۆتە هند و یەمەن» (٢١٢، ل٦، ٨٠) ئەو لافاوەی کە ڕوویداوە لەسەر قسەی لێکۆڵەرەوەی عیراقی(تاها باقر): «زۆربەی هەرە زۆری لێکۆڵەرەوەکان لەسەر ئەوە ڕێکن کە ئەو لافاوەی لەکتێبە پیرۆزەکان بەتایبەت «تەورات» باسی دەکات، هەر ئەو لافاوەیە کە پاشماوە شارستانییەتەکەی نێوان دوو ئاوان باسی دەکات» (١٣٢، ص٣٠١) ئەگەر ئەم لافاوە گەورەیە پشتگیری زۆری هەیە. لەڕووی مێژووی ئەفسانەیی و زانستییەوە، ئەوا زانست ئەوەش دەسەلمێنێ کە زیاتر لە لافاوێک لە جیهان ڕوویداوە: (دیفیدو جوان ئۆتیس) پشت بەبیردۆزی لافاو- دەنووسێ: «لەو گفتوگۆیەدا کە لەسەر بنەمای زەمین ناسی -جیۆلۆجی- نوێ بیردۆزی (لافاو) لایەنگرەکانی ئەوە دەسەلمێنن کە لە لافاوێک زیاتر جیهانی گرتووەتەوە و، ئەوەی کە لە تەوراتیشدا باس دەکرێ دواییەکەیانە» (١٢٥، ص٥٣) دووریش نییە کە هەر ئەو لافاوەی دوایی لافاوە گەورەکەیان بێ.

زۆر پێویستمان بەبەڵگە نابێ، بۆ ئەوەی ئەوە بسەلمێنین کە لافاو ڕوویداوە و زۆربەی ڕووی زەویشی گرتووەتەوە، وا چاکە ئەو بەڵگانە بخوێنینەوە کە لە مێژووی کۆن و ئەفسانە و پاشماوەکان باس لە«لافاو» دەکەن.

سۆمەرییەکان زۆر دەقی ئەفسانەییان بۆ بەجێهێشتووین کە باس لە لافاو دەکەن. «لە لەوحەی دوازدەمی بەڕەسەن سۆمەری، هەر دەڵێی وەرگێڕانی دەقی ئەکەدی (بابلی) یەکەیە» (١٣٣، ص٥٥) لەو پێکچوونەشدا دەبێ مانای ئەوە بدۆزینەوە کە هەموویان باسی یەک «لافاو» دەکەن، هەر لە دەقێکی سۆمەری کە دەقی گلگامشە. ئاوا باسی پێشبینیی لافاو دەکات، کە (ئەرداتسی پاشا) خەون دەبینێ: «خواوەندی کرۆنۆس لەخەودا ئاگاداری کردەوە، کە لافاو لە ڕۆژی یازدەی مانگی(دسیۆس)(*__٢٦) ڕوودەدا و بەشەرییەت لەنێو دەبات» (١٣٣، ص٢١١) هەر لەو خەوەدا پێی دەڵێ: لە شاری (سپار) چاڵێک هەڵکەنێ و هەموو زانیارییەکانی لەنێودا بشارێتەوە، ئەم دەقەش وەک دەقەکانی تر وردە باسی زۆری تێدایە، بەڵام با جارێ بزانین هیچ مێژوو و سەردەمێک بۆ ئەو لافاوانە دیاریکراوە، ئایا مێژووەکان زۆر لێک دوورن، بەڵگەکان چین بۆ ئەم زەمەنە دیاریکراوانە؟

لەسەر قسەی «تاها باقر» لێکۆڵەرەوەی ناسراو «وولی __ Wooley» ئەوەی لە(ئوور) پشکنینی کردووە، دەڵێ: لافاوێکی کاریگەر لە ڕۆژگاری - دور العبید- دەوروبەری ٤٠٠٠ پ.ز ڕوویداوە» (١٣٢، ص٣٠١) هەر نزیک لەم مێژووە لە بەڵگەیەکی پێش زایینداهاتووە دەڵێ: «بەسوود وەرگرتن لە فەهرەستی ڕێکخراوی مێژوونووسی کلدانی(دەوروبەری ٢٨٠ پ.ز) کە ڕۆژگار دابەشی سێ قۆناغ کردووە، دەوڵەتەکانی پێش لافاو، دەوڵەتەکانی پاش لافاو، مێژووی دابەشکراو و یەکەمین قۆناغی مێژوویی بەناوی زنجیرەی یەکەمی(ئوور) ناسراوە کە لە ساڵی ٣١٠٠ پ.ز دامەزراوە» (٨٠، ص٧٥٦) ئەم مێژووەش زۆر لە مێژووی یەکەم واتە (٤٠٠٠) ساڵە دوور نییە، ئەم لێک نزیکییەش بۆ ئەوەمان دەبات کە هەردوو لا باسییەک ڕووداو بکەن دیارە ئەگەر ٣١٠٠ ساڵ پ.ز ساڵی یەکەمین زنجیرەی شاهەنشاهی ئوور بێ، دەبێ لافاوەکە ماوەیەکی زۆر پێش ئەم سەرەتای شاهییە ڕوویدابێ.

لێکۆڵەرەوەی عەرەب (عەلی ئەلشۆک) لەبارەی لافاوی (سفر التکوین) دەنووسێ: «بیرەوەرییەکی مێژووییە، کە بارانێکی بەخوڕ لە چیاکانی ئەرمینیا(؟) ڕوویداوە بەهۆیەوە هەردوو ڕووباری«دجلەو فورات» هەڵساوە و بووە هۆی لافاو ئەوەش لە دەوروبەری٣٢٠٠ ساڵ پێش زایین بوو» (١٤٢، ص١٠٠) ئەم مێژووەش زۆر لەوانەی سەرەوە دوور ناکەوێتەوە، هەر لەبارەی مێژووی لافاو(م. ئاورنگ) دەنووسێ: (لافاوی نووح، ١٦٥٦ساڵ پاش ئادەم و ٢١٠٥ ساڵ پێش مەسیح بوو» (٨٦، ص٢٣) زۆر نزیک لەم مێژووە(فرێزەر) دەنووسێ: «لەوحەیەکی٢١٠٠ ساڵ پێش زایینی پاش لافاو دۆزراوەتەوە، کە باسی لافاو دەکات» (١٢٢، ص١٧٣) ئەم مێژووانەش زۆر لێک نزیکن، ئەگەر نێو لاپەڕەکانی لێکۆڵینەوەکانی تایبەت بەلافاو بپشکنین، دەتوانین زۆر مێژووی تریش ببینینەوە، بەڵام، وا چاکە کۆتایی مێژووەکان بەمێژووێکی ئەفسانەیی ببێنین کە لە «الاصحاح الثامن»ی تەورات- دا دەڵێ: «کەشتییەکە لە مانگی حەوت لەڕۆژی حەڤدەهەم لەسەر چیای ئەرارات(*-٢٧) نیشتەوە» (١٣٣، ص٢٤٩) کە مێژووەکانی تر هەموویان پێکەوە نیشانەی ڕوودانی لافاو بن، بەڵام، هیچیان مێژووێکی دیارمان نادەنێ، تا بەدڵنیاییەوە، مێژووی ڕوودانی دیاری بکەین، ئەم مێژووەی نێو «تەورات»یش ڕۆژ و مانگی دیاری کردووە و باسی ساڵ ناکات، بەمەش زیاتر مێژووەکەی لە تارماییدا هێشتۆتەوە. هەرچۆنێ بێ ئەم هەموو مێژوو دیاریکردنە (با یەکیش نەگرنەوە) نیشانەی ڕوودانی لافاوە، ئەگەر هێشتا کارێکی ئاسان نییە بتوانین ڕۆژ و مانگ و ساڵی لافاوەکە دیاری بکەین، با بەهۆی بەڵگەکانی تر زیاتر واقعی ڕوودانی لافاوەکە بەرجەستە بکەین.

١-٧-١-١- هۆی ڕوودانی لافاو:

کتێبە ئایینییەکان و هەموو ئەو ئەفسانانەی کە پشت بەدەقە ئایینییەکانەوە باس لە لافاو دەکەن، هۆی لافاوەکە بۆ خراپی و لەڕێگا و ئایین لادانی خەڵکەکە دەگێڕنەوە، کە ئەمەش بۆ خۆی شیکردنەوەیەکی ئایینییە، کە خوا وەکو سزایەک بۆ خەڵکەکە و پاککردنەوەی زەوی لافاوی هەڵستاندووە، لە دەقە سۆمەرییەکانیش هۆکەی، هەر شتێکە و لەوەی کە خواوەندەکان لە«بەشەر» تووڕە دەبن و بەلافاو سزای دەدەن، «لافاو بۆ لەنێو بردنی بەشەرە، لەبەر ئەوەی بەدەنگە دەنگ و هەراو هۆریای

خۆیان خوداوەندیان نیگەران کردووە» (١٣٣، ص٢١٥) یەک لە ڕەوشتی ئەفسانە ئەوەیە کە هەمیشە مانای دینی و ئەخلاقی دەداتە ڕوودانی شتەکان بەڵام، زانست و لێکۆڵینەوە زانستییەکان زیاتر بەدوای هۆکاری زانستیدا دەگەڕێن، بۆیە زاناکان زۆرتر بۆ ئەوە دەچن، کە هۆکەی، واتە هۆی لافاو، گۆڕانی پلەی گەرمی ئاو و هەوا و توانەوەی بەفر و بەستەڵەکەکان بووبێ، چونکە لە ڕووی زانستییەوە سەلمێندراوە، پلەی گەرمای زەوی بەردەوام لەگۆڕانە، نەک هەر زەوی بەگشتی، بەڵکە هەر ڕووبەرێکی زەوی، ئەویش گۆڕانێکی بەردەوامی تایبەت بەخۆی هەیە، ئەم گۆڕانەش هۆیەکە بۆ جێگۆڕکێی سەرما و گەرما لەسەر ڕووی زەوی، ئەگەرچی ئەم جێگۆڕکێیە زۆر لەسەرەخۆش بێ.

١-٧-١-٢- سەرچاوەی لافاو:

هەر چەندە دەقەکان زۆرتر باس لە بارینی زۆر و هەڵسانی ڕووبار وتوانەوەی بەفر و بەستەڵەکەکان دەکەن، وەک هۆیەکی ڕاستەوخۆ بۆ لافاو، ئەوا ئەفسانەیەکی کوردی بەشێوەیەکی تر لێکی دەداتەوە: «لە عەین سفنی کە بەناوی سەفینەی نووح (د.خ) کراوە، کانییەکی تێدایە ئاوەکەی بۆ نەخۆشیی پێستە بەکاردێ و باوەڕ وایە کە سەرچاوەی لافاوە» (٢١٢، ل٢٣) واتە بەڕای خەڵکەکە ئاوی لافاو لە کانییەکە هەڵقوڵاوە.

١-٧-١-٣- ئەفسانەی ترس و تەماع:

لە شاری ئورفەی باکووری کوردستان دوو ستوونی کۆن هەیە و ڕووت ماونەتەوە و کراون بەهێمای ئەفسانە، خەڵکەکە دەڵێن: «ئەم دوو ستوونە یەکێکیان پڕ زێڕ کراوە و ئەوەی تریش بەردەمی هەڵچوونی ئاوی گرتووە، ئاوی ئەو کانییە دەکرێ لافاوێکی وەکو ئەوەی نووحی لێ بکەوێتەوە، ئەوەی ستوونە پڕ لە زێڕەکە خراپ بکا سامانێکی وای گیر دەکەوێ. لە خەیاڵی هەر چاو چنۆکێک بەدەرە، بەڵام، جیهان ژێر ئاو دەکەوێ، ئەگەر دووەم زیانی پێبگا» (١٢٤، ص٢٤) لەبەر ئەوەی هەردوو ستوون زۆر پێک دەچن کەس لەخۆی ڕا نابینێ ئەو سەر کێشییە بکات. چونکە ئەگەرچی یەکێک لە ستوونەکان زێڕی تێدایە، ئەوا ئەوی تر سەرچاوەی لافاوە.

١-٧-١-٤- پاڵەوانی لافاو:

ئەگەرچی دەقە ئایینییەکان لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون کە ئەو کەسەی کەشتییەکەی دروست کرد(نووح) پێغەمبەر بوو (د.خ) لەپاڵ ئەم ناوە، لە دەقە سۆمەری و بابلی و ئەکەدی-یەکانیش ناوی(ئۆتۆ__ ناپشتم) و(زیۆ سەدرا) و(هیسۆتروس)یش ناو دەبەن، کە لێکۆڵەرەوەکانیش ئەم پاڵەوانە جیا و ناوە لێک دوورانە، بەیەک کەس دەزانن، ئەمەش بۆ خۆی هۆیەکە بۆ ئەوەی بڵێین کە ئەم دەقانە باسی یەک ڕووداو و دوا ڕووداوی لافاو دەکەن.

١-٧-١-٥ نیشتنەوەی کەشتی:

لەناوهێنانی شوێنی نیشتنەوەی کەشتییە سەر ئاوەکە، دەقەکان هەر لە دەقە ئایینییەکانەوە، تا مێژوویی و کۆنناسی و زانستیی ئەفسانەییەکەوە هەر هەموویان، باسی چیاکانی کوردستانی ئەمڕۆ

دەکەن. ئەوە لە قورئان زۆر بەئاشکرا باسی چیای (جوودی) دەکات و تەوراتیش باس لە «ئەرارات» دەکات، با بزانین هەواڵەکانی تر چی دەڵێن: مێژوونووسێکی بابلیش ساڵی ٢٧٥ پێش زایین لە نووسینێکدا کە لەلایەن یۆنانییەکانەوە پارێزراوە، دەڵێ «کەشتیی هیۆترۆس (مەبەستی کەشتیی نووحە) ئەتوانرێ لە شاخەکانی کورد نشین لە ناوچەی ئەرمەنستان ببینرێ» (٢٠٥، ٣٢، ٣٣، ل٥١) ئەو مێژوو نووسە باسی ئەوە دەکات لەسەردەمی ئەودا، واتە ٢٧٥ ساڵ پێش زایین پاشماوەی کەشتییەکە لە چیاکانی کوردستان بەئاشکرا بینراوە، (یوسفۆس) لە(بیرۆسۆس) دەگێڕێتەوە، «کە پاشماوەی کەشتییەکە لە ئەرارات چیای جوودیی نزیک دەریاچەی وانە، هەر بیرۆس دەڵێ: کوردەکانی ئەو ناوچەیە ئێستاش- مەبەست سەردەمی ئەوە- پارچەی لێدەکەنەوە و بۆ خۆیان بەکاری دێنن» (١٤٢، ص١٠٠-١٠١) هەر -عەلی ئەلشۆک- دەنووسێ: دەستەیەکی ئەمریکی دەڵێن: پارچە تەختەی بە بەرد بوویان دۆزیوەتەوە، کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە ١٥٠٠ ساڵ پێش زایین، ئەم بەڵگانەش هەموویان، ئەگەر شتێک بسەلمێنن، ئەوەیە کە کەشتییەکە لەو ناوچەیە نیشتووەتەوە و هەر لە داستانی گلگامش لەدەقە شعرییەکەی ئاوا باسی نیشتنەوەکە دەکات:

«سەیری قەراغەکانی دەریا) (-٢٨)م کرد*

لە هەر چوار کەنارانەوە

چیای(جەزیرە) (-٢٩) دەرکەوت*

کەشتی لەسەر چیای (نصیر) نیشتەوە» (١٣٣، ص١٨٠).

(تاها باقر) لە پەراوێزدا دەنووسێ(- ناگۆ- Nagu واتە(جەزیرە)و مانای (ناوچە و قەراغ)یش دەدا، دەکرێ ئەم-ناگۆ-یە- جەزیرە- هەر بەناوچەی جەزیرەی باکووری کوردستان بزانین، کە هەموو ناوهێنانەکانی تریش، بۆ نیشتنەوەی کەشتی لە دەوروبەری ئەم- جەزیرە- ناگۆ- یە دەسووڕێتەوە. بۆ چیای- نصیر- دیسان هەر (تاها باقر) دەنووسێ: «(چیاي نصیر) واتە(چیای ڕزگاری) کە باسی ئەو چیایە لەگەڵ باسی(ئاشوور ناسر بال)ی دووەمی ٨٨٣-٨٥٩ی پێش زاییندا هاتووە و دەکەوێتە خوارووی زێی بچووک، هەر ئەو ناوە واتە- نصیر- لەگەڵ (الکوتیین) پێکەوە هاتووە، لێکۆڵەرەوان ئەم چیایە بە- پیرە مەگروون- تێدەگەن، هەر ئەو چیایەیە، (بیروسۆس) بەچیای کوردان ناوی دێنێ، ئەو چیایەی کە قورئان ناوی دەنێ(جودی) ».

وەکو دەردەکەوێ کەشتییەکەی (نووح)، (ئۆتو- ناپشتم) بەپێی دەقەکان لە یەکێ لەم چیایانەی کوردستان نیشتووتەوە، (ئەرارات، جوودی، پیرەمەگروون) ئەگەر ئەمە لەدەقە کۆن و ئایینییەکانەوە باس کرابێ، ئەوا لەنێو- کورد-یش بۆ خۆی زۆر ئەفسانە هەیە کە باسی لەشوێنێکی دیاری کوردستان دەکات کە کەشتییەکە ڕێی تێکەوتووە وەک ئەم شوێنانە:-

١-٧-١-٦- چیای بێخێر:

وەرگێڕی(گلگامش) بۆ زمانی کوردی کە(سەلاح سەعدوللا)یە لەپێشەکییەکەیدا و لە باسی لافاودا دەنووسێ: «ئەفسانە یێت تۆفانێ هێشتا ل دەڤەرێ زندینە، بۆ نموونە ئەفسانەیا چیایێ(بێخێر) ل زاخۆ،

چەوا چیایێ نەشیا گەمی راکت ڤێجا گوتنێ (بێخێر) چەوا گەمی چوو سەر چیایێ (جوودی) وێڤەتر ئو ل سەر راوەستا» (١٨، ل٦) ئەو چیایە ئێستاش ناوی (بێخێر)ە و بێخێرییەکەشی لەوە هاتووە، نەیتوانیوە کەشتییەکەی نووح کە پڕ بوو لە(ژیان) لەسەر شانی خۆی ڕابگرێ.

١-٧-١-٧- چیایێ سنجار (ژەنگار):

ئەو چیایەش بۆ خۆی بەبارێکی خراپ تێکەڵ ئەفسانەی نووح پێغەمبەر بووە، ئەم ئەفسانەیەش زۆرتر لای برا ئێزیدیەکانمانە: «لە لوتکەی چیای سنجار ئەوەی (سندل کلوب) ئەوەی کەشتییەکەی نووح خۆی لێدا، - سەردەمی لافاو- نووح ناوی لێنا (سن جار) واتە سەر ڕەق ئەوەی بۆ کەشتییەکەی نووح (د.خ) سەری نەهێنایە بەری، نووح رووی تێکرد و گوتی: «باشتر وابوو سەر دانەوێنی لە بەرامبەر کەشتییەکەی ژیان، دوعای ئەوەت لێدەکەم هیچ درەخت و دارێکی بەردارت لەسەر سەوز نەبێ» لەوێ ڕۆژێوە، ئەم لوتکەیە ڕووتەنە» (٢١٢، ل٥٤) ئەگەر چیایی بێخێر پاشتر خەڵک ئەم ناوەیان لێناوە، ئەوا(سنجار) (*- ٣٠) نووح خۆی دوعای لێکردووە.

١-٧-١-٨- ئاڤا کانیا سپی:

هەر تەنیا چیاکان تێکەڵ بەئەفسانەی لافاو نەبوونە، ئەوەتا ناوی کانییەکیش لە گەلیی لالش خۆی لەنێو ئەفسانەکەیدا هاوێشتووە، (حەسۆ هورمی) دەنووسێت: «میتۆلۆژیا مە دبێژیت: دەما ئاڤا رەش(تۆفان) ڕا بوویە بتنێ ئاڤا کانیا سپی مابو زەلال و پاقژ، ژ تەنی قوڕ و شۆپیاتی قورتال ببوو دباوەڕیا ئێزیدیا تێدا ئەڤ کانیا هیڤینێ لالشێیە و لالش هێڤینێ عەردی-یە» (٩، ص٣٤) وەکو دەردەکەوێ لەنێو- ئاڤارەش- تەنیا ئاوی- کانیا سپی- بەپاکی و ڕوونی ماوەتەوە. ئەوەش هێندەی تر ئەو کانییە بەلای برا ئێزدییەکان پیرۆز کردووە، کانیا سپی کراوە بەهەوێنی- لالش- پەرستگای خۆیان و لالشیش کراوە بەهەوێنی هەموو زەمین.

١-٧-١-٩- مالا ڕەش:

کە چیاکانی ئەرارات و جوودی و بێخێر و پیرەمەگروون ئەفسانەی ڕۆژانی لافاویان هەبێ ئەوا مرۆڤیش، لەم ئەفسانەیە بێ بەش نەبووە، «لەنێو خەڵکدا دەگێڕنەوە، مەزنایەتیی بنەماڵەی(کۆک ئاغا) بەسەر هۆزەکەیەوە (هۆزی دنا) ریشەی بۆ سەردەمی لافاو دەگەڕێتەوە، ئەو بنەماڵەیە بە- مالا ڕەش- بەناوبانگن، لەو سەردەمەدا باپیرە گەورەی ئەو خێزانە (سلیمان ئەیوب) لەگەڵ هۆزەکەی لە- زۆزان-ەوە بەرەو هیند(*__٣١) کۆچیان کرد، پێش ئەوەی لافاو دەست پێبکا» (٢١٢، ٦، ل٧٣) زۆرتر دەقەکان باس لەوە دەکەن کە، جگە لەوانەی ناو کەشتییەکە کەس لە لافاو ڕزگاری نەبووە، کەچی لێرە باسی هۆزێک دەکرێ، کە لە ترسی لافاو لە کوردستان- زۆزان- بەرەو هیند کۆچیان کردووە، ئەوەش پشتگیریی ئەو ڕایە دەکات کە پێشتر گوترا- لافاو- هیند و یەمەن-ی نەگرتووتەوە.

١-٧-١-١٠- ژیان پاش لافاو:

ئەگەر دەقەکان باسی ئەوە بکەن کە نووح و ئەوانەی لەنێو کەشتییەکەدا بوون، پاش نیشتنەوەی ئاو

جارێکی تر ژیانیان دەست پێکردەوە، ئەوا لە داستانی گلگامشدا باسی بنەماڵەیەکی تر دەکات تێیدا دەوترێ: «یەکەمین بنەماڵەی کە پاش لافاو حوکمیان کرد بنەماڵەی (کیش)بوو» (١٣٣، ص١٥)، لێرە باسی حوکم کردن دەکات، وەک ئەوەی رەعیەتێکی زۆر هەبووبێ و بنەماڵە حوکمیان بەسەردا کردبن.

١-٧-١-١١- یەکەمین گوند:

هەر لەبارەی دەستپێکردنی ژیان پاش لافاو(ابن قتیبة) لەکتێبی (عیون الاخبار) دەنووسێ: «یەکەمین گوند کە پاش لافاو ئاوەدان کرایەوە (بقردی) بوو کە ناوی(بازاڕی هەشتایان)ە ناوەکەشی بەهۆی ئەوەیە کە نووح لە کەشتی دابەزی ئەوێی ئاوەدان کردەوە، بۆ هەر پیاوێک کە لەگەڵ ئەو بوو خانووێکی دروست کرد، چونکە هەشتا کەس بوون ناویان لێنا (بازاڕی هەشتایان) (کردستان- حبیب الله تابانی) هەرچەندە دەقەکان زۆرتر باسی-جووت، جووتی زیندەوەران دەکەن، کەچی لێرە تەنیا بۆ مرۆڤ باسی هەشتا- پیاو -دەکات، ئەگەر هەر پیاوە و ژنێکیشی لەگەڵ بووبێ، دەبێ ژمارەکە دوو ئەوەندە بکات، ئەگەرچی (ابن قتیبة) لە ئاوەدانکردنەوەکەدا باسی شوێنەکە ناکات، ئەوا کورد زۆر بەڕوونتر ئەم ئەفسانەیە باس دەکەن و دەوترێ: «گوندەک ل زاخۆ هەیە بناڤێ (هەشتیان) دبێژن ئەڤ گوندە ب ناڤێ هەشتی مرۆڤێت ژ گەمی یا (نووح)ی داکەتین سەر ئەردی، پشتی تۆفانێ، هات ئاڤاکرن» (١٨، ل٦) لێرە ناوچە و گوندەکە شوێنی دیاری کراوە، ئەویش دەوروبەری (زاخۆ)یە. هەر لەبارەی گوندە ئاوەدانکراوەکانی پاش لافاو(ضیاء الدین پاشا الخالدی المقدسی) دەنووسێ: «جێما گوندێکە لە نزیک- جوودی- کوردەکان دەڵێن یەکەمین گوندە پاش لافاو ئاوەدانکراوەتەوە.» (١٨٢). دەکرێ مانای ناوەکە واتە- جێما- بەجێی مە، جێگای ئێمە، جێیا مە- لێکبدەینەوە، ئەگەر ئەوە قبووڵ بکەین، کە پیاوەکان کاتێ لە کەشتی دابەزیون گوتبیان: ئێرە- جێیا مە- یە!! دەبێ ئەوەش قبووڵ بکەین کە کەشتیسوارەکان بەکوردی قسەیان کردووە!؟ یان ئەوەتە پاشتر هەر کورد ئەو ناوەیان لێناوە؟!

١-٧-١-١٢- یەکەمین شار:

ئاوەدانکردنەوەی پاش لافاو هەر تەنیا لە سنووری گوندەکان ڕاناوەستێ و باسی یەکەمین- شار- یش دەکرێ، «(ئەریدۆ Aridou) یەکێ لە شارە ناسراوەکانی سۆمەرییەکانە، بەپێی ئەفسانەکانی ئەم میللەتە لەپاش لافاو دروستکراوە، ئەو شارە گرنگترین نێوەندی شارستانی کۆنی سۆمەرییەکانە» (٤٦، ص١٩) سۆمەرییەکان زۆر دەقی گرنگیان هەیە لەبارەی لافاوەوە، چونکە بەپێی مێژووە زانراوەکان، ڕوودانی لافاو لەسەردەمی سۆمەرییەکانەوە نزیکە، یان ڕاستتر ئەوان خۆیان بەو میللەتە دەزانن کە لافاو لە سەردەمی ئەواندا ڕوویداوە.

ئەگەر ئەریدۆ شارێکی سەردەمی سۆمەرییەکانە و ئێستا ئەو شارە نەماوە ئەوا- بەدلیس- شارێکی ئەمڕۆی کوردستانە، ئەویش بەپێی ئەفسانەی کوردەکان و دروستکردنی بۆ ڕۆژانی پاش لافاو دەگەڕێتەوە:

(ف. مارمۆکی F.c.Marmocchi) لە نووسینێکدا کە باسی مێژووی کۆن دەکات، دەنووسێ:

«بەدلیس بەڕای کوردەکان بەماوەیەکی کەم پاش لافاو دروستکراوە» (١٧٠، ص٢٨٩).

وەکو دەرکەوت- لافاو- لەهەموو ڕووێکەوە تێکەڵ ئەفسانە و ئایین و جوگرافیا و مێژووی کورد بووە و، هیچ پارچەیەکی کوردستان نەماوە کە لە ڕووێک لەو ڕووانەوە ئەفسانەیەکی لەگەڵ- ئاڤا ڕەش- بۆ خۆی چێ نەکردبێ.

١-٧-١-١٣- پاراستنی هەوێنی سەرو ماڵ:

لەزۆربەی هەرە زۆری دەقەکان- لێکۆڵەرەوە دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە لافاو کارەساتێکی کتوپڕ نەبووە. بەڵکە بەزۆر هۆوە پێشتر خەڵکەکە لەو ڕوودانە ئاگادار کراونەتەوە، ئەوەندەی بۆشیان کراوە خۆیان پاراستووە. ئەگەر(نووح) پێغەمبەر بووە (خودا) خۆی پێشتر ئاگاداری کردووتەوە، یان ئەوەتە (خوداوەند کرنۆنۆس) چووەتە خەونی پاشا و ئامۆژگاریی کردووە، ئەوانیش هەر یەکە و لەهەر سەردەمە بەشێوەیەک هەوڵیان داوە- لەهەر شتێک هەوێنێک بپارێزن، زۆربەی هەرە زۆریشیان لەوەدا یەک دەگرنەوە کە پەنایان بردووەتە بەر دروستکردنی (کەشتی)یەکی گەورە کە جێگەی- هەوێنی ژیانی تێدا ببێتەوە، وەکو دەرکەوت ئەم کەشتییەش لە چیاکانی کوردستان نیشتووتەوە و تا ساڵانی پێش زایین، کوردەکان تەختە و قیرپیان لێدەکردەوە و وەک پێویستی و موتفەڕک بەکاریان هێناوە، ئێستاش کۆنناسەکان ناوە ناوە بەڵگەیەک لەو کەشتییە دەدۆزنەوە، بەڵام، لە ئەفسانەی -ماڵاڕەش- باس لەوە دەکات کە باپیرە گەورەیان بەهۆزەوە بەرەو هیند کۆچی کردووە و خۆی و هۆزەکەی لە مەترسیی لافاو ڕزگار کردووە، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە ئەو لافاوە- مەبەست ئەو لافاوەی ماڵاڕەش- هەموو جیهانی نەگرتووتەوەو ئەوانیش بەهەر هۆیەک بێ، لەمەترسییەکە ڕزگاریان بووە.

لە دەقێکی تر کە ڕۆژگارەکەی زۆر کۆنە و هی سەردەمی- جەمشید-ە ئەویش باس لە لافاو دەکات کە وەک مەترسییەکی گەورە مەترسیی خستە سەر ژیان، بەڵام، وەکو دەردەکەوێ لافاو- واتە هەڵسانی ئاو- تەنیا هۆیەک نەبووە، بەڵکە لافاوی بەفر و سەرمایەکی گرانیش هەڵیکردووە و زۆربەی گیانلەبەر و خەڵکەکەی لەنێو بردووە، بەڵام، - جەمشید- کە وەکو مێژووە ئەفسانەییەکان باسی دەکەن خاوەنی (فەڕ)ی خوایی بووە، پێشتر تەگبیری خۆی کردووە: «جەمشید لە باغێکدا کە پێشتر بۆ پێشگیری لە لافاو دروستی کردبوو، مرۆڤە لەش ساغ و بەهێز و جوانەکانی لەوێ پەنادا، ناویان لەو باغە ناوە وەزە جەمکەرد، بەم شێوەیە ڕەگەزی مرۆڤ و مەخلووقاتە بەسوودەکانی لە لەنێوچوون پاراست» (٩٢، ص١٠).

لێرە چەند خاڵێک ئەم لافاوە لەوانی تر جیا دەکاتەوە. کە بەم شێوەیە:

یەکەم: لافاوەکە بەباران و هەڵقولێنی ئاو نییە! بەڵکە لافاوی بەفر و سەرمای گرانە.

دووەم: لە مرۆڤەکان کامەی جوان و ساغ و بەهێزە ئەو هەڵدەبژێرێ و لە گیانلەبەرەکانیش کامەی بەسوودە، کەچی لە دەقە ئایینییەکان، مرۆڤە ئیماندارەکان، جگە لەوەی ژمارەی پەنادراوەکان لە هی دەقەکانی تر زۆرترە.

سێیەم: جێگای پەنادانەکە، نەکەشتییە و نەکۆچ و ڕەو، بەڵکە باغێکە، کە هەر تەنیا بە (باغی)

رووت ناوی دێنێ، باسی هیچ کۆشک و قەڵایەکی لەگەڵدا ناکات.

لە دەقی لافاوی گلگامش ، کە خوداوەند (کرۆنوس) دەچێتە خەونی پاشا و باسی ئەوەی بۆ دەکات، لافاو هەڵدەستێ و مرۆڤ لەنێو دەبات و ڕۆژ و مانگەکەشی دیاری دەکات- لە ١٥ی/ مانگی دسیۆس-ئایار- هەر خوداوەند فەرمانی پێدەدا: «کە لەشاری(سپار) چاڵێک هەڵبکەنێ شاری خوداوەندی خۆر و ئەو نووسراوانەی تێدا بشارێتەوە، ئەو نووسراوانەی کە هەموو شتە (زانیاری)یەکانی لە سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتاییەوەیە» (١٣٣ ، ص٢١١) پاش ئەمە داوای لێدەکات کەشتی دروست بکات، بەڵام، لێرەش چەند خاڵێک خۆ دەنوێنن:-

یەکەم: هەڵکەندنی چاڵە بۆ شاردنەوەی زانیارییەکان.

دووەم: لە شارێک ناوی (سپار)ە و بەشاری خوداوەندی خۆر دەناسرێ، ئەوەش مانای ئەوە دەدا کە ئەو شارە(خۆر- هەتاو)ی لێ هەیە و ئاو و باران کاری لێناکات و نووسراوەکان دەپارێزرێن، جێگای ئەو شارەش کوردستانە.

سێیەم: باسی (نووسراو)ە کان دەکات، واتە نووسین و خەت و ئەلف و بێ و زانیاری هەبووەو ئەو سەردەمە، ئەوەش لەگەڵ شتە دۆزراوەکانی پێش لافاو یەک دەگرێتەوە، کە زۆرجار(نووسراو) یشی تێدایە.

لە بەسەرکردنەوەی لافاو لە چەند ڕووێکەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەوەندەی لافاو تێکەڵ بەمێژوو و جوگرافیا و ئەفسانەی کورد بووە، بەو ئەندازەیە لە فەرهەنگی هیچ نەتەوەیەکی تردا نییە! کە لافاو بۆ خۆشی نیشانەی قۆناغێکی گرنگ و دەستپێکردنەوەی ژیانی سەرلەنوێیە، ئەم دەستپێکردنەوەش لە نیشتنەوەی کەشتی و دروستکردنی گوند و شارەوە دیارە کە ڕیشەکەی لە کوردستانە. جارێکی تریش زانست و مێژوو پشتگیری ئەفسانەکانی لافاو دەکەن و شوێن و سەردەمەکەی دەسەلمێنن. ئەم گەڕان و پشکنینە ڕێگەی ئەوەمان دەدات کە بڵێین: ڕووداوی لافاو ئەگەر بووە بەخاڵێکی دیاریکراو و سەردەمی پێش لافاو و پاش لافاوی داهێنا، ئەوا لەگەڵ ئەو سەردەمانەشدا، سەردەمێکی تری بۆ ئەفسانە ڕەخساند، ئەفسانەی هەموو جیهان بەگشتی و ئەفسانەی کورد بەتایبەتی، ئەمەش قۆناغێکی گرنگ لە مێژووی ئەفسانەی کوردی دیاری دەکات و دەچێتە سەر قۆناغەکانی تری مێژووی ئەفسانەی کورد، ئەم قۆناغەش لە هەموو قۆناغەکانی تر پڕ بەڵگەترە و ئەگەر ڕیشەکەی زۆر کۆنە و بەناخی زەوی و مێژوودا چووەتە خوارەوە، گوڵەکانی بەدەرەوە و گەش و بەرچاون.

خاڵێکی زۆر گرنگ کە دەبێ دواجار ئاماژەی بۆ بکەین، هەموو ئەم ژیان دەست پێکردنەوەیەی پاش لافاو لە کوردستان بووە، هەر ئەو ڕزگاربووانەی لافاو و هەوێنی ژیان، هەوێنی دروست بوونی میللەتی کوردیشن، ئەگەر ئەفسانەی- ماڵا ڕەش- بەچاکی بخوێنینەوە، ئەوا دەتوانین راستە و راست بڵێین: کورد وەکو میللەت پێش لافاویش هەبوو، بەڵگەش هەبوونی هۆزی مالا ڕەشە، ئەو بەڵگەیە با بەڵگەیەکی ئەفسانەیی بێ، ئەی ئەوە نییە، زۆر لە لێکۆڵەرەوان ئەفسانە بەڕووداوی مێژوویی و مێژووی پیرۆز دەزانن؟!

١-٨-١- بەرەو پێگەیشتنی میللەتی کورد:

پێشتر باسی سەرەتای ژیان و قۆناغە دیارەکانی ژیانمان کرد لە کوردستان، لە پێکبەستنەوەی زنجیرە زیندوو و ئاوەدانەکانی ژیان ڕێگامان بۆ ئەوە خۆش کرد کە بڵێین. کورد پاشماوەی ئەو ئەشکەوت و هۆز و گوند و شار و ئیمپراتۆرییەتانەیە کە لە کوردستان بەردەوام وەک هەوێن و دڵی زیندوویی ژیان گەرم و لەگەڕدا بوون، ئێستاش ئەو بەڵگە کۆنانە بەسەردەکەینەوە کە لە کۆنترین ڕۆژگاردا ناوی -کورد- یان هێناوە، چ ڕاستەوخۆ، چ بەشێوەی جیا ، هەروەها گوێ لەو زانایانە دەگرین کەباس لە دروستبوونی میللەتی کورد دەکەن.

(م. ئاورنگ) دەنووسێ: «لە ڕووی بەڵگە مێژووییەکانەوە ئەوەمان سەلماند کە ڕۆژگاری کیومەرث(*-٣٢) نزیکەی ٩٥٠٠ ساڵ پێش لەدایک بوونی مەسیحە، واتە سەرەتای مێژووی کوردەکان کە ئەوانیش تیرەیەکی ئێرانین، بۆ ئەو ڕۆژگارە دەگەڕێتەوە». (٨٦، ص٤٢) ئەگەر بەڕای ئەم لێکۆڵەرەوە سەرەتای مێژووی کورد بۆ ئەو ڕۆژگارە- واتە ڕۆژگاری- کیومەرث دەگەڕێتەوە و باسی ٩٥٠٠ ساڵ پێش زایین دەکات، ئەوا (فیردەوسی)یش لە شاهنامەکەی خۆی و باسی زوحاک(ضحاک) و زۆردارییەکەیدا وا ڕێگە بۆ دروست بوونی میللەتی کورد خۆش دەکات. کە مارەکانی سەر شانی(ضحاک) خۆراکی ڕۆژانەیان دەبێتە مێشکی دوو گەنج. (ئەرمایل و گەرمایل)ی ئاشپەز وەک ڕێگا خۆشکردنێک بۆ(شۆڕش) هەر ڕۆژەی گەنجێک ئازاد دەکەن. بەقسەی (فیردەوسی) لەوەیان پتر لەدەست نەدەهات و ئەو ئازادکراوانەش باپیرانی کوردن.

کنون کرد از ان تخمه دارد نژاد

کە اباد ناید بدل برش یاد

دکتور(عزیز الله جوینی) ئاوا مانای ئەم بەیتە لێک دەداتەوە: «ئێستا کوردەکان لە تۆخمەی ئەوانەن و لە دەستی (زوحاک) ڕزگاریان بوو. هەر لەو ڕۆژگارە بەدواوە لەبیری ئەوە دانین بێنەوە شار و ئاوەدانی«*-٣٣» (٧٣، ص٧٨) لێرە هەرچەندە لەڕووی زانستییەوە- ماناکە- زۆرتر پێویستی بەڕوونکردنەوە هەیە، بەڵام، ئەوەی گرنگە ناوهێنانی- کورد- و بەستنەوەی نەژادیانە بەو مێژووەوە. دکتۆر(سپایزەر) لە باسی گۆڕانکارییەکانی زاگرۆس، ئەم سەرهەڵدانە بۆ پتر لە شەش هەزار ساڵ دەگێڕێتەوە. دەنووسێ:«مێژوو میللەتێکی کۆنتر لە کورد لەو سەرزەمینە نیشان نادا» (٥٨، ص٨٥) قسەی (سپایزەر) ئەوە دەسەلمێنێ کە نەک مێژووی کورد زۆر کۆنە، بەڵکە مێژوو هەواڵی میللەتێکی لە کورد کۆنتری پێ نییە لەم ناوچەیە، (ج مفرد) دەنووسێ: «نزیکەی بیست ساڵ پاش مەرگی ئاشوور بانیپال کیمریان و ساکارتیان- کە گوتمان- لەگەڵ خەڵکەکەی کە پێشتر لەوێ نیشتەجێ بوون. پێکهێنەری میللەتی کوردن، لەژێر فەرماندەیی (کەیخوسرەو) پاشای مادەکان دەوڵەتی زۆرداری کۆیلەداری ئاشوورییان بۆ هەمیشە لەنێو برد» (٥٠، بخش دوم، ص١٧) هەرچەندە لەو بەڵگانەی سەرەوە ریشەی کورد باس دەکرێ و ڕۆژگارەکەش دیاری دەکرێ، بەڵام، ناوهێنانی- کورد- وەک وشە و ناو هی ئەو دواییانەیە، بەڵام«کۆنترین شێوەی وشەی کورد لەنێو نووسراوانی مێخیدا لە فۆرمی(مات

کورداکی(*-٣٤)دا هاتووه، کە بۆ هەزارەی سێی پ.ز دەگەڕێتەوە» (١٨٥، ص٣) هەر لە هەزارەی سێیەم «سووسەن پاشا(٢٠٣٨-٢٠٣٠پ.ز) لەنووسراوەکانی خۆی باسی ئەوە دەکات کە حاکمێکی خۆی لەناوچە کوردییەکان دامەزراند» (٢٠٧، ٥، ل٦١).

هەر لەبارەی ناوی- کورد- گوایە لە:«نووسراوێکی (واردانز) کە هی٢٢٧٢ پ.ز» هاتووە (٥٨، ل٨٥) ناوی کورد هاتووە ئەمەش لەلایەن کۆنناسەکانەوە پشتگیریی لێکراوە. هەر لەبارەی وشەی- کورد-ەوە بەشێوەی- کارداکا(Kar–da–Ka)لە: «دوو نووسراوی سۆمەری. کە مێژووەکەیان بۆ ٢٠٠٠ ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، وەک ناوی وڵاتێک کە دەکەوێتە سەرووی ئاوڕێژی ڕووباری دجلە و فورات (١٦٠، ص ١٨) ناوی کورد هاتووە. دەوروبەری هەزارەی یەکەم (تیگلات بیلاسەر) پاشای ئاشوور(١٠٩٨-١٠٦٨پ.ز) لە کێوەکانی ئازو لەگەڵ کۆمەڵێک بەناوی (کورتی) جەنگاوە و خراپ تێکشکاوە» (٨٦، ل٣٥) هەروەها مێژوونووسی کورد دکتۆر (کەمال مەزهەر ئەحمەد) دەنووسێ: «شایانی باسە- هێرۆدۆت-(٤٨٠- ٤٢٥ پ.ز) بەدرێژی باسی میدییەکانی باپیرە گەورەی کوردیشی کردووە» (٢٥، ل٤٦) دیسان هەر لەبارەی ناوهێنانی کوردەوە گەزنەفون(٤٣٠-یا ٣٥٤ پ.ز) زۆر بەڕوونی باسی کورد و وڵاتی کوردانی کردووە.

هەروەها مێژوونووسی یۆنانی دیۆروس ٩٠-٢١پ.ز ئەویش باسی (کاردۆخییەکان) دەکات. دیسان (سترابۆ)ی یۆنانی(٦٦ یان ٦٤-٢٤ی زایینی، لە کتێبی- جوگرافیا- دەڵێ: «هەندێ لە کاردۆخییەکان لە چیای تووروس دەژین» (٢٠٧، ل٤١).

ئەمانە بەشێک لەو مێژووانە بوون کە لەپێش زایین باسی کورد و نیشتمانەکەیان کوردستانیان کردووە، ئێستاش هەندێ ڕای تر بەسەر دەکەینەوە کە لێکۆڵەرەوان لە بارەی پێگەیشتن و جێگیربوونی میللەتی کورد دەریان بڕیوە.

پرۆفیسۆر(سایس- Sayes)دەڵێ:«مادا، عەشایری کورد بوون لە شەرقی سووریەدا جێگیر بوون وڵاتانیان تا جنووبی بەحری خەزەر ئەچوو» (٣١، جلد١، ل٧٤) مادەکان سەرەتای قۆناغێکی گرنگن لە مێژووی ڕۆژهەڵات و قۆناغێکی گرنگترن لە مێژووی کورد. لەسەر قسەی لێکۆڵەرەوانی شارەزای وەکو(هەمارتۆن)و(نۆلدکە)و(وایسباخ) دەڵێن: «میللەتی کورتی- کە مێژوونووسانی یۆنانی کەون- لەگەڵ هۆزەکانی ماد و پارس ناویان بردوون، ڕاست ئەو کوردانەی ئەمڕۆکەن» (٥٨، ص٨٠) هەر لەبارەی مادەکانەوە دکتۆر(کەمال فوئاد) دەنووسێ:«لە کۆتایی سەدەی هەشتەمی پێش زایین هۆزە میدییەکان بەسەرۆکایەتیی دەهیاوکا Deiokes نزیکەی ٧١٥ پ.ز ناوچەکانی مەڵبەندی ئێرانی لەدەست ئاشوورییەکان دەرهێنا و- هەگمەتان، ئەکباتان (هەمەدانی ئێستای)کردە پایتەختی ئیمپراتۆرییەتەکەی(....) سنووری ئیمپراتۆرییەتەکەی لەناوەڕاستی ئێران گەیاندە سنووری ئەرمینیا لە نزیک دەریاچەی وان، هەموو سنووری کوردستانی ئەمڕۆ کەوتە ژێر دەسەڵاتی میدییەکان و دەتوانین بڵێین مێژووی پێگەیشتنی نەتەوەی کورد، ئەوەی لەتێکەڵ بوونی میدییەکان دانیشتوانە ڕەسەنەکەی پێکهات لەو سەردەمە بوو» (١٦٠، ص١٣) دیسان ڕای مێژوونووسان، دکتۆر(جەمال ڕەشید)و

دکتۆر(فەوزی ڕەشید) لەو ڕایە دوور نییە کە دەڵێن: «ئەوە پەیوەندیی بەدەرکەوتنی کوردەوە هەیە، بەرهەمی گۆڕانە مێژوویی میللەتەکانە و کاریگەرییە دەرەکییەکان و زۆریش ڕێی تێدەچێ کە پاشماوەی میدییەکان و لۆلۆبییەکان و گوتییەکان و خورییەکان بن» (١١٨، ص١٣٦). لەتێکەڵ بوونی زۆر هۆز و لە ئەنجامدا دروستبوونی میللەتی کورد زۆر لێکۆڵەرەوەی تر ڕایان دەربڕیوە لەسەر قسەی (واسیل نیکیتین) دانیشتوانی کێوەکانی زاگرۆس، بەپشت بەستن بەنووسراوەکانی بابلی و ئاشووری و عیلامییەکان چەند هۆزێک بوون وەکو:«لولو، گوتی، کاسی، مانائی، نایری، سوباری، ئۆرارتۆ، میتانی، کوردۆک، ماد، کە هەموو ئەمانە بەباپیرانی کۆنی کورد دەژمێردرێن» (١٨١، ص٧) ئەو هۆزانەی کە لە کوردستان ژیاون و لە ئەنجامدا میللەتی کورد لەوان پێکهاتووە زۆرن:«کلدیا: هالدی، کالدی، خالتی لقێکن لە میللەتانی حوری و یەکێ لە ڕەگەزەکانی پێکهاتەی کوردە ناسراوەکانی کۆنی مێژوون» (٢١٢، ل٧٣) لەو تێکەڵ بوونە، هەم باسی هۆزی جیا جیا دەکرێ و هەم باسی دانیشتووانی ناوچەی جیا جیا دەکرێ، دکتۆر(شاکر خصباک) دەنووسێ:«کوردەکان ئەو نەتەوەیەن کە لەتێکەڵ بوونی دانیشتووانی ڕەسەنی چیاکانی زاگرۆس و شەپۆڵە کۆچ کردوەکانی ئارییەکانەوە ناوچەکەی گرتەوە"پێکهاتوون"» (٢٠٧، ٧، ل٤٦) هەر لەبارەی دانیشتووانی زاگرۆسەوە دکتۆر(ڕەشاد میران) دەڵێ:«میللەتانی ڕێزە چیای زاگرۆس، توخمێکی کۆن و گرنگی پرۆسەی مێژووی دروستبوونی میللەتی کوردن» (١٣، ل٢٠) لەبارەی شوێن و ناوچەی کاریگەر لەسەر دروستبوونی میللەتی کورد(حبیب الله تابانی) پێ لەسەر ناوچەی موکریان دادەگرێ و دەنووسێ:«سەلماندنی پەیوەندی ناوچەی (ماننائی) بەکوردەکان کە نیشتمانی ڕەسەنی ئەوانە، مێژوونووس و ڕۆژهەڵاتناس و لێکۆڵەرەوان دەتوانن ڕای بگەیێن کە توخمی نێوەندی پێکهاتەی(کورد) لە یەکەمین قۆناغی پەیدابوونیان لە هەمان خاکی موکریان (ماننائها) سەری هەڵداوە» (٥٨، ص٩٣) لەبەر ئەوەی زۆربەی هەرە زۆری ناوچەکانی کوردستان هەر لەکۆنەوە ئاوەدان بوون و بەردەوامیش بەئاوەدانی ماونەتەوە و هەریەکەی لە قۆناغێک یا چەند قۆناغێکدا کاریگەریی مێژوویی هەبووە، بۆیە دەتوانین بۆ زۆر مەڵبەند و ناوچەی کوردستان، بەڵگەی مێژوویی بێنینەوە کە ڕۆڵی گرنگیان هەبووە لەدروستبوونی میللەتی کورد و زۆریش لەو ناوچە و هۆزانە مێژوونووسان باسیان کردوون.

لە ئەنجامی خوێندنەوەی ئەم بەڵگە کۆن و ڕا زانستییانە، دەگەینە ئەوەی کە بڵێین: بۆ دروستبوونی میللەتی کورد ئێمە ئەم خاڵانە بەگرنگ دەزانین.

یەکەم: ئەو خاکەی ئەمڕۆ پێی دەگوترێ کوردستان، هەر لە کۆنەوە مرۆڤی تێدا ژیاوە، لە مرۆڤی- سەرەتاوە تا دەگاتە ئەمڕۆ، ئەم ئاوەدانییە بەردەوامییەش هۆیەکی گرنگە بۆ دروستبوونی میللەت. بۆ کوردستانیش میللەتەکە هەر دەبێ کورد بێ.

دووەم: زۆر پێش کۆچی (ئاری- هیندۆ ئەوروپی!!)یەکان لە کوردستان هەر لە ڕۆژهەڵاتی چیاکانی زاگرۆسەوە، هەتا شاخەکانی سووریا، هەر لە ئەرمەنستانەوە هەتا یەکاوێ (کەنداو!) ئاوەدان بووە و هۆز و نەتەوەی جیا جیای لێ ژیاوە و لە مێژوودا شارستانیەتی دیار و مەزنیان دامەزراندووە. ئەم هۆز و

نەتەوانەش پەیوەندی بەهێزیان بە میللەتی کوردەوە هەیە.

سێیەم: کۆنترین بەڵگەی بەکارهێنانی ناوی- کورد- بەشێوە جیا جیاکانییەوە، تا ئێستاش هی هەزارەی سێیەمی پێش زایینە، ئەوەش نیشانەی ئەوەیە، کە هۆزێکی گەورە و دیار لە کوردستاندا ژیاوە و کاریگەریی لەسەر دەوروبەر هەبووە و ناوی(کورد) بووە. (کاردا، کورتی، کاردۆ، کیرتی، گوتی و.... تا دوایی) لە ئەنجامدا هەر ئەو هۆزە- ناوە- واتە- (کورد)ە هەموو هۆزەکانی تری لەژێر ناوی خۆیدا کۆکردووتەوە، چۆن مادەکان لە سەدەی حەوتەمی پ. ز بۆ ماوەیەکی زۆر- ناوی- ماد-یان کرد بەناوێکی سەرەکی. ئاواش ئەو(کورد)انە توانییان هەتا هەتایێ ناوی هۆزەکەی خۆیان بکەن بەناوێکی سەرەکی و لە ئەنجامدا میللەتێک دروست بوو بەناوی (کورد) کە هەر ئێستا دەیان هۆزی گەورە و بچووک لەنێو خۆیدا کۆ دەکاتەوە.

چوارەم: کورد بەشێوەیەکی سەرەکی لەتێکەڵبوونی دوو جۆر مرۆڤ دروست بووە(١) تێکەڵ بوونی هۆزە جیا جیا و ڕەسەنەکانی ناوچە جیا جیاکانی کوردستان. (٢) لەتێکەڵ بوونی دانیشتووانە ڕەسەنەکە و ئەوانەی کە وەک دەڵێن: هیندی و ئەورووپی- ئاری!!یەکان کە هاتوونەتە کوردستان. لە نیشتەجێیەکان بەشێوەیەکی سەرەکی سۆمەرییەکان و عیلامییەکان و زاگرۆسییەکان، هەر ئەوانەش لەگەڵ هاتووەکان- مادەکان- یەکیان گرتووە.

پێنجەم: پەیوەندی(کوردو فارس) بۆ(ماد و پارس) دەگەڕێتەوە، دەبێ ئەوەش بزانین کە لەپێکەوە هاتنی ماد و پارس و دواجار دروستبوونی ئیمپڕاتۆرییەتی ماد، مادەکان کەمینەیەکی پێکهاتەی هۆزە زۆرەکانی ژێر ئاڵای مادن و مادەکانیش- بەهەموو هۆزەکانیانەوە- بەشێکی پێکهاتەی کوردن، هەندێک لە مێژوونووسان دەڵێن: سۆمەرییەکان و هۆزەکانی دەوروبەریان و عیلامییەکان و هۆزەکانی دەوروبەریان هیچ پەیوەندییەکیان لەگەڵ- ئارییە هاتووەکاندا نییە! هەندێکیش لە مێژوونووسان سۆمەرییەکان بە ئاری دەزانن، ئەگەر ئاری نەبن، ئەوا ئەو ئارییەن کە سەر بە (ئیریەن ویچ)ن. کەواتە کاریگەریی ئارییەکان- هیندۆ ئەورووپییەکان- لەسەر بەشێکی کوردە هەر ئەمەشە هۆی ئەوەی کە هۆزی جیا جیا لەنێو کوردا زۆرە. لەگەڵ ئەوەشدا کاریگەری ئێران- ئێرانی پێش هاتنی پارسەکان و مادەکان و دوایی هاتنیان لە پێکهاتەی کورد کاریگەرییەکی دیارە، بەتایبەت لە ڕێگای ئایینی (زەردەشت)ەوە کە لەنێو مادەکان سەری هەڵداوە و پێشینەی ئایینە کۆنەکان و دواتر قبووڵ کردنی ئایینی زەردەشت وەک ئایینی هەخامەنشییەکان و لەسەر ئاستی دەوڵەت و میللەت.

ئێستاکە گەیشتینە ئەو زەمەنەی کە بتوانین ناسنامەی میللەتی کورد بناسین و لە قۆناغێکیداین کە میللەتی کورد تەواو پێگەیشتووە، دەشتوانین قسەیەک لەبارەی ئەفسانەی کوردییەوە بکەین. ئەگەر کورد ئەنجامی تێکەڵ بوونی ئەم هەموو هۆز و تیرە و بنەماڵەیە، ئاری و ماد و زاگرۆسی و سۆمەری و عیلامییەکان و زۆری تر بەدرێژایی ڕۆژگار تێکەڵ بوون و ئەم میللەتە کوردەی ئێستای لێ هاتووتە بەرهەم، ئەوا بێشک ئەفسانەی کوردیش، پێکهاتەی تێکەڵی ئەفسانەی هەموو ئەمانە و ئەفسانەی گەلانی دەوروبەریشە، چونکە، باری پێکهاتەی خوێن، لەگەڵ باری پێکهاتەی فەرهەنگ جیایە، دەکرێ

فەرهەنگی نەتەوەیەکی خوێن جیا، کار لە فەرهەنگی نەتەوەیەکی تر بکات. بێ ئەوەی تێکەڵی خوێن و جوگرافیا لەنێوانیاندا هەبێ، ئەوا ئەفسانەی کوردیش ئەمڕۆ پێکهاتەی ئەفسانە خۆماڵی و بیانییەکانە و مێژووی ئەفسانەی کوردیش لەگەڵ مێژووی گەلی کورددایە.

١-٨-١-١- مێژووی ئایینی کورد:

١-٨-١-٢- لەئەشکەوتەوە بۆ ئاسمان:

لە بەشی مێژووی کورد، لەسەرەتا باسی مرۆڤی نێو ئەشکەوتمان کرد، ئەو سەردەمەی کە مرۆڤ لەسەرەتای سەردەمی ئەفسانەییدا بوو، هەموو لێکۆڵەرەوەکانیش، ئەوانەی لەئایین و ئەفسانە-ی مرۆڤی کۆنیان کۆڵیوەتەوە هاتوونەتە سەر ئەوە کە ئەفسانە و ئایین، بەشێوە سەرەتاییەکەی پێکەوە سەریان هەڵداوە، لە ئەنسکلۆپیدیای بەریتانیدا نووسراوە: (بەدڵنیاییەوە، هیچ تقووسێکی ئایینی بەبێ ئەفسانە نییە: بەڵام، زۆر ئەفسانە هەیە بەبێ تقووسی ئایینی» (١٤٠، ص٦٠) زۆر لێکۆڵەرەوەی تریش وەکو (فنت) و (دورکایم) و (هیوبورت)و خاتو(جین هاریسۆن) دەڵێن: «پەیوەندییەکی بەتین لەنێوان ئەفسانە و تقووسە ئایینییەکاندا هەیە» ئەو ئایینە سەرەتاییە و ئەفسانە لەمێشک و دڵ و خەیاڵی مرۆڤی نێو ئەشکەوت سەری هەڵداوە، (شارل دیو بیوی) دەڵێ: «پەرستنی سروشت لە ئەشکەوتەکاندا ئایینێکی سەرەتایی و خۆڕسکی لەکار و بەربڵاوی جیهانی کۆن و تازەیە» (٢١٢، ١١، ل٦٧) ئەگەر مرۆڤ بەگشتی هەر لەئەشکەوتەوە بەشێوەیەکی ئەفسانەیی بیری لە ئایین کردبێتەوە، ئەوا سەلمێندراوە کە مرۆڤی کوردستانیش سەرەتا لە ئەشکەوتەکانی شانەدەر و چەرمۆ و هەزار مێرد و ئەوانی تردا ژیاوە، ئەگەر زانایان سەرەتای ژیان لەئەشکەوتی (شانەدەر) بۆ سەد هەزار ساڵ لەوەو پێش بگێڕنەوە، ئەوا بێشک، سەرەتای ئایین و ئەفسانەش هەر لەو دەوروبەرەدایە، مرۆڤی ئەشکەوتی شانەدەر زۆری لەبارە نووسراوە «ئەوەی شایانی باسە مرۆڤی نیاندەرتاڵ " نیاندەرتاڵی شانەدەر" یەکەمین مرۆڤە کەلەپێش مێژووەوە مردووی خۆی شاردووتەوە، هەروەها یەکەمین مرۆڤە کە بەخاوەن هەستی ڕۆحی و ئایینی ناسراوە، هەروەها باوەڕیشی بەژیانی پاش مردن هەبووە» (٢١٤، ١٠، ل١٩١) دیارە نیشانەکانی باوەڕی ئایینی لە هەموو شوێنە کۆنەکان پاشماوەی دۆزراوەتەوە، کە ئایینیش بەپێی سەردەم و پێگەیشتنی عەقڵی مرۆڤەکان گۆڕاوە: «ئایینی ئارییەکان لە سەردەمی ویدایی، باوەڕێکی سادەو ڕووت بوو، زۆرتر دیاردە سروشتییەکانیان دەپەرست، مانگ و ئەستێرە و ئاسمان و کێو و ڕووبار و کازیوە کە قوربانییان بۆ دەکردن» (٩٢، ص٦) ئەوە هەر ئارییەکان وانەبوون، بەڵکە هەموو مرۆڤایەتی بەقۆناغی جیا جیای ئایینی و پەرستن و دیاردەی جیا جیادا تێپەڕیوە، (ئیبراهیم پێغەمبەر د.خ) بۆ خۆی نموونەیەکی ئەم گەڕانەی مرۆڤە بەدوای خوای خۆیدا، لە قورئان لەسەر زاری ئەو پێغەمبەرە دەفەرمووێ: «اني وجهت وجهي للذي فطر السماوات والارض حنيفا وما انا من المشركين » (الانعام، ٧٩) واتە من ڕووی خۆم لەو کەسە دەکەم کە زەوی و ئاسمانەکانی جوان لێک کردۆتەوە، من لەوانە نیم هاوبەش بۆ خودا پەیدا بکەم، ئەم باوەڕەش کەی هات، پاش ئەوەی کە کڕنۆشی بۆ ڕۆژ و مانگ و ئەستێرە برد، بەڵام، ئەمانە هەریەکەو پاش ماوەیەکی کورت ئاوابوون. جا(ئیبراهیم پێغەمبەر) گەیشتە خوای خۆی ،

ئەمەش نموونەیەکی زیندووی هەموو مرۆڤایەتییە کە چۆن ئایین گۆڕی و خوداگۆڕی کردووە، مرۆڤی کوردستانیش لەم یاسایە بەدوورنەبووە، (تۆفیق وەهبی) دەنووسێ: «کوردەکان هێزە سروشتییەکانیان دەپەرست و باوەڕیان بەزۆر خوایی هەبوو، واتە هەر دیاردەیەکی سروشتیی لای ئەوان خوایەکی هەبوو، مەزنترین خوداوەندیان (دیاوس) بوو، ئەوەی ئێزدییەکان پێی دەڵێن (تاوس)، » (٢١٢، ٦، ل٥٩) ئەم ڕایەی (توفیق وەهبی) بەوە چاکتر پشتگیری لێدەکرێ، ئەگەر ژمارەی ناوی خواوەندەکانی کوردستان لە سەردەمە جیاکان و ئایینە جیاکان بەسەر بکەینەوە. «ژمارەی ئەو خودایانە بەقەد ژمارەی ئەستێرەکانی ئاسمانی بوو، لەکۆمەڵەی خواوەندە سەر ژمێرکراوەکانی سۆمەری و ئەکەدی زیاد لەچوار هەزار ناو دەکەوێتە بەرچاو، کەهەر یەکێکیان بەرجەستەکردنی دیاردەیەکی سروشتی بوون» (٧١، ص٤٧) جگە لەوەی ژمارەکان زۆرن، ئەوەش دەسەلمێنی کە هەموو خواوەندەکان هێمای دیاردە سروشتییەکان بوون ئەوەش سروشت پەرستییەکەی کورد دەسەلمێنێ کە ڕۆژانی زوو لەجیاتی خودا پەرستوویەتی ، لە مێراب – محراب- ێکی چیای نزیک دەریاچەی وان کە بە "میهری" ناسراوە: «دەقێکی لەسەر نووسراوە، بە دووزمان، کە باسی (٧٩) خواوەند دەکات) (٢١٢، ٧، ل٤٨) لەم زۆر خواییيە و زۆر ناوییەشدا تایبەتمەندیی میللەتی کوردیش بەدەردەکەوێ، دکتور (محەمەد عەلی سەجادیە) دەنووسێ: «لەناو خواوەند و کەسایەتییە ئیلامییەکان، ئەوە کەی کە زانراوە، (ناوی نازی– Nazi، کوردی – Kurdi) ئەوەی ناوی (کورد)مان بیر دەخاتەوە، هەروەها کوردیە خوشکی بەهرام چوبین بوو» (٢١٨، ٤٥، ص٤٥) ئەوەی لێرە گرنگ و تازەیە، ناوی خواوەندێکە بەناوی (کوردی) کە میللەتی کورد لە قۆناغێک لەقۆناغە ئایینییەکانی خۆی پەرستوویەتی. ئەگەر – ناو و ژمارە–ی خواکان لە کوردستان زۆر و زانراو، ئەوا هەر ئەو– خواوەند– انە، بەشێوەی پەیکەرو وێنەی سەر ئەشکەوت و ڕووی دیواری پەرستگا و کۆشک و قەڵاکانیش بەرجەستەکراون و هەر ئێستا پەیکەرێکی زۆر لە مۆزەخانەکانی جیهان نوێنەری خواوەندەکانی کوردستانن، ئەوە جگە لەوانەی هێشتا لە ژێر زەویدا نەدۆزراونەتەوە و ئەوانەش کە لە نێوچوون یەکێ لە خواوەندەکان کە (دایکە خوا)یە، کە لە کوردستان پەرستراوە، لەزۆر ناوچەی کوردستان پەیکەری دۆزراوەتەوە، لە (تەپەسەراب)ی کوردستانی ئێران پەیکەرێکی ئەم خواوەندە دۆزراوەتەوە کە هی سەردەمی (نیۆلیتیک ٦٠٠٠پ، ز) بەشێوەیەکی هونەری و لەقوڕی سوورەوەکراو دروست کراوە، ئەمجۆرە خواوەندە دانیشتوانی گوندی چەرمووش پەرستوویانە کە هیمای پیت و بەرەکەت بوو، ئەم پەیکەرانەش: «لە خاکی نێو ماڵەکانیان دۆزراونەتەوە کە دەتوانین لەمەوە جۆری ژیانی ڕۆژانە و جۆری ئایینی خەڵکی چەرمو بزانین» (٢١١، ل٦٠٧) دەبێ ئەوە بزانین کە دۆزینەوەی ئەم پەیکەرانە، نیشانەی کۆنترین پەرستنە کە مرۆڤی چەرموو پەرستوویەتی و: «بێگومان پەرستنی (خودای دایک) لە وڵاتی کورداندا بەکۆنترین پەرستن دەژمێردرێت و پاشماوە دۆزراوەکانی گوندی (چەرموو) (٠٠٠) گەورەترین بەڵگەی ئەمجۆرە پەرستنەیە» (٧، ل١٢٧) ئەم دایک پەرستن و دایک سالارییە تەنیا لە یەک ناوچەی کوردستاندا نەبووە و پەیوەندیی ئایینی وەک هەموو پەیوەندییەکانی تر هەر هەبووە (میهرداد بەهار) دەنووسێ: (لە بواری ئایینیشەوە، عیلامییەکان پەیوەندییەکی زۆریان لەگەڵ نێوان دوو ئاواندا هەبوو،

کۆمەڵگای پێشووی دایک سالاریی سۆمەری و عیلامی هەردوو خواوەندێکی بەهێزیان دەپەرست» (٩٨، ص٤٣) ئەو خواوەندە بەهێزەش دایکە خوای (پەی نیکەر) دایکی خوداوەندان بوو، ئەم یەک خواوەند پەرستن و پەیوەندە ئایینییە بەردەوام بووە و لەزۆر ڕووەوە ڕەنگی داوەتەوە، لەگەڵ ئەوەی کە پەرستگاکانیان پێکدەچوون، بەتایبەت لە:«ئەریدۆو تەپەگەورا (؟) ئەمەش بەڵگەیەکی بەهێزی ئەو پەیوەندییەی نێوان باکووری (نێوان دوو ئاوان و خواروویەتی، هەروەها پێکچوونی بنەما و شێوەی تقووسە ئایینییەکانیان لە هەزارەی پێنجەمی (پ.ز) بەدواوە» (١٢٥، ص٢٨٢) کە خواوەندی یەکتریان دەپەرست و لێکیان دەخواستنەوە ئەوا هەر دوو لاش واتە: «ئیلامی و بابلییەکان دەیانتوانی خوداوەندکانی خۆیان و خوداوەندەکانی تری نێوان دوو ئاوان لە یەک پەرستگادا بپەرستن» (٨١، ص٢١) بەناوبانگترین خوداوەندەکانی ئیلام لە هەزارەی سێیەمی پێش زایین (شالێ) و خێزانەکەی (شوستیاک) بوون. هەر بۆ پەیوەندی ئایینی نێوان ناوچەکانی کوردستان، دەتوانین بەڵگە لەنێوان (لوڕستان و نێوان دووئاوان) بێنینەوە، دکتۆر (محەمەد جەواد مەشکوور) دەنووسێ: (گلگامش، یەکێ لەو خوداوەندانەی کە لە لوڕستان زیاتر لە هەمووان پەرستوویانە گلگامشە، کە لە دەشتەکانی نێوان دوو ئاوان لە نیوە خوداوەندەکان دەژمێردرا، بەڵام لە لوڕستان و لەکن خەڵکەکەی پێشانی لای کاسییەکان گەیشتووتە پلەی خوداوەندی» (٩٢، ص٢) کە گلگامش وەک خواوەندێکی تەواو خوداوەند لەلوڕستان پەرستراوە، ئەوا –مەردۆخ لە سەردەمی (حەمورابی ١٧٩٢-١٧٥٠ پ، ز) «لەگۆڕانکارییە ئایینییەکان ئاسیای ڕۆژئاوا کە بەرەو یەک خواوەندی دەچوو، مەردۆخ یەکێ بوو لەو خوایانەی بابلییەکان کە بووە سەر دەستەی بێ هاوتای خوداوەندەکان» (٩٨، ص٣٩٩) بەڵام، دەسەڵاتی تەواوی ئەو خوداوەندە پاش ڕووخانی بنەماڵەی حەمورابی بوو، هەر ئەو وەختە توانی کەسایەتیی هەموو خواوەندەکانی تر لەخۆیدا کۆبکاتەوە و ناوی هەر یەکێکیان وەک سیفەتێک بۆ خۆی بەکاربێنی.

یەکێکی تر لە خوداوەندە ناودارەکانی کوردستان، (عەشتار)ە، کە لە زۆر سەردەم و لە زۆر ناوچەدا پەرستراوە، دکتۆر (فاضل عەبدولواحید عەلی) دەنووسێ: «شاری نەینەوا و ئەربیل –هەولێر– هەریەکێکیان بوونە نێوەندێکی گرنگی پەرستنی، ناوی ئەم خوداوەندە بەناوی ئەم دوو شارەوە نووسا و لە دەقە میخییەکاندا بە (عەشتاری نەینەوا)و(عەشتاری ئەربیل) ناسراوە» (١٤٥، ص٤٩) ئەم خوداوەندە ژنە، زۆر بەگەرمی و کاریگەری تێکەڵ ژیانی ڕۆژانەی خەڵکەکە ببوو، دڵداری و سەرکێشییەکانی زۆر بەناوبانگە ساڵانە شا و حکوومەت و خەڵک ڕێ و ڕەسمیان بۆ دەگێڕا.

یەکێکی تر لە خوداوەندە ناودار و ناسراوەکانی کوردستان (ئاناهیتا)یە، کە هەر ئەم خوداوەندە لەسەر ئاستی جیهانیش ناسراوە؟ «مەعبەدی گەورەی ئاناهیتا لە کوردستاندا و لە شاری (کەنگاوەر)دایە و وشەی (کەنگاوەر)یش کە بەمانای (کچی گاور)ە پەیوەندیی نزیکی لەگەڵ ئاناهیتادا هەیە» (٢٠٦، ژ ٤٣). هەندێ لە لێکۆڵەرەوان (عەشتار) و (ئاناهیتا) بە یەک خوداوەند دەزانن.

خوداوەندە پەرستراوەکانی کوردستان زۆرن، یەکێکی تر لەو ناودارانە (میترا)یە(*-٣٥) کە لەزۆر بەڵگە و نووسراو ناوی هاتووە، : (لەنووسینێکی چەرخی هیتییەکان (١٤٠٠ تا ١٣٠٠ پ. ز) ی کە

لە ئاسیای بچووک دۆزراوەتەوە هیما بۆ (میترا) کراوەو بەشێوەی (میدارشیل) ناویان هێناوە، وەک پێدەچێ «"میتانییەکان" واتە هۆزە ئاریاییەکانی نیشتەجێی کێوەکانی کوردستان عیراقی نێوان دوو ئاوان بوون» (٧١، ص٢٧) هەر لەناوی خـوا و پەرسـتگاکـان و هی پێش زەردەشت و ئایینە ئاسمانییەکانی تر، هەندێ پەرستگا پەیوەندیی زۆریان بەئاگرەوە هەبووە، بۆ یەکێ لەو پەرستگایانە (بەهرام فرەوشی) دەنووسێ: «لەوەی باسکرا ئەوە دێنە دەست کە جێگای خورە برزە (خۆرە بەرزە) و جێگای ئاتەشکەدەی کۆنی - اذرگشنسب- پێویستە لەجێگایەکی ڕۆژهەڵاتی مەهاباد و خوارووی ڕۆژئاوای میاندواو خوارووی لەیلان بدۆزرێتەوە» (٤٢، ص١٦٤) ڕیشەی ئایین و بەربڵاوی ئایین لەکوردستان زۆر کۆنە هەر ئەوەشە هۆی ئەوەی کە هەندێ لە نووسەران کوردستان بەگەنجینەی ئایینان دادەنێن ئەم بەڵگە هێنانەوانە بەشێکی کەم و کورتیی مێژووی پڕ لە ئایین و خوداوەند و پەرستگای کوردستانە، (فەرەیدوون جونەیدی) لەبارەی کۆنیی ئایینی کوردان دەنووسێ: «هەرچەندە نووسەران لاوانی کورد داب و نەریتی خۆیان بە داب و نەریتی زەردەشتی دەبەستنەوە، بەڵام تا ئەو جێگایەی کە لێکۆڵینەوەی من ڕێگام پێ دەدا داوەری بکەم ئەوان کاریگەری ئایینی یەکجار دوورتر، هەتا دوورتر لە میهر پەرستیشیان بەسەرەوە دەبینم» (*-٣٦) (٨٢، ص١١٢) ئەو ئایینەی کە لاوانی کورد خۆی پێهەڵدەدەنەوە زەردەشتییە، وا چاکە بەهۆی کۆنی و کاریگەرییەوە بەسەر میللەتی کورد کەمێک باسی ئەو ئایینە و پەیامبەرەکەی بکەین.

١-٨-١-٣- زەردەشت:

زەردەشت وەک پەیامبەرێکی ناودار و دامەزرێنەری ئایینێکی کۆن و بەربڵاو، پێش هەموو شتێک وا چاکە بزانین ئەو کەسایەتییە مەزنە کوڕی چ هۆز و نەتەوەیەکە و دوایی بزانین لە چ ساڵ و سەردەمێکدا ژیاوە.

زەردەشت وەک پەیامبەر و ناودارێک زۆری لەبارەوە نووسراوە، بە هۆی کۆنی و بەربڵاویش وەک هەموو کەسایەتی و ڕووداوە مێژووییەکانی پێش زایین، ڕای دژبەیەکی لە دەورەدا کۆبووتەوە. بەڵام، ئەگەر کەسێ بەوردی لە ژیان و ئایینەکەی بکۆڵێتەوە، بە شێوەیەکی گشتی دەگاتە ڕاستی، برۆسۆس (Berossus) کە لەسەدەی سێیەمی پێش زایین-دا ژیاوە:«لای وایە زەردەشت یەکێکە لە بنەماڵەی شاهانی ماد» (٤٤، ص٢٧) هەروەها مێژوو نووسی کورد (ئایەتوڵڵا مەردۆخی کوردستانی) دەنووسێ:«زەردەشت یەکێکە لە زاناکانی کورد...) زۆرترین لێکۆڵەرەوان (ماد)ی بوونی ئەو بەڕاست دەزانن و لایان وایە لەکوردە مادەکانە و ئاوێستای بەزمانی نیشتمانی خۆی بەمانا زمانی مادی نووسیوە» (١٨١، ص١٥) دیارە کورد بوونی مادەکان ئەمڕۆ شتێکە کەس ناتوانێ ڕەتی بکاتەوە لێکۆڵەرەوەی ناوداری ئێرانی "پورداود" ئەگەرچی ناوی ماد ناهێنێ، بەڵام بەئاشکرا نیشتمانەکەی دیاری دەکات، دەنووسێ: «بەکورتی دەتوانین بڵێین کە زەردەشت لەڕۆژئاوای ئێران یان باکووری ڕۆژئاوای ئێرانە، بەهیچ شێوەیەک پەیوەندیی بەخوارووەوە نییە: هەروەها باوەڕی ڕۆژهەڵاتی ئێرانیش بە لا نراوە و ئەمڕۆ کەس باوەڕی پێ نییە!» (٤٤، ص٢٦) لەوەی کە "پورداود" بەدڵنیاییەوە دەڵێ

زەردەشت خەڵکی ڕۆژئاوای ئێران - کوردستان- دەوروبەری دەریاچەی ورمێ-یە ئەگەر هەندێ کەس باسی ڕۆژهەڵاتی ئێرانیان کردووە، ئەوا پورداود، ئەو ڕایە بە -بەلانراو- دەزانێ و دەڵێ: کەس باوەڕی پێ نییە! ڕۆژئاوای ئێرانیش لە باسی مادەکان دەرکەوت کە جێگای کوردەکانە، چ لەپێش هاتنی مادەکان و چ لەگەڵ نیشتەجێ بوونی مادەکان، لەوەوە بۆمان دەردەکەوێ و دەسەلمێندرێ کە زەردەشت کوردە و لە کوردستان لەدایک بووە و زمانەکەشی هەر زمانی ئەو گەل و نیشتمانەیە کە تێیاندا لەدایک بووە، ئەگەر (ئایەتوڵڵا مەردۆخی کوردستانی) دەنووسێ:«کیتابی ئاوێستا بەزمانی نیشتمانی خۆی واتە زمانی مادی نووسراوە» لەوە لە ڕاستی دوور نەکەوتووتەوە، ئەوەتە: «پلینۆسی گەورەش زەردەشتی بەناوی زەردەشتی مادی ناوبردووە» (١٧، ل٩) کە مادەکان کورد بن، دەبێ زمانەکەشیان کوردی بێ جا کام زاراوە بووە، ئەوە شتێکی ترە، خۆ لە نێو کوردان ڕایەکی وا هەیە: «کە گوایە "ئاڤێستا" بەدیالێکتی گۆرانی نووسراوە» (١٣، ل٢٢٧).

لەبارەی زمانی ئاوێستا و کوردبوونی ئەو زمانە (م. ئاورنگ) ئەویش دەنووسێ: «لەسەرقسەی زانایانی کورد، بەزمانی کوردی هەورامی یان کوردی کرمانجی هاوڕیشە و هاوئاهەنگە» (٨٦، ص٣٩) ئەگەر ئەو ڕاستییە زانستییە لەبیر نەکەین کە زمانیش بۆ خۆی لەگۆڕانە، ئەوا دەبێ ئەوە قبووڵ بکەین کە زمانی ئاوێستا کورد- مادی کۆنە: چونکە لێکۆڵەرەوەکان هەموو لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون - کە- گاتەکان- نووسراوی زەردەشت خۆیەتی و دەستی لێنەدراوە. هەر لەبارەی کورد بوونی زەردەشت و کوردی ئاوێستا: (عیمادوددین دەولەتشاهی) لەبارەی وەرگێڕانەکانەوە دەڵێ:«چونکە زمانی یەکەمی ئاوێستا کوردی بوو، ئەو زانایانەی کە ئاوێیستایان وەرگێڕاوە کوردییان نەزانیوە، لە ئەنجامدا و بەهۆی بەسەرچوونی ڕۆژگار وەرگێڕانی جیاجیای ئاوێستا پەیدا بوو» (٧٩، ص٣٨) ئەو لێکۆڵەرەوەیە ئاوێستا ناسێکی چاک بوو، بۆ ڕایەکانی خۆی بەڵگەی زانستی و بەهێزی هەیە.

١-٨-١-٤- ناوی زەردەشت:

ناوی زەردەشت بەزۆر شێوە نووسراوە، لە ئاوێستا خۆی ئاوای نووسیوە (زەر توشتەر) هەندێ جار ناوی خانەوادەکەشی دەنووسێ کە (سپیتمە)یە لە مانای (زەردەشت)یش زۆرتر بۆ ئەوە دەچن کە دەکاتە (زەردوشتر) و ناوی باوکی (پورشاسبا، پوروش ئەسپ) کە ئەویش واتە خاوەنی ئەسپی پیر. (*-٣٧) بەڵام (عیمادوددین دەولەتشاهی) دەنووسێ: «لەشێوە زاری کوردی - هەورامی- ناوی ئەو کەسایەتییە بەمانای تیشکی زێڕینی ڕۆژ دەبارێ و دەگەشێتەوە لێکدەدەنەوە» (٧٩، ص٣٥) هەروەها دەڵێن ئەم ناوە پاشتر خەڵک لە زەردەشتیان ناوە، لەزمانی کوردی "هەورامی" (زەرە پاو شەترائی) یان ئاوا لێکداوەتەوە (زەرە zara) واتە وەک تیشکی زێڕین (Thal) واتە تیشکدان (وەشتە- -VASH TARA) واتە بارین (ئائی AI) واتە هاتووی یان دێی، هەر ئەو وشـەی شـەتەر بووەتە هۆی بەهەڵەچوونی باوەڕدارانی زەردەشتی کە بەخاوەن وشتری زەردە زێڕین ناویان بردووە.

لەبارەی دایکی زەردەشتەوە کە ناوی (دوغدە)یە دەڵێن: «لە نزیک ڕەزاییە(ورمێ) دێیەک هەیە بەناوی (ئەمبە) لەو دێیە گۆڕێک هەیە، خەڵکەکە دەڵێن ئەمە گۆڕی دایکی زەردەشتە» (٨٦، ص١٩)

ئەوە زیاتر ئەوە دەسەلمێنێ کە بنەماڵەی زەردەشت لەو ناوچەیە ژیاون و مردوون.

١-٨-١-٥- سەردەمی زەردەشت:

لەبارەی سەردەمی ژیانی زەردەشت، دیسان ڕای زۆر لێک دوور، هەیە، لە ٧١٢٩ ساڵی پێش زایینەوە تا ٥٨٣ ساڵ پێش زایین دەگرێتەوە، ئەگەرچی ڕایەکان زۆرتر لەنێوان ١٠٠٠ تا ١٤٠٠ پێش زاییندا خۆ دەبیننەوە، وەک ئەوەی: «کە زانایان کۆنی و سەردەمی نووسینی ئاوێستا و دەرکەوتنی زەردەشت لە ١٠٠٠ تا ١٤٠٠ ساڵ پێش زایین دەزانن» (*-١٣٧أ) (٩٢، ص٧) بەڵام، تازەترین لێکۆڵینەوە ساڵنامەی ژیانی زەردەشت ئاوا دابەش دەکات:

«، (٦٦٠ پ. ز) لەدایک بووە.

(٦٤٠پ. ز) دەستی بەگۆشەگیری کردووە.

(٦١٨ پ. ز) گوشتاسپ پەیڕەوی ئایینەکەی کردووە.

(٥٨٣ پ.ز) لە تەمەنی ٧٧ ساڵیدا بەدەستی تۆرانییان کوژراوە» (٨٠، ص٧٥٩).

١-٨-١-٦- پەیامبەریی زەردەشت:

وەکو لە ساڵنامەی ژیانی زەردەشت دەرکەوت، لە تەمەنی بیست ساڵیدا گۆشەگیریی هەڵبژاردووە و بۆ ماوەی دە ساڵ خەریکی خۆ پێگەیاندن بووە، ئەم دە ساڵەش ماوەیەکی باشە بۆ هەردوو بواری ، چ لە بواری زانستی و فەلسەفییەوە، چ لە بواری ڕامان و ئایینییەوە تا لە سی ساڵی بووە بەپێغەمبەر و بەزمانی گەل و نیشتمانەکەی خۆی (ئاوێستا)ی نووسیوە، لەمەشدا نابێ دوودڵ بین، چۆن لەڕووی واقعی و مێژووییەوە سەلمێندراوە کە زەردەشت (ماد- کورد-ە) و زمانەکەشی کوردییە. لە ڕووی ئایینیشەوە هیچ ڕێگرێک نییە کە زەردەشت (کورد) بێ و (کتێبە ئاسمانی) (٩٢، ص٧)یەکەشی (کوردی) بێ، خودای گەورە لە (قورئان) دەفەرمووێ: [وما ارسلنا رسولا الا بلسان قومه ليبين لهم فضل الله من يشاء ويهدي من يشاء وهو العزيز الحكيم] (ئیبراهیم ، ٤) ئەوەی لێرە مەبەستە ئەوەیە خودا خۆی دەفەرموێ هیچ پێغەمبەرێکمان نەهەناردووە ئەگەر بەزمانی میللەتەکەی خۆی گەورەیی خوای بۆ ڕوون نەکردبنەوە، وەختێ بیەوێ گەورەیی لەگەڵ یەکێکدا بکا و یەکێک ڕاستەڕێ بکا، هەر خۆشی خۆشەویست و دانایە، ئەو فەرموودەیەی خوا، بەڵگەیەکی ترە کە هەر پێغەمبەرە و بەزمانی میللەتەکەی خۆی کتێب و دەستووری بۆ هێناون، زەردەشتیش "ئاوێستا"ی بەزمانی میللەتەکەی خۆی هێناوە، هیچ ئایینێکیش نەهاتووە ئەگەر کاریگەریی ئایینەکانی پێشە خۆی لەسەر نەبێ و پاشتریش کاری لەوانەی دوای خۆی نەکردبێ «ئایینی زەردەشت کە وەک بلێسەی گەش وڵاتی پان و بەرینی ئێرانی ڕۆشن کردەوە، هەڵبەت ئەو ئایینە لە ناکاو پەیدا نەبووە، بەڵکو ئەنجامی پێگەیشتنی باوەڕ و ئایینە کۆنەکان بووە کە لەئێران-دا هەبوون» (٥٣، جلد یکم، ص٤٢). دیسان لەناوی ئێراندا، نابێ جوگرافیای ئێرانی ئەوڕۆمان بێتە بەرچاو، چۆن زانایان پەیوەندی و کاریگەریی ئایینەکانی پێشتر، بەتایبەت کتێبی (ویدا)ی هیندییان لە سەر ئاوێستا ڕوون کردووتەوە، چونکە، بەڕای هەندێکیان: کۆنترین بەشی ویدا

کە (ریک ویدا)یە لە (٢٥٠٠ پ.ز)دا نووسراوە، هەروەها کۆنترین بەشی ئاوێستا کە "گاتەکان"ە لە (١١٠٠پ.ز) نووسراوە» (٢١٢، ١٢، ل١٥) هەر لەبارەی کۆنیی زەردەشتەوە، زۆر لە لێکۆڵەرەوان ڕایان وایە کە ئایینی ئێزدی کاریگەریی زەردەشت و پێش زەردەشتیشی بەسەرەوەیە، (ب.ش دلکوڤان) دەنووسێ: «زۆر دوور ناڕۆین کاتێ دەڵێین باوەڕی ئێزدیاتی میراتگری کۆنترین باوەڕی ئارییە کۆنەکانە و داسنی- (ئێزدی)(*-٣٨) یەکان لەکۆنترین شەپۆلی هیندۆ ئەورووپی دەژمێردرێن پێش میتانی و حوری و کیشییەکان بەدووهەزار ساڵ» (٢١٢، ١٢، ٢٠٠٠ ل١٤)، ئەم قسانە ئەگەر شتێک بسەلمێنێ، ئەوەیە کە ئایینە کوردییەکان ڕیشەیەکی کۆنیان هەیە و زەردەشتی و ئێزدیش لەو ئایینە کۆنانەن و لەسەر قسەی (کامبانیلی): «کوردستان خەزینەیەکە هێشتا بەچاکی نەناسراوە».

١-٨-١-٧- ئاوێستا:

ئاوێستا کتێبی پیرۆزی زەردەشتییانە کە زەردەشت پێغەمبەر بۆ میللەتەکەی خۆی هێناوە میللەت بەمانا ئایینییەکەی ئەو ئاوێستایەی ئێستا لەبەردەستە، ئاوێستای سەردەمی زەردەشت نییە! تەنیا بەشێکی ئەویش کە (گاتەکان)ە زانایان بە هی زەردەشت خۆی دەزانن ئەوەی تر پەیڕەوانی زەردەشت لە قۆناغی جیاجیا بۆ شیکردنەوە و تێگەیشتنی پەیڕەوانی وەک مانا لێدانەوە و شیکردنەوە لێیان زیاد کردووە باسی ئاوێستا بۆ خۆی باسێکە دوور و درێژ بۆیە واز لەو وردەکارییە دەهێنم و تەنیا باسی نووسینەوە و پاراستنی دەکەم، ئەویش بەکورتی:

نووسینەوەی ئاوێستا:

نووسینەوە و زمان و خەت و زەمانی ئاوێستا کێشەی زۆری لەسەرە (جەلیل دوستخواە) دەنووسێ: «مێژووی دانانی کۆنترین بەشی ئاوێستا (گاتەکان) لەگەڵ زەمانی ژیانی زەردەشت یەکە و هەر ئەو زەمانە دەتوانرێ نزیکەی ١٥٠٠ تا ٨٠٠ ی پ.ز دیاری بکرێ، بەڵام هێشتا نازانین کە ئەو سروودانە (ئایەت) یەکەمین جار لە چ زەمانێک و بەچ خەتێک نووسراوە!» (٥٣، جلد یکم، ص سزده)، ئەو ئاوێستایەی ئێستا لەبەردەستە لە شەش بەش پێکهاتووە کە ئەمانەن: ١- گاتەکان. ٢- یەسنە. ٣- یەشتەکان. ٤-ویسپەردە. ٥- خوردە ئاوێستا ٦- وەندیداد.

زەردەشتییەکان لە نووسینە کۆنەکانی خۆیان کە باس لە ئاوێستا دەکەن، دەڵێن: «بەختەتی زێڕین و لە ڕووی دە (دوازدە) هەزار پێستەگای خۆشکراو نووسراوە و ئەو نووسراوانە لە (دیژنپیشت)(*-٣٩) هەڵگیرابوو هەر زەردەشتییەکان بەو پێیەی کە لە کتێبەکانیان (دینکرد) و (بەند هشن) و (وارداویرافنامە)دا هاتووە و کە بە (پەهلەوی) نووسراون، دەڵێن: کە (ئەسکەندەر -٣٥-٣٢٣پ.ز) ئێرانی داگیرکرد ئەو پێستە بەزێڕ نووسراوانەی لەگەڵ زۆر نووسراوی تر سووتان و هەندێ کتێبیشی لەگەڵ خۆی برد، هەر بەهۆی ئەم (ئاوێستا) سووتاندنەیە، زەردەشتییەکان ناویان لە ئەسکەندەر نا (گچستک) واتە نەفرەت لێکراو.

زەردەشت خۆی وەکو پێغەمبەرێکی کۆن و کتێبەکەی (ئاوێستا) و ئایینەکەی زەردەشتییەت، وەک

واقعێکی ئایینی ڕاستییەکی مێژووییین، بەڵام چونکە ئەفسانە و ئایین زۆر تێکەڵن، ئەوا ژیان و مردن و کاروبیری زەردەشت و ئاوێستا لە هەموو ڕووێکەوە و ئایینەکەی بەبەربلاوی بوونەتە هۆی سەرهەڵدان و فراوانکردن و بڵاوکردنەوەی ئەفسانەیەکی یەکجار زۆر، ئەمڕۆ هەریەک لەم زەردەشت و ئاوێستا و ئایینە ئەفسانەی تایبەت بەخۆیان هەیە و لە نێوان خەڵکدا بڵاو و لەسەر زارن، ئەمەش بۆ خۆی دەمانگەیێنێتە ئەوەی کە بڵێین: «زەردەشت و ئایینەکەی قۆناغێکی گرنگ و فراوانی سەرهەڵدانی ئەفسانەی زەردەشت- کوردی»ن و ئەو ئەفسانانە وەکو دەق وەکو مێژوو بوونەتە هۆی دەوڵەمەندکردنی ئەفسانەی کوردی بەکۆکردنەوەی ئەفسانەکانی نێو ئەشکەوت لە "شانەدەر" ەوە کە کۆنترینیانە، تا دەگاتە زەردەشت کە ئێمە مەبەستمانە- مێژووێکی دووردرێژ و جوگرافیایەکی پان و بەرین و پڕ لە دەقی ئەفسانەییمان بۆ ئاشکرا دەبێ، کە سەرمایەیەکی گرنگە و جێگای شانازییە، نەک هەر بەتەنیا بۆ کورد ، بەڵکە بۆ تەواوی مرۆڤایەتی. سەرمایەیەک کە کەس ناتوانێ داگیری بکات.

١-٨-١-٨- زمانی کوردی:

مێژووی زمانی کوردی لەگەڵ مێژووی ژیانی مرۆڤ و میللەتی کوردە، پێکهاتەی ئەو زمانەش هەر هەمان پێکهاتەی میللەتەکەیە، ئەو میللەتەی لە ئەشکەوت و خێزان و هۆزەوە گەیشتووتە نەتەوە و وڵات و ئەمڕۆ زمانێک هەیە پێی دەگوترێ (زمانی کوردی) ئەو زمانەش لە چەندین (زار)و (بن زار) پێکهاتووە ئەو زارانە هەریەکەی لە(سەردەمێک) و لە (ناوچە)یەک برەو و دەسەڵاتی خۆی هەبووە ئەگەر پێشتر باسی کۆنیی ژیان و هۆز و شارستانییەتەکانی کوردستان کراوە، دەبێ ئەوە بزانین کە لە هیچ ڕۆژێک ئەو خەڵکە بێ زمان نەبوون ئەو زمان و زارانە چی بوون و چۆن بوون؟ لەبەر ئەوەی (زمان) وەکو (دەنگ) بەڵگەی سەرەتایی سەرهەڵدانیمان لەدەستدا نییە، ئەگەرچی کەس ناتوانێ ئینکاری بکات! بەڵام لەگەڵ پەیدابوونی خەت- کۆنترین خەت- سەردەمی تۆمارکردن و چەسپاندنی (زمان)ە کە داهات ئەگەر بتوانین کۆنترین- خەت- بدۆزینەوە، دەتوانین لەویشەوە بۆکۆنترین (زمان) بچین، (دێڤید وجوان أوتیس) نووسیویانە: «لەگەڵ هەموو ڕاستییەکاندا، کۆنترین دەقێک کە بخوێندرێتەوە بەزمانی سۆمەرییە» (١٢٥ ، ص٢٩٤) لەم قسەیە ئەوە دەردەکەوێ، کە سەرەڕای کۆنیی زمانی سۆمەرییەکان، (خەت)ەکەشیان کۆنترین خەتە: ئەگەر ئەوەش بزانین کە کورد ئەمڕۆ لەهەموو میللەتێکی تر زیاتر میراتگری سۆمەرییەکانن، دیارە ئەو (خەت) و(زمان)ەش بەشێکە لەو میراتە کە (تاها باقر) بەو سۆمەرییانە دەڵێ: «زمانەکەیان لە زمانی نەتەوە (سامی)یەکان نییە! (عەرەبیی کۆن(...) هەروەها لەخێزانە ناسراوەکانی تریش نییە، وەکو خێزانی زمانە (هیندۆ ئەوروپی)و نەخێزانە (الاورال -ألطای) لەوانە ترک (یش) نییە» (١٣٣ ، ص٢٦) ئەو زمانەی نەهیندۆ ئەوروپی بێ و نە سامی و نەئۆرال ئەلتای و تورکی لەسەر قسەی (مەسعوود سەعید یاسین) «ئەگەر زاناکان لەکاتی خۆی بەراوردێکیان لەنێوان زمانی سۆمەری و کوردیدا دەکرد، کێشەکە دەبڕایەوە(*- ٤٠) (٢١٣ ، ٧٤) هەر ئەو لێکۆڵەرەوەیە دەڵێ: نهێنی نەزانراوی ڕەگەزی سۆمەرییەکان لەوەدایە، کە ئاوڕ لە زمانی کوردی نەدراوەتەوە، لێکۆڵینەوەی ئەو نووسەرە و زۆر نووسەری تر کە لەڕووی زمانەوە لە ڕەگەزی سۆمەری و

کوردییان کۆڵیوەتەوە، گەیشتوونەتە ئەوە کە، سۆمەرییەکان بەشێکی گرنگن لە پێکهاتەی میللەتی کورد، بەخوێن و زمانەوە، ئەو زمانەی (دۆسان) دەنووسێ: (سۆمەری توانی ببێتە زمانی زانست و ئایین لە تەواوی ئاسیای کۆن و کاریگەرییەکی زۆری هەبوو، نەک هەر لەسەر جیهانی ڕۆژهەڵات بەتەنیا، بەڵکە لەو سنوورەش تێپەڕی» (١٦٦ ، ص٣٨) زمانێک ئاوا کۆن و گرنگ و خاوەن نووسین بووبێ، ناکرێ باوەڕ بکرێ بەتەواوی لەناوچووە.

بەشێکی تر ئەوەی لەپێکهاتەی میللەتی کورد- بەزمان و خوێن-ەوە ئەو ئیلامییانەی لەسەر قسەی دکتۆر (محەمەد عەلی سەجادیە) «زمانی ئیلام (عیلام) بەیەکێ لە کۆنترین زمانەکان دەژمێردرێ، ئەو زمانەی کە خاوەنی خەت (پیت - ئەلف و بێ)ی خۆی بووە» (٢١٨ ، ص٤٥) ئەو زمانەی واتە ئیلام - کە نووسەران دەیخەنە نێو خێزانی زمانە زاگرۆسی خەزەری (القزوینیە)ەو زۆرتریش بەزمانێکی ئاسیایی کۆنی دەزانن کەپەیوەندیی بەخێزانی زمانە (هیندو ئەوروپی)یەکانەوە نییە! لێرە دەسەلمێندرێ کە جگە لەوەی زمانی ئیلام لەو زمانە کۆنانەیە کە خاوەنی (خەت)ی کۆنی خۆیەتی ئەوەش ئاشکرا دەبێ، کە - هیندۆ ئەوروپی نییە واتە- زمانی ئیلام وەکو زمانی سۆمەری- هەردووکیان پەیوەندییان بەهیندۆ ئەوروپییەوە نییە هەردووکیش بەشێکی گرنگ لەپێکهاتەی زمانی کورد پێک دێنن. ئەوە جارێکی تر پشتگیری لەو ڕایە دەکات (کە زمانی کوردی زمانێکی - تەواو هیندو ئەوروپی- ئاری) نییە بەڵکە(ئاری و هیندو ئەوروپی)یش وەک سۆمەری و ئیلامی چەند زارێکی تر بەشێکن لەپێکهاتەی زمانی کوردی، وەک پێکهاتە نەتەوەییەکەی.

دکتۆر (جەمال رەشید) دەنووسێ: «لەبەر ڕۆشنایی ئەو دۆکۆمێنتانەی کە لە کوردستاندا دۆزراونەتەوە، ئەوە ئاشکرا دەبێت ، کەوا لە هەزارەی سێی پ .ز دا واتا بەر لە هاتنی هۆزانی ئاری زمانی وەک میتانی و هۆزانی ئێرانی زمانی وەک ماد و پورت و سەکەس و .. بۆ کوردستان، مرۆڤێکی کوردستان بەزمانی خووری- هوری - دواوە، کە زمانێکی زاگرۆسی بووە، لەدواییدا شێوە پەرەسەندووەکەی نێوی ئۆرارتووی لێندراوە» (١٨٥ ، ل٣) ئەوە هەر تەنیا زمانی خووری برەوی نەبووە، زۆر (زمان -زار)ی تر لەناوچەو سەردەمە جیاجیاکانی کوردستان خەڵک پێیان دواون. میتانییەکان کە لەسەر قسەی دکتۆر (جەمال رەشید) کورد تاقە میراتگری ئەو زمانەیە، کە ئەو: «ناوی میتانییان هەر بە شێوەکەی خۆی بۆ ناوی کێوی (مەتینا -ماتینا) کە نزیکی شاری ئامێدییە ماوەتەوە، لەپاڵ ئەوەشدا گوندێکی کوردی هەیە بەناوی مەتینا (...) دەکەوێتە ناوچەی جەزیرە» (٧، ل١٥١) لەبارەی لەنێو چوون گۆڕانی - زار و زمانان- هەر دکتۆر (جەمال رەشید) دەنووسێ: «دەبێت ئەم زمانە فراوانەی هوری و کوتی و لولوییە، کە لەکۆندا زمانی خەڵکی کوردستان بووە چۆن لەناوکوردا توابێتەوە و چ کەلەپوورێکی زمانەوانیی خۆی تێدا بەجێ هێشتبێت؟» (٧، ل٢٩٤) ئەم زمانە کۆن و نەماوانە هەر تەنیا بەهۆی لێکۆڵینەوەی زمانەوانی، لەسەر بناغەی شارەزایی لەزمانە کۆن و مردوو و لە نێوچووەکان دەناسرێن و پەیوەندییان دەدۆزێتەوە.

١-٨-١-٩- ئاوێستا و زمانی کوردی:

پێشتر بەهۆی زۆربەڵگە و ڕای زۆر لە زانایان ئەوەمان سەلماند کە زەردەشت ئاوێستای بەزمانی نەتەوەیی خۆی نووسیوە و بۆ خۆشی یەکێکە لە بنەماڵەی شاهانی مادەکان، مادەکانیش بەشێکی گرنگی پێکهاتەی کوردن بە- خوێن و زمان -ەوە لێرە دەمەوێ ئەو ڕایە بە ڕاستتر بزانم کە دەڵێ ئارییەکان لە سەرەتای هەزارەی پێنجەمی پێش زایین دەستیان بەکۆچ کردن کردووە، لەنێو ئارییەکانیش -ماد-و - پارسەکان لەوانە بووینە کە زووتر هاتوون، بەڵگەش ئەوەیە، کە مادەکان ئیمپراتۆرییەتیان دروست کرد لەسەر شارستانییەتێکی پێشکەوتوو بوو، ئەو پێشکەوتنەش- بەتایبەت بۆ ئەو ڕۆژگارە- لە کتوپڕ دروست نەبووە و ساڵان و نەوەی ویستووە، دیسان زەردەشت وەکو -پیاوێکی زانا- بەرهەمی زانیاری و شارستانییەتێکی بەڕیشەیە، ئەگەر ئەو ڕایەش بەتەواوی ڕەت نەکەینەوە کە دەڵێین: «ئاوێستا لە ٢٥٠٠ تا ١٤٠٠ ساڵ پێش زایینییەوە نووسراوە» ئەوا پشتگیریی ئەوەمان بۆ دەکات کە مادەکان زۆر پێش دروست بوونی دەوڵەتی ماد و سەرهەڵدانی ئایینی زەردەشتی لە ناوچەکە نیشتەجێ بووین و لەگەڵ هۆزەکانی تر پێشینەیەکی مێژوویی بەهێزیان هەبووە، کە لەو پەیوەندی و پێشینەیە بەهێزتر بوو. کە(ماد)ەکان لەگەڵ (پارس)ەکان هەیان بووە، نەک هەر ئەوەندە بەڵکە دواجار پارسەکان یەکەمین دەوڵەتی دامەزراوی ئێران -ماد-یان لەنێو برد و یەکەمین شاهەنشاهییەتیی خۆیان لەسەر شارستانییەتیی ئەوان دامەزراند (عیمادوددین دەولەتشاهی) لێکۆڵەرەوەی ئاوێستاناس کە (فەروەردین یەشت)ی وەگێڕاوەتە سەر فارسی و کوردیی ئەمڕۆ لەبارەی ئەو وەرگێڕانانەی کە بۆ ئاوێستا کراوە دەنووسێ: «چونکە زمانی یەکەمی ئاوێستا کوردی بوو، ئەو زانایانەی کە ئاوێستایان وەرگێڕاوە، کوردییان نەزانیوە، لە ئەنجامدا و بەهۆی بەسەرچوونی ڕۆژگار وەرگێڕانی جیاجیای ئاوێستا پەیدا بوو» (٧٩، ص٣٨) وەکو دیارە ئەم لێکۆڵەرەوەیە ئاوێستا تەواو بەکوردی دەزانێ و بەڵگەو ڕایەکانیشی لەڕاستییەوە دوورنین، دەبێ ئەوە لەبەرچاو بگرین کە لە ڕۆژگاری نووسینی ئاوێستاوە تا ئەمڕۆ گۆڕانێکی زۆر بەسەر زمانی کوردیدا هاتووە، بۆیە ئەو پەیوەندییەی لەنێوان زمانی ئاوێستا -ماد- ەکان و کوردی ئەمڕۆدا هەیە، پەیوەندیی مێژوویێکی پڕ لەگۆڕانە.

هەر لەبارەی پەیوەندیی -ماد -و- ئاوێستا-و کوردەوە ئێرانناس (دار مستەر–Darmesteer) دەنووسێ: «ئاوێستا لە زمانی مادەکان هاتووتە خوارەوە و زمانی مادەکان هەر ئەو زمانەیە کە ئاوێستای پێ نووسراوە دەکرێ زمانی کوردیش بەپاشماوەی ئەو زمانە بزانین» (١٨١، ل٢٢) هەر ئەو زانایە ڕای وایە ئەگەر ڕۆژێ بەردە نووسراوەکانی مادەکان لەناوچەی هەمەدان بکەوێتە دەست، ئەو ڕاستییە ڕوون دەبێتەوە. هەر لەبارەی پەیوەندیی کوردو مادەکان (مینۆرسکی) دەڵێ: «ئەو میللەتەی کە ئێمە قسەی لەبارەوە دەکەین چەند سەدەیەک پێش لەدایک بوونی مەسیح لە بەرزاییەکانی کوردستان دەژیان، چاک دەشزانین کە کوردەکان هەر تەنیا بەزمانی ئاریایی قسە ناکەن، بەڵکە زمانەکەیان بەشێکە لەخێزانی زمانە ئێرانییەکان وەک نیشتمانەکەشیان و ریشەی زمانەکەشیان پەیوەندیی بەئێرانەوە هەیە» (١٦٩ أ، ص٨). ئێرانی کۆن پێش هاتنی - هیندو ئەوروپی-یەکان زمان و خێزانە زمانی تری تێدا بوو، وەک

ئەوەی پێشتر باسی زمانەکانی زاگرۆس و- عیلامیمان کرد.ئەوەی لەم قسەیەی (مینۆرسکی) زۆر مەبەستە ئەو پەیوەندییەیە کە ئاری! "ماد" لەگەڵ "ئاوێستاو"، ئاویستاش لەگەڵ کوردیدا هەیەتی، کە زۆرتر ڕووی بەڵگەکان بەولایەدا نزیکی دەبێتەوە کەپشتی ڕایەکەی (دارمستەر) بگرێ، کە دەڵێ: ئاوێستا بەزمانی مادەکان بووە و کوردیش پاشماوەی ئەو زمانەیە. ئەگەر باوەڕ بەوە بێنین کە مادەکان زۆر زووتر لەو ڕۆژگارەوە هاتوون، کە ئاوێستای تێدا نووسراوە، ئەوە ئەوەشمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە دروستبوونی زمان و میللەتی کورد لەنێوان هاتووەکان و نیشتەجێیەکانیش زۆر زووتر لەو ڕۆژگارە زەمینەی بۆ خۆشکراوە، بەتایبەت ئەگەر شارستانییەتە پێشکەوتووەکانی سۆمەر و ئەکەد بابل و ئیلام و زاگرۆسمان لەبیر نەچێتەوە، لەو چەندو چۆنە دەگەینە ئەوە کە بڵێین: ئاوێستا وەک کتێبێکی ئایینی کۆن و ئێستا لەبەر دەستە زمانەکەی کە زمانی مادەکانی دامەزرێنەری ئیمپراتۆرییەتی مادە، بەشێکی گرنگە لەمیراتی زمانی کوردی، هەروەها مێژووی زمانی مادەکان، وەک مێژووی زمانی سۆمەری و عیلامی و زاگرۆسییەکان، بەشێکی گرنگ و دیاری مێژووی کوردن.

(پور داود) دەڵێ: «ئایین و مێژوو و زمان هەرسێک پێکەوەبەندن» (٤٤، ل١١) هەروەها پێشتر باسی ڕای ئەو زانایانەشمان کرد، کە ئایین و ئەفسانە و مێژوو بەیەکەوە دەبەستنەوە، لەوەش پەیوەندیی گرنگی زمان و ئەفسانەمان بۆ بەدەردەکەوێ کە هەندێک دەڵێن:«ئەفسانە زمانی پیرۆزی خودایە» دەگەینە ئەوەی ، کە زمانی کوردی لەم زار و زمانە کۆنانە پێکهاتووە و لەخۆی زیاتر کەسێکی تر- زمانێکی تر- نییە، هێندەی ئەو میراتگری یاسایی و ئاسایی ئەو زمانانەبێ، کە ئەو زمانانەش، سۆمەری و ماد و عیلام و زاگرۆسییەکان و نیشتەجێیەکانی تری کوردستانی ئەو ڕۆژە خاوەنی مێژوویێکی پڕ ئەفسانە و ئەفسانەیەکی یەکجار کۆن و دەوڵەمەند بێ، ئەوا کورد ئەمڕۆ خاوەنی ئەو ئەفسانە مێژوویی و گرنگ و دەوڵەمەندەیە کە لەو هۆز و نەتەوانە بەجێ ماوە، وا چاکە ئەوەش بزانین کە سۆمەرییەکان خاوەنی کۆنترین و دەوڵەمەندترین ئەفسانەن لەجیهان، ئەوا ئەمڕۆ کورد خاوەنی ئەفسانەی سۆمەرییەکان و زەردەشت و مادەکان و هەموو ئەو هۆز و نەتەوەوزمان و ئایینانەی ترە، کە بەشێکن لەپێکهاتەی زمان و خوێنی میللەتی کورد، بەشێکیشن لەپێکهاتەی مێژوو-و-دەق- ی-ئەفسانە-ی کوردی.

١-٨-١-١٠- کۆنترین یەکەمین:

لەکاتی پشکنین و گەڕان بەدوای سەرچاوە و بەڵگەکان بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیە، شتێک زۆر سەرنجی ڕاکێشام، ئەوەیش وشەی «کۆنترین یەکەمین» بوو، کە لە هەر بوارێکدا کنەم دەکردو بەدوای مێژووی هەر شتێکی کوردستاندا دەگەڕام. تووشی ئەم دوو وشەیە دەهاتم، ئەوەش کێ گوتوویەتی؟ ئەگەر نەڵێم هەمووی، ئەوا بێ شک زۆربەی هەرە زۆری، بیانییەکان ئەو بیانییانەی کە لە مێژوو و جوگرافیا و شارستانییەتی ناوچەکە و کوردستان و کوردییان کۆڵیوەتەوە، ئەوەش کەکوردەکان گوتوویانە، ئەویش زۆربەی دووبارەکردنەوەی ڕای بیانییەکانە، ئەو بیانییانەی کە من دەستم بەنووسراوەکانیان ڕانەگەیشتووە، ئێستا با (کەمێک) لەو یەکەمین و کۆنترینانە بەسەربکەینەوە.

ئەگەر ئەشکەوت یەکەمین ماڵی مرۆڤ بێ ئەوا: «ئەشکەوتی شانەدەر، یەکەمین و تەنیا ئەشکەوتە کە ژیان تێیدا بەردەوامە لە ٦٠٠٠٠ تا ١٠٠٠٠٠ ساڵ پێش زایینەوە» (١١٨، ص٢٨) بێ شک لە ئەشکەوتەوە دەچینە گوند، ئەوا گوندی "زەڤیاچەمێ" «لەجۆری خۆی یەکەمین گوندە کە دەگەڕێتەوە سەردەمی بەردین (...) کە بەیەکەمین ئاوەدانی دادەندرێ لە باکووری عیراق (کوردستان) و یەکەمین گوند لەجۆری خۆی لە جیهاندا» (٢١١، ل٥٩٥) ئەگەر لەگەڵ دروستبوونی گوند کشتوکاڵ دەست پێدەکات: «ئەوەیش بۆ یەکەم جار لە گوندی چەرموو جایۆ نوو دەدۆزرێتەوە» : (١٢٥، ص١٨٠) هەر گوندی چەرمووش: «کە دەکەوێتە کوردستانی عیراق باشترین و یەکەمین جێگای کشتوکاڵییە بێ گومان» (١٢٥، ص١٧٩) هەر لەسەر قسەی ئەو سەرچاوەیە: «لە تەپەگەورە (؟) یەکەمین جارە بەڵگەی گرنگ دەست دەکەوێ کە لەو کۆمەڵگایە جیاوازیی باری ئابووری و گرێییەکانی کۆمەڵگا هەستی پێ دەکرێ» (١٢٥، ص٢٧٢) ئەگەر گۆزەگەری یەکەمین پیشەسازی بێ و نیشانەی سەرەتاییترین کارگە بێ: «ئەوا لە هەزارەی چوارەمی پێش زایین، کۆنترین نیشانەی بەکارهێنانی قوڕ لە کەرەستەی ناو ماڵدا دۆزراوەتەوە، ئەویش لەگوندی چەرمووی ڕۆژ هەڵاتی کەرکووک» (١٤٥، ص٢٤) کە پیشەسازی بەرە بەرە پێشدەکەوێ و لە بەکارهێنانی قوڕەوە دەچێتە سەر ئاسن و مس و زیو و زێڕ و، ئەوا: «شارەزایانی کۆنناسی لایان وایە کە بۆ یەکەمین جار (فلز) لە لوڕستان بەکار هاتووە» (٨٢، ص١٢٨) هەر بۆ بەکارهێنانی مس: «لە چاویۆنوو بەڵگەی ئەوە دۆزرایەوە کەکۆنترین بەکارهێنانی (مس)ی ناوچەیی لەو گوندەبووە» (١٢٥، ص١٦٥) مرۆڤ کە ژیانی پێشدەکەوێ بیر لەهونەر دەکاتەوە ئەوا: «کۆنترین ئامێری مۆسیقا کە شمشاڵێکی لەئێسک دروستکراو بوو، لەتەپە گەورە (؟) دۆزراوەتەوە» (١٢٥، ص٢٦٧) ئەگەر ئایین یەکجار کۆنە، ئەوا نیشانەکانی ئەو کۆنییە زۆربەی لەو پەیکەرانە بەدەردەکەوێ کە دۆزراونەتەوە: «ئەوەش لە گەنج دەرو دواتر لە زاگرۆس بەشێوەیەکی بێ وێنە دۆزراوەتەوە» (١٢٥، ص١٦٧) کۆنترین و یەکەمین هەر لەسنووری کەرەستە و پێویستییەکانی ژیانی ڕۆژانە ڕاناوەستێ، دروستکردنی یەکەمین پەرستگاش دەگرێتەوە، (لالش) یەکەمین پەرستگایە و پێش هەموو شوێنێکی تر دروستکراوە، لەسەر قسەی برا ئێزدییەکان، دیسان: «یەکەمین نەتەوەش کە دەقە میخییەکان باسی دەکەن، (...) ئەوا دەگەڕێنەوە ناوچەی ڕۆژئاوا و خوارووی ڕۆژئاوای دەریاچەیی وان» (١١٨، ص٣٩-٤٠) دوا جار لەسەر قسەی "ئاوێستا": ئاهورامەزدا دەفەرموێ «یەکەمین جێگا و وڵاتی باش کە من ئاهورامەزدا دروستم کردبێ (ئێران ویج بوو» (٤٢، ص٧) ئەو ئێران ویجەی کە ئەو سەردەمە بەشێکی گرنگی کوردستان دەگرتەوە.

ئەمانە بەشێکی کەمی ئەو یەکەمین و کۆنترین- انەن کە لەبارەی مرۆڤی کورد و کارویپیشەی مرۆڤی کورد و خاکی کوردستان گوتراون، ئەگەر نەتەوە و وڵاتێک، ئەم هەموو یەکەمین و کۆنترین-ەی تێدا کۆبێتەوە، ئایا: ناکرێ ئەوەش بڵێین کە یەکەمین ئەفسانەش لەنێو ئەم خەڵک و ئەم وڵاتەدا سەری هەڵداوە؟ کۆنترین ئەفسانەش هی ئەم خاک و وڵاتەیە؟! دەکرێ جارێکی تریش ئەوە بەبیر بێنینەوە، کە ئەفسانەی سۆمەرییەکان، کۆنترین ئەفسانەی هەموو جیهانە کە تائێستا بەتەواوی کەوتبێتە بەر دەست، دەرکەوت ئەو ئەفسانەیەش بەشێکی گرنگی ئەفسانەی کوردی پێکدەهێنێ.

١-٨-١-١١- لەبارەی ئەفسانەی کوردییەوە:

کورد وەکو مرۆڤ وەکو میللەتیش ڕیشەیەکی کۆنی هەیە، لەگەڵ ئەو کۆنییەدا، ئەفسانەیەکی کۆنیشی هەیە، لێرەدا نامانەوێ بە (گریمانە) قسەبکەین، بەڵکە باسی ئەو کەس و دەقانە دەکەین کە باسی (ئەفسانەی کورد)یان کردووە- لەو سەرچاوانەی کەدەس من کەوتوون- هەروەها هەندێک لەو ڕایانەی کە باسی کۆنی (فۆلکلۆر- ئەفسانەی) ناوچەکەیان کردووە، دکتۆر (داوود سەللووم) دەنووسێ: «ئەدەبی حیکایەتی گیانداران بۆ یەکەم جار لەلای مرۆڤی شارستانی و دۆڵی - میزۆپۆتامیا- بەدیارکەوت» (٣٢، ل٢٢) دیارە ئەدەبی گیانداران بەشێکە لە فۆلکۆر و، دیسان ئەفسانەش بەشێکە لە فۆلکلۆر کەواتە دەبێ، ئەفسانەی ئەگەر نەڵێین پێش ئەدەبی گیانداران- ئەوا بێ شک پێکەوە سەریان هەڵداوە، هەر ئەو نووسەرە لای وایە بۆ یەکەمجار بابلی و سۆمەرییەکان ئەو ئەدەبەیان داهێناوە و لێرەوە پەڕیوەتەوە یۆنان، هەر لەبارەی کۆنیی ئەدەبی ئەم ناوچەیە (تاها باقر) دەنووسێ: «کۆنترین ئەدەبە لەجیهانی کۆندا» (١٣٣، ص١٢) دەبێ ئەوەش لەبیر نەکەین کە ئەم ئەدەب- فۆلکلۆر-ەی میزۆپۆتامیا و نێوان دوو ئاوان ڕیشە و بەشێکی گرنگی پێکهاتەی ئەدەبی فۆلکلۆر و ئەفسانەی ئەمڕۆی کوردییە. لەبارەی ئەفسانەی -ماد- ەکان (تئو دۆر نۆلدکە) دەنووسێ: «چەند کەسێکی یۆنانی لە زەمانی هەخامەنشییەکان، ئەفسانەی (مێرانی- حماسە) و تەواویان لەبارەی ڕۆژگاری ڕابردووی نزیک لە زمانی پارسی و مادەکانی (ڕۆژئاوای ئێران) بیستبوو، یەکەمجار واچاکە ناوی (کەتزیاس) بێنین کە پزیشکی تایبەتی (ئەردەشێری دووەم) بوو لەسەرەتای سەدەی چوارەمی پێش زایین کتێبەکەی خۆی نووسیوە» (٤٧، ص٣) هەر لەسەر قسەی (کەتزیاس) «ئەم ئەفسانانە لە بەرژەوەندیی پارسەکان نەبوون، بەپێچەوانەوە شای مادەکانی بەچاکی بەرجەستە دەکرد» لێرە ئەوە دەردەکەوێ کە لە پاش ڕووخانی ئیمپراتۆرییەتی ماد بەدەستی هەخامەنشییەکان، -ماد-ەکان واتە خەڵکەکە، لە فۆلکلۆری خۆیدا - بەئەفسانەشەوە بە مادەکانیاندا هەڵگوتووە لەدژی -پارس-ەکان فۆلکلۆریان هۆنیوەتەوە. ئەمەش کارێکی ئاساییە و لەنێو هەموو میللەتێک هەروا بووە و ئێستاش هەروایە بۆ نموونە: لە فۆلکلۆری ئەم دواییەی کوردی بەلاوک و ئەفسانە و حەیران و پەندەوە زۆر بەشانازی و مێرانییەوە بە (قەڵای دم دم)دا هەڵدەڵێین و فارسەکان سەرزەنشت دەکەن. (کازم سەعەددین) دەنووسێ: «هیرۆدۆتس. ئەوەی ئەو ناوچەیە گەڕاوە کە ئەمڕۆیە بەتورکیا و عیراق و ئێران و مصر و وڵاتانی عەرەبی دەناسرێن و باسی زۆر ئەفسانە و حەکایەتی لە مێژووەکەیدا تۆمار کردوون» (١٥٤، ص١١) دیارە ئەفسانە و حەکایەتی، تورکیا و عیراق و ئێران، بەشێکی گرنگی ئەفسانەی کوردیش دەگرێتەوە، هەر (هیرۆدۆتس) لەبارەی ئەفسانەی میدییەکانەوە کە باسی پاشاکەیان (دێوسس) دەکات وشەی "ئەفسانەی" بەکاردێنێ، لەوەی کە ئەو پاشایە دەیەوێ تەمێکی ئەفسانەیی بەدەوری خۆیدا بڵاوبکاتەوە، ئەفسانەکە دەڵێ: «بەڵام، ئەگەر کەس نەیبینێ، ئەفسانەکە دەڵێ دەبێتە جۆرە پیاوێک جیا لەپیاوەکانی تر» (٢٢٠، ل١٩) ئەوەی لێرە زۆر مەبەستە بەکارهێنانی وشەی - ئەفسانە- یە، کە هیرۆدۆتس ئەو دەمە لەبارەی - ماد-ەکانەوە بەکاری هێناوە، هەر لەپێش زایین و زۆر ڕاستەوخۆتر (گەزنەفۆن) باسی

ئەفسانەی کوردان دەکات لەکاتێکدا بەهونەری هەڵاتن خۆ لەدەست کوردەکان ڕزگار دەکات، دەنووسێ: «دواجار ئێوارەیەکی ڕۆژە پایزییەکان لە خوارەوەی خۆمان و لە قەراغ ڕووباری (سان تری تس – خابوور) خۆمان بینی، هەناسەیەکی خۆشیمان هەڵکێشا و چونکە خواردنێکی زۆرمان هەبوو شەو بەچاکی و خۆشی و گوتن و بیستنی ئەفسانە لەبارەی کوردەکانەوە ڕۆژمان کردەوە» (٥٧، ص٧٨) دیسان گەزنەفۆنیش باسی- ئەفسانە-ی کوردان و ئەفسانە لەبارەی کوردانەوە دەکات، ئەم ناوهێنانی ئەفسانەی ناوچە و هۆز و نەتەوەکانی کوردستان دواجار ئەفسانەی کوردی- خۆی، ئەمەش بۆخۆی نیشانەیەکی تر و بەڵگەیەکی زیندووی ئەفسانەی کوردییە بەتایبەت ئەوانەی پێش زایین باسیان کردووە، دیارە ئەگەر شتێک نەبێ و زۆریش گرنگ و بەرچاو نەبووبێ، لەو ڕۆژگارە گرنگی پێ نەدەدرا و باس نەدەکرا. ئەمەش بەڵگەیەکی گرنگە بۆ زیندوویێتی ناو و ناوەڕۆکی ئەفسانەی کوردی پێکەوە.

ئەو ئەفسانەیەش وەکو نەتەوەکەی ئەفسانەیەکی خۆڕاگر بوو ئۆردیخانی جەلیل و جەلیلی جەلیل گوتوویانە: «زاڵمان و زۆرداران گەلێک سامانی گەلی کوردیان زەوت کردووە، بەڵام ـ شایانی باسە کە فۆلکلۆرەکەی یەکێکە لەو میراتە، بەرز و جوانەی کەبەر هێرشی بێگانە نەکەوتووە و بۆ کورد ماوەتەوە» (٢٤، ل٥) ئەو فۆلکلۆرە کوردییەی کە ناتوانرێ بدزرێ ئەوا بەشێکیشی – ئەفسانەیە، ئەو ئەفسانەیەی لەسەر قسەی (عەلی ئەشرەف درویێشیان) کە دەڵێ: «لەنێو ئەفسانەی میللەتان، ئەفسانەی ئێرانی شوێنی تایبەتی خۆی هەیە، لەو نێوانەشدا ئەفسانەی کوردی خاوەنی ڕەنگ و بۆنی خۆیەتی» (٧٧، ل١٩) ئەو ئەفسانەیەی کە زانایان و ڕۆژهەڵاتناسان وەک "مار"و "نیکیتین" و "مینۆرسکی"و "سیمنۆف"و" ڤیلچیڤسکی" و لاسکو"، هەروەها نووسەری گەورەی کورد (عەرەب شەمۆ) بگرە "بۆڤیان"یش: «ئەفسانەیان کردووە بەکەرەستەیەک بۆ ساغکردنەوەی هەندێ بیرو باوەڕی ئایینیی – کۆن و تازەی کورد» (٢٣، ل١٤) ئەمەش نیشانەی کۆنی و گرنگیی و پڕ زانیاریی ئەفسانەی کوردییە، کە زانایان کردوویانە بەکەرەستەی لێکۆڵینەوەی ژیانی گەلی کورد، ئەو کەرەستەیەی بۆخۆی- ئینسکلۆپیدا- یەکی دەوڵەمەندی میللەتەکەمانە.

١-٩-١- مێژووی ئەفسانەی (فارس)ەکان:

مێژووی هاتنی -ئاری-و هیندۆ ئەوروپییەکان بۆ ئێران، مێژوویێکی هاوبەشە لەنێوان – ماد و پارس و هەموو ئەو نەتەوانەی دواتر لەو هاتن و تێکەڵبوونە کەوتوونەتەوە، ئەوەی ئێرانییەکان بەناو (مێژووی ئەفسانەی ئێران) و دەقی ئەفسانە و ئەفسانەی خواکانی ئێرانی باسی دەکەن، لەپێش زایین، تاوەکو دروستبوونی دەوڵەتی هەخامەنشی، ئەو مێژوو و ئەفسانانە، ئێمەی کوردیش، وەکو فارسەکان خاوەنی ئەو مێژوو و دەقە ئەفسانەییانەین، بەشێکی ئەفسانەی ڕاستەقینەی فارسەکان، لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی هەخامەنشی دەست پێدەکات، هەروەک مێژووی ئەفسانەی کوردیش بەشێکی لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی ماد دەست پێدەکات ئەوەی پێشتر ریشەی دروست بوونە! هەر چەندە هەندێ جار ڕیشەیەک ڕاست لە ڕووباری سەرەکی دەکاتەوە، هەندێ جاریش ڕیشەی هاوبەش هەیە، وەک ئەو ڕیشە هاوبەشەی نێوان کوردو فارس، لە(مادو پارس)دا، دیارە ئەم کۆچ و هاتنەش، ئەگەرچی بۆ ماد و پارس

پێکەوە بووە و زۆریش لێک نزیکن، بەڵام هەر لە ئەوەڵەوە، هەریەکە و بەناو و هۆزی تایبەتی و جیای خۆی هاتووە (بەهرام فرەوشی) دەنووسێ: «ئەم دوو هۆزە گەورەیە بەهەموو تایفەکانیانەوە ڕوویان کردە ناوچەی بەپیت و بەرەکەتی دەوروبەری دەریاچەی ڕەزاییە (ئورمیە- شهراب) هۆزی "ماد" لە دەوروبەری خوارووی ڕۆژهەلاتی دەریاچە لەنێوان تەورێز و هەمەدان گیرسانەوە، دواتر تا ئەسفەهان چوونە پێش هۆزەکانی پارس لە ڕۆژئاوا و ڕۆژئاوای خوارووی دەریاچە- لەناوچەی ئەردەڵانی ئێستا جێگیر بوون» (٤٢، ص٢٨) لەم نووسینە ئەوە بەدەردەکەوێ کە هەر لەکاتی هاتنیان- هەر چەندە پێکەوە هاتوون- دوو هۆزی لێک جیابوون و هەتا گیرسانەوە و جێگا گرتنیشیان لەگەڵ یەک نەبوو، هەر چەندە زۆریش لێک دوورنەبوون. ئەم دوو هۆزە هەر لەسەر قسەی فرەوشی- «ماد و پارس هەندێک جیاوازییان لە گەڵ یەکدا هەبوو، بەتایبەت لە شێوە زارەوە» ئەو هۆزە جیاو لێک نزیکە لەسەر قسەی (شاهروخ مسکوب): «-پارسەکان- لەسەردەمی پاشایەتی مادەکان پێگەیشتن و پەڕو باڵیان گرت، » (٦٨، ص١٤) ئەو جیاییەی کە لەنێوان – ماد-و- پارس دا هەبوو لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی "ماد" زیاتر پەرەدەسێنی، بەتایبەت پارسەکان لەژێرەوە بۆ ئەوە کاردەکەن کە دەسەڵات بگرنە دەست (سیرۆس) سەرکردەی پارسەکان، لەوکاتەی "ماد" ەکان لە سەر حوکم بوون، ئاوا هانی پیاوانی خۆی دەدا: «... بەگوێی من بکەن و ئازادیی خۆتان بەدەست بێنن، دژی میدییەکان بجەنگن، راستییەکەم پێگوتن و خۆتان دوامەخەن، ڕاپەڕن بۆ لەنێو بردنی بەندایەتی» (٢٢٠، ص٢٣) ئەوەی لێرە گرنگە (سیرۆس) خەڵکەکە دژی میدییەکان هان دەدات و خۆیان -پارس- بەبەندە و ژێر دەستی میدییەکان دەزانێ، ئەوە هەر تەنیا پارسەکان خۆیان بەجیا نەدەزانی؛ بەڵکە "ماد"ەکانیش "پارس"ە کانیان بەغەریب دادەنا، (ئیستیاگس) کە دەگیرێ ڕوو لە سەرکردە "ماد"ە خیانەتکردووەکە دەکات و دەڵێ: «تۆ بەدکاری بەم کردەوەیەت کوڕانی میللەتەکەی خۆت- میدییە پیاوچاکەکان- ت لە سەرداربییەوە کردە بەندە، چونکە تۆ دەسەڵاتت دایە پیاوێکی تر لەجیاتی ئەوەی بەخۆت بیگریە دەست زۆر چاک دەبوو ئەگەر بتدابایە گەلەکەت مدییەکان نەک بۆ پارسە غەریبەکان میدییەکانت کردە ژێردەستە» (٢٢٠، ص٢٣) ئەوەتە ئیستیاگس پاشای میدییەکانیش کە دەگیرێ -پارس- ەکان بەغەریب دەزانێ و سەرەنشتی (هارباکۆس) دەکا لەوەی کە دەسەڵاتی بۆ خۆی گیرنەداوەتەوە، بەڵکە داویەتە دەست غەریبان، پاش ئەوەی دەوڵەتی مادەکان دەڕووخێنن، (داریۆش) پاشتر دەبێتە پاشای پارسەکان، ئەو پاشایە زۆر بە(پارس)یەتی خۆی دەنازێ، کە من باوەڕناکەم، تا ئەو دەم هیچ (پارس)ێک هێندەی ئەو شانازیی بەمیللەتەکەی خۆی کردبێ، لەسەر قسەی (شاهروخ مسکوب): «داریۆش، خۆی بەپارسی کوڕی پارسی دەزانی» (٦٨، ص١٦-١٧) ئەم خۆ بەجیا زانینە لەنێوان ماد -و- پارس-دا دەگاتە رادەی جیای ڕەگەز. هەر (هیرۆدۆتس) کە باسی خەونی (ئیستیاگس) دەکات و ئیستیاگس خەونەکەی بۆ خەڵک و خەونزانان دەگێڕێتەوە دەڵێ: «خەونەکەم بەشێک لەڕاستی کۆتایی هات ئەو منداڵە(٨-٤١) بەپاشا ناودێر کرا ، ئەوە هەر تەنیا بۆ من جێی مەترسی نییە: لەگەڵ ئەوەشدا لە ئێوەم دەوێ ڕێگایەکی ڕاستم بۆ دیاری بکەن بۆ سەلامەتیی بنەماڵەکەم و ئێوەش، خەونزانەکان گوتیان: گەورەم بۆ ئێمە هەڵێکی گەورەیە کە سەرکەوتنی

شایەتییەکەت ببێنین. ئەو منداڵە بەڕەگەز پارسییە، ئەگەر دەسەڵاتی کەوتە دەست ئەوە ئێمە تەواوی میدییەکان ئەوانەی لە رەگەزدا لەگەڵ ئەوان جیاین سووکایەتیمان پێ دەکرێ و بەدەست ئەو پارسانە دەچەوسێینەوە، بەڵام تۆ نەوەی نیشتمانەکەمانی ئەگەر ئێوە لەسەر کورسیی پاشایەتی دابنیشن ئەوا لەلای ئێوە شوێنێکی پیرۆزمان دەبێ(٠٠٠) ئەو منداڵە لای باوکییەتی لە هەرێمی پارس» (٢٢٠، ص٢٢) ئەوەی لێرە جێگەی سەرنجە لەباسی - ئەو منداڵە پارس-ەی کە جێگای مەترسییە دووجار باسی (ڕەگەز) ی جیا دەکرێ، جیا لەگەڵ میدییەکان ئەو جیاییەی نێوان-ماد-و-پارس-ەکان (گەزنەفۆن)یش باسی دەکات، کاتێ لەگەڕانەوەی لە کوردستان کوردەکانی ئەوێ ڕۆژێ سەرێشەی زۆری بۆ دروست دەکەن و بەشەڕ چاریان ناکات دەیەوێ سیاسەت بەکاربێنێ دەزانێ جیایی و ناکۆکییەک لەنێوان ئەوان و - ئێران- پارس-ەکاندا هەیە دەیەوێ سوود لەو جیایی و ناکۆکییە وەربگرێ. دەڵێ «تووشی هەر کوردێک دەهاتین دەمانگوت ئێمەش وەکو ئێوە دوژمنی پاشای- ئێران- (پارس)ین، بەڵام، وەڵامێکمان نەدەبیست» (٥٧، ص٧٢) هەر بۆیە پشتگیری جیایی کوردەکان و پاشای ئێران، دەڵێ پاشای ئێران سەدو بیست هەزار شەڕکەری ناردبووە سەر ئەو کوردانە، کەسیان لێ نەگەڕابووەوە. ئەو جیاییە هەر لەڕەگەز و مێشکدا نەبووە، بەڵکە لەژیانی واقع و ڕۆژانەشدا هەروا بووە، ئەوەمان خوێندەوە کە پاشای ماد باسی منداڵەکە دەکات، خەڵکەکە دەڵێن: ئێستا ئەو منداڵە لەلای باوکییەتی لە هەرێمی پارس، واتە ئەو دەمە هەرێمی ماد و پارس لێک جیابووە، نەک هەر جیابووە بەڵکە نێوان ئەو دوو هەرێمە پڕ لە پاسەوان و خاڵی بازگە بووە، ئەوەتە هیرۆدۆتس دەنووسێ: «وەختێ هارباکۆس (سەرکردەی خایینی مادەکان) دەیەوێ سیرۆس ئاگادار بکاتەوە، بەڵام لێی دوور دەبێ و ڕێگای نێوان میدیا و پارس پڕ لە خاڵی چاودێری دەبێ بۆیە بیری کردەوە نامە بنێرێ (*-٤٢) نامەکە دەخاتە نێو زگی کەروێشکێک و دەیدوورێتەوە و دەیداتە دەست ڕاوچییەک تا کەروێشکەکە بداتە سیرۆس» (٢٢٠، ص٢٢). ئەم نێوانە پڕ لە بازگە و پاسەوانەش بۆ خۆی نیشانەی ئەوەیە کەئەو دەم کە مادەکانیش لەسەر حوکم بوون - ساردە شەڕ- ێک لەنێوان ماد و پارسەکاندا هەر هەبووە.

لەم هەموو بەڵگە هێنانەوە بۆ سەلماندنی جیایی ماد و پارس، بۆ ئەوەیە بیسەلمێنم کە - ئەفسانەشیان جیا بووە، دەنا ئەگەر میللەتێک هەبێ، بەخوێن و مێژوو نزیک لە ماد -کورد- ئەوا ئەو میللەتە پارس - فارس -ەو هیچ میللەتێکی تر لەوان نزیکتر نییە بۆ سەرهەڵدانی مێژووی ئەفسانەی (فارس)ەکان. ناڵێم ئێران و پارس، بەلای منەوە ئەو مێژووە لەدروستبوونی دەوڵەتی هەخامەنشییەوە دەست پێدەکات و بەنووسین دەقی نووسراوی ئەفسانەی فارسیش بەزمانی فارسی، ئەوا لەگەڵ نووسینی (شاهنامە) لەسەردەستی (فیردەوسی) سەرهەڵدەدا، دیارکردنی ئەو مێژووی سەرهەڵدان و نووسینە، بەو مانایە نییە کە فارس پێشتر ئەفسانەیان نەبووە-، بەڵکە دەتوانن__ وەک ئێستاش کردوویانە__ ڕیشەی ئەفسانەی خۆیان لەنێو ئەو مێژووە ئەفسانەیەدا بدۆزنەوە کە لەهیند و ئێران و کۆچ ئارییەکانەوە دەست پێدەکات وەک ئەوەی کە کوردیش دەتوانێ ئەمە بکات. مێژووی پێش دروستبوونی دەوڵەتی ماد بۆ ئارییە هاتووەکان و ئێرانییە نیشتەجێکان، مێژوویەکی هاوبەشە ئەوەتا پارسەکان بەشێکن لە سوپای

ئیلامییەکان هەر بەهۆی بەشداری لەو سوپایە بۆ یەکەمین جار لە مێژوو ناوی (پارس) دێتە ناوەوە (شاهروخ مەسکوب)ی لێکۆڵەرەوەی ئێرانی دەنووسێ: یەکەمین جار کە ناوی پارس- ەکان دەبیسین لە ٦٩٠ پ.ز یەوەیە کاتێ لەنێو سوپای ئیلامییەکان لەگەڵ ئاشورییەکان دەجەنگن، واتە ئەو کاتە ناوی تایبەتی خۆشیان هەبووە؛ بەڵام؛ وەک مادەکان و زۆر هۆزی تر تێکەڵاو بوون و لەژێر فەرمانی شای ئیلامییەکاندا بوون.

لەبارەی مێژووی ئەفسانەیی و ئەفسانەی ئێرانییەکان- بەهەموو هۆز و نەتەوەکانییەوە (تئۆدۆر نۆلدکە) دەنووسێ: «ئێستا دەتوانین بەئاسانی ئەوە بسەلمێنین کە هەر لەو کاتەی ئاوێستا پەیدا بوو کە (کتێبێ؟) لە مێژووی ئەفسانەیی ئێران کەبەڕێکی پەیوەندیی پێکەوە هەبووە، کە زۆریش ڕێی تێدەچێ نووسرابێتەوەش» (٤٧، ص٢) ئەوەی لێرە گرنگە (تئۆدۆر نۆلدکە) باسی مێژووی ئەفسانەیی و ئەفسانەی پێش پەیدابوونی ئاوێستا و سەردەمی ئاوێستاش دەکات و ڕای زۆر بەلای ئەوەشدا دەچێ کە ئەو مێژوو و ئەفسانەیە نووسرابێتەوەش، لەگەڵ ئەوەشدا باسی ئەفسانە و مێژووی (ئێران) دەکات، نەک پارس و ماد.

دروستبوونی میللەتی کورد و فارس، لە یاسایەک دروست نەبووە کە جیابێ لە یاسای دروستبوونی میللەتانی تر، بەڵکە زۆربەی میللەتان هەروا دروست بوون. ئەوەش ئاشکرایە، چ کورد، چ فارس، لە ئەنجامی تێکەڵبوونی نیشتەجێکانی ئێرانی ئەو سەردەم و هاتنی کۆچ کردووەکان بووە، ئەوتێکەڵبوونەش ماوەیەکی زۆری ویستووە تا لەژێر ناوی کورد و فارس دەقی گرتووە، ئەم دروستبوونی میللەتەش لەگەڵ خۆی هەموو سیما نەتەوەییەکانی تریشی دروست کردووە لەوانە -ئەفسانە-ش. بۆ ئەفسانەی فارسەکان- جارێکی تر دەیڵێمەوە- لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی هەخامەنشییەکان دەست پێدەکات و لەگەڵ نووسینی (شاهنامە)ش تەواو دەچەسپێ. هەر بۆ پشتگیریی پێگەیشتنی زمانی (فارسی) بەهۆی شاهنامەوە لێکۆڵەرەوەی ئێرانی (نیهال تجدد) دەنووسێ: «لەکاتی ڕووخانی ساسانییەکان زمانی ئەدەبی ئێران زمانی عەرەبی بوو، فارسی میانە چەرخی ڕەسەنی شارستانیەتی ساسانییەکان، لەبەردەمی لەنێوچوون بوو، لەو کاتەدا لەڕۆژهەڵاتی ئێران ئەدەبێکی نوێ بەزاراوەی ئێرانی سەر هەڵدەدا و زمانی فارسی پەیدا دەبێ، شیعرەکانی فیردەوسی هەوەڵین شاکاری ئەو ئەدەبە نوێیەیە» (٢٢١، ٣١، ص٢٩) ئەو نووسەرە دەڵێ زمانی فارسی (شاهنامە) یەکەم شاکاری پەیدابوونییەتی. بۆ ئەفسانەی کوردیش بەشێکی گرنگی لەگەڵ دامەزرانی ئیمپراتۆریەتی ماد سەرهەڵدەدا و بەشەکانی تریش لە سۆمەر و عیلام و ئەوانی ترەوە سەری هەڵداوەو هەمو و بەشەکان تێکەڵ بوون و ئەفسانەی کوردییان پێکهێنا، ئەوەی گرنگە (فیردەوسی) بە شاهنامە، زمانی یەکگرتووی فارسی دامەزراند و خۆی گوتەنی (فارسی زیندوو کردەوە) بەڵام، تا ئەمڕۆکەش بەزمانی یەکگرتوو، بۆ کورد ئەوە نەکراوە.

ئەوەی پێشتر لە بەشی ئێراندا بەشێوە جیاکانی- پەهلەوی- نووسراون، میراتی هەردوو لامانە و لێکۆڵینەوەکانی داهاتوو دەتوانن ڕای جێگیرتر دەربڕن، چونکە یاسای دروستبوونی زمان، یاسایەکی کتومت یاسای دروستبوونی میللەت نییە! زۆر نەتەوە هەن خوێنێکیان لە دەماردا دەسووڕێ و زمانێکی

تریان لە دەمدا دەگەڕێ.

پەراوێزی بەشی یەکەم:

تێبینی: لەبەر ئەوەی لەم لێکۆڵینەوەیەدا سەرچاوەکان ژمارەیان بۆ دانراوە، بۆ ئەوەی لەگەڵ پەراوێزەکان تێکەڵ نەبن ژمارەی پەراوێزەکان بە (*-) جیاکراونەتەوە لەگەڵ داوای لێبوردن.

(*-١): ئەو سەردەمەی کە(ج مفرد) باسی دەکات. هێشتا وشەی (فارس) بەکار نەدەهات، بۆ ئاوێستاش زۆرتر زمانی ئاوێستا بەکاردێ، زمانی ئاوێستاش ناکاتە زمانی فارسی ئەمڕۆ.

(*-١، أ) ئەحمەدی خانی لە مەم و زین-دا وشەی (فەسانە)ی بەکارهێناوە، (هەژار) بە(چیرۆک) مانای لێکداوەتەوە، کەچی (دکتۆر عزەدین مستەفا رەسول) بە (بڵاوکردنەوە) وەریگێڕاوە (سەیری مەم و زین) وەرگێڕانی بۆ عەرەبی دکتور عزەدین (١٠٩أ) بکە.

(*-٢): (چیرۆکی خواکان اسطورە = ئەفسانەی خواوەندەکان، واتە ئەو چیرۆکەی باسی کار و ژیانی ڕۆژانەی خواوەندەکان دەکات.

(*-٣): ئێران، بۆ ئەو سەردەمە ناوچەیەکی زۆر نەتەوە و جوگرافیایەکی فراوانی دەگرتەوە، کە ناکاتە (فارس) و (ئێران)ی ئەمڕۆ.

(*-٤): بەڕای من دابەشکردنی چیرۆکی ئەفسانەکان لەسەر ئەم بنەمایە شتێکە دەرگا بۆ زۆر جۆر دابەشکردنی تر دەکاتەوە، کە لە خزمەتی (زانستی ئەفسانە)دا نییە.

(*-٥): کۆکردنەوە و چاپکردنی ئەفسانەی هەموو ناوچەکان و هەموو زارەکانی کوردستان بەشێوەیەکی زانستی کارێکی پێویستە، چاپکردنەوە و کۆکردنەوەی هەموو ئەوانەی تا ئێستاش بەشێوە جیا جیاکان بڵاوکراونەتەوە، کتێبخانەی کوردی دەوڵەمەند دەکات و کاری لێکۆڵەرەوە ئاسان.

(*-٦): ئەفسانەی خواوەندەکان لەنێو کورد، بەشێوە فۆلکلۆرییەکەی گۆڕانی بەسەردا هاتووە و خۆی لەگەڵ بیری سەرەکیی ئیسلام گونجاندووە؛ بەڵام، لەئەفسانەی ئەو هۆزانەی کەلەپێش زایین ژیاون و دواجار بوونە بەشێک لە کورد ئەمجۆرە ئەفسانەیە هەن.

(*-٧): یەک لەهۆیەکانی دروستبوونی ئەفسانە بەرزکردنەوە و پیرۆزکردنی مێژوو کەسایەتییەکانە، شێخ مەحموودیش وەک سەرکردەیەکی نەتەوەیی، زۆر کاری ئەفسانەیی دراوەتە پاڵ. بۆ نموونە دەڵێن: «کە دەچووە شەڕ و دەهاتەوە، بەر پشتی خۆی دەکردەوە گوللە تفەنگ بەر دەبوونەوە، چونکە گوللە شێخی نەدەبڕی» کەچی هەموو خەڵک دەزانێ شێخ لەپشت (بەردەقارەمان) بریندار بووە.

(*-٨): لە ئەفسانەی خواوەندەکان بۆ دەقی کوردی دەبێ بگەڕێینەوە سەر ئەو دەقانەی سۆمەرییەکان و پێش ئایینی زەردەشتی و دوایی ئەو ئایینە، کە لەنێو -ئەفسانەی ئێرانی- دا زۆر باسکراون، ئێمەش حەقمان هەیە، ئەو ئەفسانانە بەمیراتی خۆمان بزانین، چۆن دواتر هەر لەم لێکۆڵینەوە، ئەم ڕایە دەسەلمێنین.

نموونە بۆ ئەم باسانە زۆرن. بەڵام، قەوارە زیادبوونی باسەکە کەنامەیەکی زانستییە ڕێگەی لێ گرتین، هیوادارم لە داهاتوودا بتوانم زۆرتر لەسەر ئەم بابەتە بوەستم.

(*-٩): لەنێو زۆر دەقی ئەفسانەیی پاڵەوان - کوڕەی ژنخواز دەڵێ:(ئێمە ژنی بەگێچەڵمان دەوێ) بۆ نموونە سەیری (چل کەزی) بکە- کۆمەڵە هەقایەتێکی کوردییە- طارق جمباز کۆی کردووتەوە.

(*-١٠): سینەم پاشا: بەسەرهاتی ئەو پاشایە، ئەوەیە کە لەبەر ئەوەی ژنەکەی ناپاکی لەگەڵدا دەکات، هەموو

ناپاکەکان دەکوژێ و لە ئەفسانەیەکدا ژنەکەی دەکاتە سەگ و لە یەکێکی تر بەتەنیا لە ئەشکەوتێی بەند دەکا و دەرگای لەسەر دادەخا، بۆ نموونە سەیری(تێکستی قەناتی کوردۆ- ل٩٥-١١٤) بکە.

(*-١١أ) لەبەر ئەوەی ئەو کتێب و سەرچاوانەی لەم لێکۆڵینەوەیەدا بەکار هاتوون وەرگرتن و وەرگێڕانی زۆر زمانی جیاجیایان تێدایە، بۆیە هەندێ لەناوی شوێن و کەسەکان شێوەی جیا جیایان بۆ پەیدا بووە، وەک (یۆنگ - یۆنغ) و زۆری تر، تکا دەکەم خوێندەواران ئاگاداری ئەم گۆڕانانە بن.

(*-١١): مامۆستا (عەبدولڕەقیب یووسف) لە ٢٠٠٠/١/١٥ لە تەلەفزیۆنی گوڵان- هەولێر- گوتی:(زەڤیا چەمێ) ڕاستە، نەک (زاوی جمی).

(*-١٢): زۆر لە بێگانەکان لەکاتێکدا ناوی شوێنێکی کوردی، یان کەسێکی کوردی دەنووسنەوە، بەهەڵە و بەفۆنەتیکی خۆیان گوێ دەکەن، کاتێ هەر ئەو ناوە جارێکی تر دێتەوە ناو خۆمان، شێوە ڕەسەنە کوردییەکەی لەدەست دەدا. بۆ ناوە جوگرافی و مێژووییەکان پێویستمان بەلیستی ڕاستکردنەوە هەیە.

(*-١٣): سەیری گۆڤاری مەتین بکە ژمارەکانی ٧٣، تا ٩١ کە زنجیرە وتارێک بڵاوکراوەتەوە، لێکۆڵەرەوە (مەسعوود سەعید یاسین) بەعەرەبی لەژێر ناوی (سۆمەرییەکان: ئەرێ ئەگەر کورد نەبن، چ کەسن؟) بڵاوی کردووتەوە.

(*-١٤): کۆی ئەنجامی لێکۆڵینەوەکان ئەوە دەگەیەنێ کە سۆمەرییەکان بەشێکی گرنگن لەپێکهاتەی میللەتی کورد، هەر بەم شێوەیە، ئەفسانەکانیشیان بەشێکە لە پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی.

(*-١٥): هەندێ ڕای وا هەیە، کە لەنێوان (دوو ئاوان) و (ئێران)ی ئەو سەردەمە کۆچەکە بەرەو هیند چووە، لێکۆڵەرەوە (دکتۆر فەوزی ڕەشید) یەکێکە لەوانەی ئەم ڕایەی هەیە و دیسان ئەفسانەی (ماڵاڕەش) کە لە داهاتوو باسی دەکەین، باسی ئەوەدەکا لەسەردەمی لافاوی گەورە بنەماڵەی (ماڵاڕەش) بۆ دەرباز بوون چوونەتە هیند.

(*-١٦): (وندیداد): کتێبێکە پەیوەندیی بەڕێو ڕەسمی ئایینی زەردەشتی هەیە، هەندێ ڕەگەزی ئەفسانەی تێدا لە بیست و دوو (فەرگەرد) بەش پێکهاتووە. (تاریخ اساطیری ایران ص٧).

(*-١٧): (ئائیرین واجە) و (بوختان ویج) پێویستی بەلێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی هەیە، کە دوور نییە زۆر نهێنییان لەنێو خۆیاندا شاردبێتەوە.

(*-١٨): (تنگ پدبان) ئەم ناوەش وەک زۆر ناوی شوێنە کۆنەکانی کوردستان ناوەڕاست و ناوچەییەکەیمان نەزانی، ئەمە گرفتێکە زۆرجار دووبارە دەبێتەوە.

(*-١٩): (مێژوونووسان باسی زۆر هۆز و تایفە دەکەن لەکاتی کۆچکردنیان بەتایبەت ئەوانەی بۆ ئێران هاتوون، لەگەڵ ماد و پارسەکان، بۆ- ماد -ەکان دەڵێن شەش تیرە بوون: بوئوسائی، پارتاکنوئی، ستروئوخانس، ئەریزانتوئی، یوئودیوئی، مگوئی، هەروەها بۆ پارسەکان، ئەمانە هەندێک لەناوی ئەو تیرانەیە: پانپیلایوئی، دروئوسی یوئی، گەرماپیوئی، دئوئی، مردوئی، دروپیکۆئی، ساگارتوئی...هتد»(سەیری - ایرانویج، ل٢٦- بکە).

(*-٢٠): «هەزاران ساڵ لەوە پێش لە کەناری دەریاچەی(ئورامیە URAMIH) کە بەهەڵە ئەمڕۆ- ئورمیە-ی پێ دەڵێن و بەرۆمی دەزانن، تیرەیەک لە مادەکان لەو ناوە دەژیان و پێیان دەگوتن (ئەورام) ئەمڕۆ بە(ئەورەمانی) هەورەمانی دەناسرێن». (ایرانویج. ص٣٤).

(*-٢١): (ئەردەڵان) وشەی ئەردەڵان دەتوانین بیگێڕینەوە سەر شێوە کۆنەکەی، art-aranکە (artalan)و ماناکەی دەکاتە(ئێرانی پیرۆز). تەماشای- (ایرانویج ل٢٨- بکە).

(*-٢٢): ڕستەی (لێک ڕاست هاتنی ئەم هۆزانە لەگەڵ هۆزە هێرش بەرەکانی ڕۆژئاوا)، بەپێی نووسراوە دەست کەوتووەکانی (ئاشوورییەکان) ئەوە دەسەلمێنێ کە لەکاتی هاتنی کۆچکردووەکان هۆزی نیشتەجێ هەبوون، کە هاتنی هۆزەکانیان قبووڵ نەکردووە و هێرشیان کردوونەتە سەر، ئەمەش هۆیەکە بۆ درەنگ تێکەڵبوونی، هاتووەکان و نیشتەجێکان.

(*-٢٣): لەبارەی ساسانییەکانەوە ڕایەک هەیە دەڵێ: ساسانییەکان کوردن، لەکتێبی (الرسل والملوک) ئەردەشێری بابکان نامەبەری ئەردەوان نامەیەکی بۆ دێنێ و ئەویش خەڵکەکە کۆ دەکاتەوە و نامەکەیان بۆ دەخوێنێتەوە، کە لەنامەکەدا هاتبوو «ئەوە لەخۆت گۆڕاوی ئەی کوردی لەنێو ڕەشماڵی کوردان بەخێوکراو کێ ڕێگەی بەتۆ دا تاج لەسەر بنێی و دەست بەسەر ئەو وڵاتەدا بگری؟» (گۆڤاری کۆڕ بەرگی سێزدەهەم ١٩٨٥ ل٣٦٦) کورد هەمیشە وەختێ جوێنی پێدەدرێ بەجوانی ناوی دێت، بەڵام، کەپێدا هەڵگوترابێ ئەوا باسی ڕەگەزەکەی ناکەن.

(*-٢٤): کە توخمی (کیو مرث) دەڕژێتە سەر زەوی، لەپاش چل ساڵان کەلەڕێواسێک سەوز دەبێ و دەبێتە دوو لق و هەر لقەی پازدە پەلک دەگرێ، ئەو پازدە پەلکە بەرامبەر پازدە ساڵی مەشیە و مەشیانەیە، ئەو مەشیە و مەشیانەیە لە ئایینی زەردەشتی بەرامبەر(ئادەم و حەوا)یە، بەڵام، ئەم دووانە لە ڕێواس پەیدا دەبن و نەوە دەنێنەوە، بەپێی ئەفسانەی زەردەشتی.

(*-٢٥): لە ئەفسانەیەکی مانی، باسی ئەوە دەکات کە لافاو لە ئەنجامی کوشتنی تیمساحێک ڕوو دەدا، لافاوێک کە نیشانەی کۆتایی جیهانە.

(*-٢٦): مانگی دسیوس-ی مەکەدۆنی بەرامبەر مانگی ئایاری بابلییە و دەکاتە مانگی دووەمی بابلییەکان.

(*-٢٧): چیای ئەرارات: د. جەمال ڕەشید دەڵێ: ئەم ناوە لەناوی قەومی - ئۆرارتو- وە هاتووە کە ماوەیەک لەو ناوچەیە حوکمیان کردووە.

(*-٢٨):وا دێتە بەرچاو بەهۆی بەرزبوونەوەی ئاو. کەشتی سەرئاوکەوتوو ڕێگە بۆ ئەوە خۆش بکات دەریاکانی دەوروبەری کوردستان بەرچاو کەوتبن.

(*-٢٩): هەرچەندە ئێمە دەقە سۆمەرییەکەمان بەزمانی سۆمەری نەخوێندووتەوە، بەڵام، لەناوی -جەزیرە- وا دێتە بەر زەین کە مەبەست -ناوچەی جەزیرەی کوردستانی باکوور بێ کە لە چیای (جودی)یەوە نزیکە-.

(*-٣٠): (ئەگەر -سن جار) مانای سەر ڕەق و لامل بدا ئەوا ئەو وشەیە سن جار - سن جاڕ- سنجاڕ- منجاڕ- منجڕ- دەکرێ ئەم گۆڕانەی بەسەرداهاتبێ، کە) منجڕ (ئێستا مانای لامل و سەرڕەق دەدا، (ئەمە هەر تەنیا ڕایە و بەس).

(*-٣١): ئەم کۆچ کردنەی -ماڵا ڕەش- بەرەو هیند لەپێش وەختی لافاو بەپێی ئەفسانەکە، پشتگیرییەکی بەهێزی ئەوانە دەکات کە دەڵێن: لە ڕاستیدا، خەڵک لێرەوە بەرەو هیند کۆچیان کردووە، نەک بەپێچەوانەوە، دڵنیام لێکۆڵینەوەی زۆرتر لەم بارەیەوە ڕای تازە دروست دەکات.

(*-٣٢): کیومرث: لە زمانی ئاوێستا (goyehe-marathon) لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم گیە واتە ژیان و ڕۆح و جان بەشی دووەمی مەرثنو، واتە مردن کە سفەتی جانە. لە پەهلەوی gayomartی پێ

دەڵێن، کە باوەڕی ئایینی وایە کە خودا خۆی کیومرثی دروست کرد و سی ساڵ لە چیاکان ژیا کە مرد پاش چل ساڵ لە خاکی ئەو ڕێواس سەوز بوو لەم ڕێواسە مەشی و مەشیانە پەیدابوون.

(*-٣٣): فیردەوسی ئەو رزگارکراوانە بەباپیرانی کورد دەزانێ، کە لە مەرگی مســـــۆگەر رزگاریان بووە، ئەگەر هەر بەمەنتیقی ئەو دەمەی فیردەوسی بیر بکەینەوە، ئەوا دەبێ ئەو ڕزگارکراوانە، هێزی شۆڕش و پشتگیری کاوە بن، چونکە ئەوانە لە مەرگی مسۆگەر ڕزگاریان بووە و ئەوانەش کە سەربڕاون و کەسوکاری ئەوان بوون، تۆ بڵێی ئەو کوردانەی هەموو مێژوو باسی ئازایەتییان دەکات، پاش رزگاربوونیان پشتیان لە ژیان و خەڵکەکە کردبێ؟!

(*-٣٤): مات کورداکی، ئەم ناوە لێکدراوی مات -ماد- و -کورداکی- کورد، بەڵگەیەکی گرنگی کورد بوونی مادەکانە.

(*-٣٥): میترا: خوداوەندی تیشک و ڕاستی و لە ئەفسانەی ئێرانی، لە ئەوەل لە هێلکە بەردێک سەری دەرێنا و بەدەستێکی بلێسەی ئاگری هەڵگرتبوو دەستەکەی تر کێرد.

(*-٣٦): میهرپەرستی: (Mitherasim) میهر یەکێ لەو خودایانەیە کە لەڕۆژگارێکی زۆر زوو لە ئێران و هیندستان پەرستراوە و ڕێزی لێگیراوە، باوەڕ وایە لەزەمانی مادەکان پەرستراوە و لە ئایینی زەردەشتی ڕەنگی داوەتەوە.

(*-٣٧): لەناولێنانی زەردەشت و باوکی بەوشتر زەرد و ئەسپی پیر، کارێکی زۆر دوور نییە، لەکاتێکدا مێژوو ئەوەی سەلماندووە خەڵکی ناوچەکە ئەسپ و وشتریان بەخێو کردووە، ئەم ڕەوشتە ئێستاش باوە، کە خەڵک بەپیشەکەیەوە ناو دەنرێ، جگە لە ئاژەڵەکان وەکو، حەمەکەردار و قالەمەڕێ، ئێستا ناوی ماشێنی وەکو، عەلی بەرازیلی و حەسەن شۆفەرلێت و سەمیر کوپەش زیادی کردووە.

(*-٣٧أ): لەم لێکۆڵینەوەدا و لە باسی (ماد)ەکان و (زەردەشت و ئاوێستا) چەند مێژوویێکی لێک جیا دەکەونە بەرچاو، ئەمەش بەڵگەی ئەمەیە کە هێشتا لێکۆڵەرەوەکان نەگەیشتوونەتە ئەو ڕایەی کە یەک مێژوویان بۆ دیاری بکەن.

(*-٣٨): ناوی - ئێزدی «یەکێ لە شارەزایانی زمانە کۆنەکانی - سۆمەری و بابلی و ئاشووری دەڵێ: (ئێزیدی) بەخەتی مێخی و سەردەمی سۆمەرییەکان ئاوا نووسراوە و ماناکەی واتە گیانی فەڕ و پیس نەبووی ئەوانەی لەسەر ڕێگای ڕاست دەڕۆن، بەڕای ئەو زانایە مێژووی ئێزیدییەکان دەگەڕێتەوە هەزارەی سێیەمی پێش زایین و کۆنترین ئایینی کوردە لەناوچەی شارستانیەتەکانی ڕۆژهەڵات» (دراسات الميتولوجيا ص٣١).

(*-٣٩):دیژنپیشت: دژ نڤشت: ئەو کتێبخانەیەی کە ئاوێستای بەئاوزێڕ نووسراوی تێدا هەڵگیرابوو، دژ واتە قەڵا، نپشت، نڤشت، نوشتە، نووسراو، واتە قەڵای نووسراوی پیرۆزو ئەو قەڵایەش بە لەشکر پارێزراوە، ئەسکەندەر ئەم قەڵاو ئاوێستایەی سووتاند.

(*-٤٠): ئەم دوو لێکۆڵەرەوە (مەسعوود سەعید یاسین) و (عیمادوددین دەولەتشاهی) هەردووکیان دەڵێن زاناکان ئەوانەی لە سۆمەری و زەردەشتییان کۆڵیوەتەوە، ئەگەر کوردییان زانیبا، دەگەیشتنە ئەو ڕایەی کە زمانەکان واتە سۆمەری و ئاوێستایی کوردین، ئەوەش هەردووکیان پاش لێکۆڵینەوەی -زمانی- گەیشتوونەتە ئەو قەناعەتە و هیچیشیان ئاگایان لە یەکتر نەبووە.

(*-٤١): ئەو منداڵەی کوڕی -مەندانە-ی کچی ئوستاگی شای مادەکانە و باوکی پیاوێکی فارسە ناوی -

قەمبیزس-ە، ئەو منداڵە لە خەوندا پاشا وەک مەترسییەک دەبینێ و دەیەوێ بیفەوتێنێ، کەچی ئەو منداڵە کە ناوی (سیرۆس) بوو دواجار بەسەر شای مادەکان دا زاڵ بوو و دەسەڵاتی گرتە دەست.

(*-٤٢): لەو نامە ناردنە مانای وایە نووسین هێندە پێشکەوتوو بووە، بە شێوە و ئامرازەوە کە نامەی هێندە بچووک بنووسرێ، لەنێو زگی کەروێشک جێگای ببێتەوە، ئەوەش نیشانەیەکی پێشکەوتن و پێگەیشتنی لەمێژینەی (ماد)ەکانە.

بەشی دووەم

گەڕان بەدوای نەمریی لەئەفسانە جیهانییەکاندا

بەرەو پێگەیشتنی مرۆڤ :

٢-١- مرۆڤ یەکەمین "گیانلەبەر"و لێوەشاوەترین "گیانلەبەر"ە کە دەتوانێ پرسیار بکا و بەدوای وەڵامدا بگەڕێ و نهێنییەکان بدۆزێتەوە. نهێنییەکانی ئەم گەردوونە بێ سەرو بنە! یەکێ لەو نهێنییانەش "مرۆڤ!!" خۆیەتی. مرۆڤ لەکوێوە هاتووە؟ چۆن هاتووە؟ کەی هاتووە؟ هەندێ لە ڕێبازە زانستییەکان و هەندێ لە زانایان، مرۆڤ بۆ پەرەسەندنی(شانە) دەگێڕنەوە، شانەی زیندووی زیندەوەر و رووەکەکان، ئەم پەرەسەندنەش لە شانەوە بۆ مرۆڤ بەملیۆنان ساڵ دەقەبلێنن و قۆناغەکانی دەستنیشان دەکەن و بیردۆزان بۆ قۆناغەکان دادەمەزرێنن.

ئەگەرچی ئەم زانایانە، بەپێی ئەو زانیارییانەی کە ئەمڕۆ هەیانە، هەوڵدەدەن تازەترین و زانستیترین وەڵام، بۆ پرسیارەکان ئامادە بکەن، بەڵام، هێشتا ئەو وەڵامانە هێندە خۆڕاگر و بەتەمەن نین. لەگەڵ ڕۆیشتنی ڕۆژگار و دروستبوونی پرسیاری تازە و پێشکەوتنی زانست بەگشتی و ئامێرە زانستییەکان بەتایبەتی، ئەم وەڵامانە کۆن دەبن و مرۆڤ تێر وەڵام ناکەن. هەر بۆیێ "مرۆڤ" جارێکی تر و بەشێوەیەکی تر بەدوای وەڵامێکی تازەتری پرسیارە کۆنەکاندا دەگەڕێ.

هەر ئەم پرسیارانە ئایینەکان، لە سەرەتاییترین ئایینەوە تا تازەترین و تەواوترین ئایین، ئەوانیش هەوڵیان داوە، بۆخۆیان وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەنەوە. هەر لە ئایینە خاوەن کتێبەکان، ئەوا ئایینی زەردەشتی، بەشێوەیەکی ئەفسانەیی و ئایینی، بیردۆزە زانستییەکانی تێکەڵ کردووە و دروستبوونی مرۆڤ، بۆ "ڕێواس" دەگەڕێنتەوە، ڕێواسیش هەر لای ئەو لە توخمی -کیومرث -ەوە سەوز بووە و کیومرثیش، ئاهورەمەزدا- دروستی کردووە، ئەم ڕێواسە دوو لکی پێکەوە نووساوی لێ پەیدا دەبێ و دەبن بە -مەشیە -و- مەشیانە- کە هەر ئەم دووەش، واتە مەشیە و مەشیانە وەکو - ئادەم و حەوا- دەبنە هۆی زۆر بوونی مرۆڤ. هەر لەم وەڵامەی زەردەشتییەت، ئەگەرچی، کیومرث لەهێزی خودایییەوە پەیدا دەبێ! بەڵام، قۆناغەکانی تر، لەسەوز بوونی -توخم-ەوە، تا گیان وەبەر هاتنی ڕێواس، پێگەیشتنی مەشیە و مەشیانە ئەگەر بەشێوەی مەنتقی ئەفسانەییش بێ، ئەوا، دەتوانین، -توخم-ەکە بە شانە دابنێین و سەوزبوونەکەش بە قۆناغە ڕووەکییەکە بژمێرین و گۆڕانی ڕێواس بۆ - مەشیە و مەشیانە- بەگۆڕانی ڕووەک بۆ گیانلەبەر لێکبدەینەوە، وەیا وەک هەموو- حاڵەتە ئەفسانەییەکان زەمەنی ئەم گۆڕانە، لەم وەڵامەی زەردەشتییەت، تەمەنی گۆڕانەکە تەمەنێکی کورتە! دیارە -زەمەنی ئەفسانەیی-یش دەکرێ بەشێوەیەکی تر لێکبدرێتەوە، کە ئەویش، هەزاران، بگرە ملیۆنان ساڵە. هەر ئەمەشە خۆ لەپەرەسەندنە درێژخایەنە زانستییەکە نزیک دەکاتەوە.

هەرئەم - مەشیە و مەشیانە-یەی زەردەشتیان، لە تەورات و قورئاندا دەبن بە - ئادەم و حەوا و-

دروستبوونەکەیان بەشێوە زانراوەکە باس دەکات، ئەویش دروستکردنی ئادەم- لە قوڕ-و حەوا لە پەراسووی ئادەم. ئەگەر لە زانست و زەردەشتییەت، مرۆڤ قۆناغەکانی دروستبوونی لەسەر زەوییە و لەسەر زەویش پێدەگات، ئەوا بەپێی- وەڵامی- تەورات و قورئان- پاش ئەوەی ئادەم و حەوا ماوەیەک کە- نازانرێ چەندە؟- لە بەهەشت دەمێننەوە، دواجار بەهۆی -قەدەغە شکێنی(*-١) لە بەهەشت دەردەکرێن و دێنە سەر زەوی، ئەگەرچی هاتنەکەیان بە شێوەی - تەن-ی تەواوە و لەڕووی- زانست-ەوە بوون بە -مرۆڤ، بەڵام، لەم قۆناغە نوێییە و هەوارە تازەیە، بەتاقیکردنەوە و بەقۆناغ فێری ژیانی نوێ دەبن لە هەوار و قۆناغی نوێ لەبەخێوکردنی مەڕو ماڵات و کشتوکاڵ شاردنەوەی -لاشە- کە لەئەنجامی یەکەمین تاوان، ئەم -مردووە -دەکوژرێ- لەوە گەڕێ ئەوەی کوشتوویەتی برایەتی- ئەوە مرۆڤە! زانیویەتی مرۆڤ بکوژێ، بەڵام، نازانێ! پاشماوەی تاوانەکەی بشارێتەوە، ئەم نەزانینە، ئەگەر بەڵگەیەک بێ بۆ هەرشتێک ئەوا بەر لەهەموو شتێک بەڵگەی سەردەمی (دڕندە)یی مرۆڤە و سەرەتای - فێربوونی مرۆڤە- فێربوونی بەقۆناغ و بەتاقیکردنەوە و بەچاولێکەری.

ئەم قۆناغ و تاقیکردنەوە و چاولێکەرییەش، پێویستی بە -زەمەن- هەیە، سەد ساڵ هەزار ساڵ ملیۆن ساڵ؟!

هەر زاناکان، بۆ ئەم زەمەنە زۆر تەمەن و ژمارەیان دیاری کردووە «ئێمە دەزانین کە مرۆڤناس و کۆنناسان ڕۆژگاری پەیدا بوونی مرۆڤیان بە یەک تا سێ ملیۆن ساڵ دیاری کردووە و کیومرثیش بۆ ئەو ڕۆژگارە دەگێڕنەوە.» (٨٠، ص٧٥) خۆ ئەگەر -کیومرث-یش بەڕاست بزانین، ئەوا ناتوانین زەمەنێکی دیاریکراوی لەنێوان یەک ملیۆن و سێ ملیۆندا بۆ دیاری بکەین، هەرچی لەوە بەدەردەکەوێ ئەوەیەکە تەمەنی "مرۆڤ" لەسەر ئەم زەوییە تەمەنێکی دوور و درێژە، لێکۆڵەرەوەی ئێرانی دکتۆر (یەدوڵڵا سەحابی) لە کتێبێکدا بەناوی (خلقت انسان) زۆر زانستیانە -بەپێی توانای خۆی- زانست و قورئان پێکەوە شرۆڤە دەکات و لە (شانە)وە دەیگەێنێتە (ئادەم و حەوا). دەنووسێ «قۆناغێکی کۆن کە باس لە چەند ملیۆن ساڵی دروست بوون دەکات، لەم سووڕە مرۆڤ تەنیا شێوەی بەژن و باڵای مرۆڤی هەبووە، بەڵام هێشتا توانای دیاریکردن و لێک جیاکردنەوەی "شتەکان" ی نەبووە، بۆیە بەرپرس نەبووە» (١٠٦، ص١٠٨) ئەم قۆناغەش هەر قۆناغی پێش تاقیکردنەوە و چاولێکردنە -ئەم قۆناغەش هەر دکتۆر (یەدوڵڵا سەحابی) ناوی لێدەنێ قۆناغی پێش قۆناغی هەڵبژاردنی ئادەم و قۆناغی - ئادەم-یش بەقۆناغی دووەم ناودێر دەکات و دەنووسێ: «قۆناغی دووەم لە ژیانی مرۆڤ -بشر- لە هەڵبژاردنی ئادەمەوە دەست پێدەکات، لەم قۆناغەدایە کە مرۆڤ بەهۆی دیاریکردن و هەڵبژاردن کەبەدەستی دێنێ دەبێتە کارکەر و بەرپرس، لەم قۆناغەشدایە مرۆڤ دەگاتە پێگەیشتنی تەواوی بیر - فکر» (١٠٦، ص١٠٩).

لە بەسەرکردنەوەی چیرۆکی دروستبوونی مرۆڤ، بەم شێوە کورتە، مەبەست ئەوەیە، کەتەمەنی ژیانی مرۆڤ- بەهەموو قۆناغەکانییەوە تەمەنێکی دوور و درێژە. ئێمە پێشتر لە -بەشی یەکەم- باسی ئەوەمان کرد کە، زاناکان لە ئەشکەوتی -شانەدەر- تەمەنی مرۆڤیان بۆ سەد هەزار ساڵ لەوە پێش

دەگێڕنەوە و لەو زەمەنەش باس لە مرۆڤی سەرەتایی کرا! ئەگەرچی لەپێکبەستنەوەی (سێ ملیۆن) و (یەک ملیۆن) و (سەد هەزار) ساڵ ڕێژەیەکی نەگونجاو دورست دەبێ، بەڵام، دیسان هەر باس لەتەمەنێکی دوور و درێژی مرۆڤە، دیارە لێکۆڵینەوەی زۆرتر و وردتر ژمارەی نوێترمان دەداتێ کەبەداخەوە لە کوردستان، هێشتا ئەو بوارە نەڕەخساوە، لەنێو ئەم هەموو تەمەن و ژمارە زۆرەدا، پێگەیشتن و تەواو بوونی(فکر) لەسەر قسەی (یەدوڵڵا سەحابی) کەی بووە؟ ئەوەش دیاریکردنی کارێکی ئاسان نییە! بەڵام، پاشماوەکانی شوێن پێ و جێ دەستی مرۆڤ زۆر شتمان بۆ دیاری دەکەن، کە لەنێو ئەم شتانەش قۆناغەکانی پێگەیشتنی بیر- فکر-ە پاشماوەکانی قۆناغەکانی بیریش، لە پاشماوەکانی- ئایین و ئەفسانە-دا بەدەردەکەوێ، کە ئەفسانە و ئایینی سەرەتایی مرۆڤیش بەشێک بووە لە هەوڵە زانستییەکانی مرۆڤ، بۆ گەیشتن بەوەڵامی پرسیارەکان، لە پرسیارە سادە و فەلسەفییەکانەوە تا دەگاتە پرسیارە ئاڵۆز و زانستییەکان.

ئەو قۆناغانەی کە ژیانی مرۆڤ پێیدا تێپەڕیوە، پێش ئەوەی چاو و مێشکی بکرێتەوە، قۆناغێکی درێژخایەنە، لەو قۆناغە مرۆڤ بێ شک بەردەوام بەسەر لاشەی برای خۆیدا پازی داوە و هەستی بەبەزەیی نەکردووە و ترسی مردنی لێ نەنیشتووە! ئەو بەسەر مردوودا پازدان و - خۆبەبەرپرس نەزانینە- ئەگەر زۆریشی خایاندووە کەچی هێشتا مرۆڤ هەر تەنیا بە -شێوە- مرۆڤ بوو! پاش ئەوەی ئەم قۆناغە بەسەردەچێ و بەرەبەرە مرۆڤ چاوی دەکرێتەوە و هەست بە ترس!!-ی مردن دەکات، ئەو کات یادەوەری پڕە لە دیمەنی- کوژران و مردن و لاشەی کەوتوو. بۆیە هەر زوو بیر لە (مردن) و چارەسەرکردنی (لاشە) دەکاتەوە. هەر ئەوەشە. کە سەرەتاییترین چارەسەرکردنی لاشە وەکو بیروباوەڕی ئایینی و بیری ئەفسانەیی لێکدەدرێتەوە ئەگەر ئەو دەم (تا ئێستاش) مرۆڤ لە بەرامبەر مردن هیچی بۆ نەکرابێ هەر زوو ئەو وەختە مردنی بەهێزێکی گەورە و بێ بەرابەر هاتووتە بەرچاو، (ئۆلی بیبر Ullibeier) دەنووسێ: «لە ئەفسانەیەکی هۆزی کۆنۆ لەسەر ئەفراندن، سەیر دەکەین مردن هێزێکی ڕەسەنە لە جیهان و پێش خوداوەند هەبووە» (٢١٧، العدد،٢، ص٧٨) ئەم بێ هێزییەی مرۆڤ بەرامبەر گەورەیی و سامداری هێزی ڕەسەنی مردن، بووە هۆی ئەوەی کە ئەگەر مرۆڤ چارەسەری مردنی بۆ ناکرێ بیر لە ڕێگای تر بکاتەوە، ئەوەش بووە هۆی ئەوەی کە «مرۆڤی پێش مێژوو باوەڕ بە ژیانی پاش مردن بکا» (٩٢، ص٣) ئەوەش هەر لەشاردنەوەی مردووەکان بەدەردەکەوێ، کە لەنێو ماڵەکانی خۆیان مردووەکانیان بەدوولاکردنەوە دەناشت و گۆزەی پڕ ئاوو خواردنیان لەبەردەم دادەنان بۆ ئەوەی - کە زیندووبوونەوە- بیخۆن و بیخۆنەوە چونکە پێویستیان پێی دەبێ. لێرەوە لەگەڵ ئەم قۆناغە، ئایین و ئەفسانە سەر هەڵدەدەن.

٢-١-١- ترسی سەرەتا:

ئەو مرۆڤەی کە گەیشتە ئاستی (تەواو- کامل) بوون و چاو و مێشکی کرایەوە و سەرەتای ئەفسانە سەری هەڵدا وەک (دایڤید هیوم - David Hune) دەنووسێ: «ئەو بنەمایەی کە ئەفسانەی لە سەر پەیدا بوو، ئەوە ترسە» (١٤٠، ص٣٧) ئەو ترسەش هەر لەمردن بووە، ئەو مرۆڤەی گەیشتە ئاستی

ئەوەی بترسێ!! ئەو مرۆڤە ئەگەر بەدرێژایی هەزاران و ملیۆنان ساڵ پێگەیشتبێ، یان بە (کن فیکون)ێک پەیدابووبێ؛ لە ئەفسانە و لە ئایینیش هۆی دروست بوونەکەی دیاری کراوە، ئەوەتا لە ئەفسانەی گلگامش خوداوەندەکان دەڵێن: «ئەو بارە هەڵگرێ کە "ئەنلیل" بەسەر ئێمەیدا سەپاندووە، با مرۆڤ ئەو کاری خوداوەندان بگرێتە ئەستۆ» (١٣٣، ص٢٢٤) واتە ئەو کارەی کە (ئەنلیل (*-٢) بەسەر خوداوەندەکانیدا سەپاندووە، بامرۆڤ- ئەو مرۆڤەی دروستی دەکەن- بەو کارە هەڵسێ و لەجیاتی ئەوان ماندوو ببێ و ئارەقە برێژێ، واتە خوداوەندەکان بۆ ئەوە مرۆڤیان دروست کرد کە بۆ خۆیان بسێنەوە و مرۆڤ خزمەتیان بکات. بەڵام لە قورئانی پیرۆز (خوا) مرۆڤی بۆ شتێکی تر دروست کردووە، خودای گەورە دەفەرموێ:)وماخلقت الجن والانس الا ليعبدون((الذاريات "٥٦".) ئەوا لێرە خودا مرۆڤی بۆ ئەوە دروست کردووە تا بیپەرستن، وەک دەردەکەوێ «خودا پێویستی بەمرۆڤ هەیە و هەروەها مرۆڤیش بەخودا» (٥٢، ص٩٥). ئەم بوونی -خودا- و - مرۆڤ-ە بووە هۆی بوونی -ژیان- یش، ژیانیش لەجیهان ئامانجی خۆی هەیە: «ئامرازی بەئاکام گەیاندنی هێزی خواوەند لەجیهان، تەنها مرۆڤە» (٩٥ص١٠٥) ئەو مرۆڤەی کە ئەگەرچی دەیەوێ لە نهێنییەکانی ژیان بگات و خۆی بناسێ، بەڵام، وەک خوداوەند لەقورئان-دا دەفەرمووێ : (وما اوتيتم من العلم الا قليلا) (الاسراء "٨٥") لە ڕاستیشدا هەر وایە تەمەن و توانای مرۆڤ بەشی ئەوە ناکات کەپەی بەهەموو نهێنییەکان ببات، هەر ئەو ڕایە زاناکانیش دەیسەلمێنن، کە دەڵێن: «کەس بەتەمای ئەوە نەبێ کە ئێمە هەموو زانیارییەکان بزانین» ئەو یەک گرتنەوەی فەرموودەی - خوا-و رای زاناکان بۆ سەلماندنی کەم توانایی مرۆڤ واقعی ژیانیش پشتگیری دەکات، بۆ کۆی زانیاریی هەموو مرۆڤایەتیش، ئەوە ئاشکرایە، -زانست-ە داهاتووەکان هەندێکیان پاش ماوەیەک لەکەڵک دەکەون و ناتوانن لەگەڵ ڕۆژگار بەرەو پێشەوە بچن و هەندێکیشیان لەبێن دەچن و ئەوەی کە دەشمێننەوە، لە بەرامبەر کێوی بەرز و دەریای قووڵی نهێنییەکان بچووک و کەم دەسەڵاتە.

ئەو مرۆڤە بچووک و کەم دەسەڵاتە، کە چاوی کرایەوە بەر لەهەر شتێک لەگەڵ مردن ڕووبەڕوو بوو. چونکە خوداوەند کە مرۆڤی دروست کرد «مەرگ»یشی داهێنا، خودا دەفەرمووێ (تبارك الذي بيده الملك وهو على كل شي قدير، الذي خلق الموت والحياة ليبلوكم ايكم احسن عملا وهو العزيز الغفور) (الملك "١-٢") ئەو خودایەی کە دەستی بەسەر هەموو شتێکدا دەشکێ کە (ژیان - مرۆڤ)ی دروست کرد، هەرخۆشی مردنی داهێناوە، مردن بۆ کێ؟ بۆ مرۆڤ. بەڵام، خودا خۆی "هو الباقي"یە چونکە مرۆڤ لە هەر کوێ بێ مردن دەیدۆزێتەوە، (اينما تكونوا يدرككم الموت ولو كنتم في بروج مشيدة) (النساء "٧٨") هەر ئەو دۆزینەوەی مردن، کە (ژیان -مرۆڤ) دەدۆزێتەوە، لەگلگامش خوداوەندان بەئاشکراتر دەیلێین: «خوداوەندان هەر تەنیا ئەوانن کەهەتا هەتایێ دەژین، لەژێر هەتاوێ، بەڵام،مرۆڤ ژیانیان پێنج و دوو ڕۆژێکە» (١٣٣، ص٩٧) ئەم ژیانە کورتەی مرۆڤ، ڕۆژانە لەگەڵ مردن ڕوو بەڕوو دەبێتەوە. مەرگی کەسوکار و دۆستانی، مەرگی خۆشەویستانی. ئەم مەرگی بەردەوامەش بووە هۆی ئەوەی کە مرۆڤ، بەزۆر شێوە بیری لێ بکاتەوە. مرۆڤ لە سەرەتای بیرکردنەوەی هەموو شتێکی بە -گیان- دار

دەزانی، لەوانە "مرۆڤ" خۆیشی، ئەو گیاندارەش کە دەمرد، وای لێکدەدایەوە کە -گیان- لە- تەن- جیا بووەتەوە. هەر ئەو باوەڕ بە "گیان"ەش بوو کە لەنێو ئەفسانە و ئایینەکانیدا بەتێری ڕەنگی داوەتەوە لە واقعی ژیانیش مرۆڤ هەوڵی زۆری داوە بۆ ئەوەی تەن و گیان بپارێزێ و خۆ لە «ترس!»ی مردن ڕزگار بکات.

٢-١-٢- نیگەرانیی مردن:

مرۆڤ لەو قۆناغەی کە تازە چاو و مێشکی دەکرایەوە و ماوەیەکی درێژ بوو، بەسەر لاشەی هاوڕەگەزانی خۆیدا پازی دەدا، هێشتا چرای زانستی دانەگیرساندبوو لەنێو جیهانی تاریکی و بیرکردنەوەی تاریکدا دەژیا وەک ئەفسانەی (کۆنۆ -غینیا) باس دەکات: «لەسەرەتادا هیچ شتێک نەبوو، مەرگ لەگەڵ ژن و کیژە تاقانەکەی لە تاریکاییدا دەژیان» (٢١٧، العدد٢،ص٨٢) ئەو - مەرگ- ەی نێو تاریکایی بەرەبەرە لەمرۆڤ نزیک کەوتەوە و لەسەر قسەی (هایدگەر) «ترس لە مردن، لای مرۆڤ کێشەیەکە هیچ کێشەیەکی تری ڕۆژانەی تاک نایگاتێ، بەڵکە هەموو مرۆڤایەتی، دواجار دەزانێ ئەو "داری مردنێیە"» (١٢٦، ص٢٧) ئەو مرۆڤەی کە تێگەیشت خۆی -داری مردنێیە- ناچار وەک ئایین و ئەفسانە و فەلسەفەش بیری لە مردن کردەوە و وەک (هیرکلاتس) لە پێنج سەدی پێش زایین گوتوویەتی «هەموو ئەوەی کە دەیبینین هەر مردنە» (١١٢، ص٣٨) ئایینەکانیش ئەو حەتمیەتی مردنەیان لەسەر مرۆڤ کردە ماڵ خودا لە قورئاندا دەفەرموێ: (كل نفس ذائقة الموت) (آل عمران "١٨٥") ئەگەر هەموو ئایین و باوەڕ و ئەفسانە و فەلسەفەکان مردنیان دەسەلماند، ئەوا واقعی ژیان لە هەمووان لە بەرچاوتر بوو، مرۆڤ ڕۆژانە مرۆڤی وەکو خۆی دەدی، کە لەگیانەڵادایە، خەڵکی دەدین مردوون، لاشەکانیان تێکچووە و خراپ بووە و تەیر و دڕندەکان دەمیان تێناوە، ئەم دیمەنانە هەمیشە -خود-ی خۆی بەم شێوەیە دەهێنایە بەرچاو. ئەم ئامادەییەی -مردن- لە واقیع و لە خەیاڵدا بووە هۆی ئەوەی کە مرۆڤ بەزۆر شێوە بیر لە مردن بکاتەوە. ئەو مردنەی وەک کتێبی سەردەمی کۆن دەڵێ: «زاناکان دەمرن. هەروەها نەزان و گێلەکان لەنێو دەچن و میراتەکانیان بۆ خەڵکی تر بەجێ دێڵن» (المزامير-٨٤٩) ئەو زانا و نەزان و گێلانە بەر لە هەموو شتێک وەک پێویستی -ژیان- کە پێچەوانەی - مردن-ە و بۆ لەبیرکردن و خۆ دوورخستنەوە لە -مردن- پەنایان بۆ (کار) برد، وەک لە ئامۆژگارییەکانی ئایینی زەردەشتییەوە هاتووە «کار خوێی ژیانە، ژیان بەبێ کار بێ سوود و بێ هوودەیە، ئایینی ئێمە پێمان دەڵێ(کار) مەبەست و ئامانجی ژیانە» (٥٢، ص٢٠١) کە زەردەشتییەت -کار- بەخوێی ژیان دەزانێ! ئەوا (بیشا Bichat)ش ئاوا پێناسەی -ژیان- دەکات «کۆمەڵە ئەرکێکە بەرگری مردن دەکات» (١١٢، ص١٥) ئەو کارکردنە هەر تەنیا لەسنووری کاری دەست و بازوو نەمایەوە بەڵکە مەیدانی کاری بیر و ئاوەزیشی گرتەوە. ئەو بیروئاوەزە لە نێو -ئایین- ە سەرەتایی و -ئەفسانە -کان لە هەوەڵەوە بەچاکی دیارە. ئەمەش بۆ خۆی هۆیەکی بەردەوامی نیگەرانیی مرۆڤ بوو، نیگەرانی لە ترس و ئەنجامەکانی مردن، نیگەرانییەکی پڕ لە دڵەڕاوکێ.

٢-١-٣- گیان:

لەنێو کورددا ئەمڕۆ «ڕەوان» (١٨٦) بەرامبەر «جان» (١٨٢) و«گیان» (١٨٧) و «نەفەس» «هەناسە»و «پشوو»و «با» ڕادەوەستێ و هەموویان بۆ «رووح» (٢٠١) ی عەرەبی بەکاردێن، هەر هەمووشیان بەو هێزە دەگوترێن کە لەنێو ئەندامەکانی زیندەوەردایە و هۆی کارکردن و زیندوویێتی ئەو ئەندامانەیە. (علی الشوك) دەنووسێ «وشەی رواح بەروح مانای لێدەدرێتەوە لەڕاستیدا دەکاتە "ريح" "با"» (١٤٢،ص٣٥) هەر ئەو لێکۆڵەرەوە دەڵێ: «لە دەقێکی بابلیدا هاتووە، تێیدا Baou و لە ريح (با) باردار دەبێ، کە بەرامبەر- خوداوەندی Baouی ژنی کۆلبیا colpia - خوداوەندی بایە و خوداوەندی ئەغریقی نیکس Nyx (الليل niqht)ی کە هزیودی شاعیر بەدایکی هەموو شتێکی دەزانێ» (١٤٢، ص٣٥) ئەوەی لێرە مەبەستە وشەی-Baou باۆو- و ماناکەیەتی کە (مێ)یە وەک هزیۆدی شاعیریش دەڵێ: «دایکی هەموو شتێکە» ئەو وشە و ناوەی بابلی Baou= باۆ و ماناکەی دەکاتە (ريح - با) و بۆ گیان بەکاردێ، لە دوو لا لە مەبەستە کوردییەکە نزیک دەبێتەوە. یەکەم: لەڕووی دەنگەوە (باۆ و = (Baou) ی بابلی لەگەڵ (با)ی کوردی وەک یەک ڕیشە بن ئاوان. (*- ٣) دووەم: ماناکەیەتی کە دەکاتە گیان و دایکی هەموو شتێک، ئەو - دایکی هەموو شتێک - ە ئەوەش زیاتر پشتگیری وشەکە دەکات کە- Baou باۆ و- با= گیان هۆی زیندوویێتی و سوودی هەموو شتێکە. هەر ئەمەشە کە وای لەمرۆڤ کردووە، جگە لەوەی هەموو زیندەوەرێک بە(گیان)دار بزانێ! لەڕووی مەجازەوەش گیان دەدات بەهەموو - بێگیان -ێکیش، بۆ نموونە دەڵێ: " ئەم کانییە گیانێکی تایبەتی هەیە". " گیانی ئەم کێوە مەزنە".

٢-١-٤- گیان چییە؟

مرۆڤ پاش ئەوەی چاو و مێشکی کرایەوە و دەوروبەری خۆی بینی و هەستی بە - مردن- کرد، هاتە سەر ئەو باوەڕەی کە" جیهان پڕ لەگیانی بێ ژمارە"یە (٦١، ص ٢٠٤) هەر ئەم باوەڕەش: «باوەڕ بەبوونی- گیان- لەهەموو شتێکدا وەک قۆناغی یەکەمی ئایین وابوو» (٢٠٠) چونکە ئایین خۆی باوەڕ هێنانە بە" گیان، خدا، ژیان، مردن، جیهانی پاش مردن، بەهەشت و دۆزەخ" (٦١، ص ١٧) هەر ئەم ئایین و باوەڕبوون بەگیانە هۆی ئەوە بوو کە موسڵمانەکان لە سەرەتای ئیسلام لە پێغەمبەر(د.خ) بپرسن، گیان چییە؟ ئەوەش بووە هۆی ئەوەی کە لە قورئاندا خوا ئاوا وەڵام بداتەوە. (ويسألونك عن الروح قل الروح من امر ربي وما اوتيتم من العلم الا قليلا) (الاسراء "٨٥"). خودا دەفەرموێ لەبارەی (رووح = گیان)ەوە پرسیارت لێدەکەن، بڵێ خوا خۆی دەزانێ رووح چییە؟. ئێوەش تەنیا کەمێکتان لەزانیارییەکان پێگەیشتووە. ئەو وەڵامەی ئەو کات و سەردەمە کە لەڕووی حیکمەتی ئایینییەوە، رووی قسەی لە خەڵکی ئەو ڕۆژگارەی جەزیرەی عەرەبی بوو، وەڵامێکی مەنتیقی بوو، هەر ئەو خۆدوور خستنەوەی قورئان لە وەڵامی- وردو باریک- بۆتە هۆی ئەوەی تا ئێستاش زاناکان بەدوای ئەو وەڵامەدا بگەڕێن- ئەگەرچی زۆربەی هەرەزۆری - زانایان- بڕوایان بەوە هەیە. کە - گیان- هەیە، بەڵام، لەپێناسەکردنیدا، یەک ڕا و یەک دڵ نین، (ویلفرید. بڤلو) دەنووسێ: « سی و دوو ساڵی کارکردنم

لەبواری نەشتەرگەریدا هیچ گومانێکی بۆ نەهێشتمەوە، کە گیان هەیە» (١٧٧أ، ص ١٤) زۆربەی زانایان باوەڕیان بەهەبوونی گیان هێنا، پاشتر هەوڵیان دا بزانن گیان چییە؟! هەردوو زانای فەرەنسی دکتۆر(ئۆڤیل Ouvill- و- ئەلبێرتە ڕۆشا " :(Albertde Rochas هەوڵی زۆر زانستیانەیان دا و گەیشتنە ئەو باوەڕەی کە لاشەی مردوو ٥٠- ٧٥ گرام لەکێشی کەم دەبێتەوە (پاش ئەوەی دەمرێ). (٦،٢١٢،ص٦٧) کە ئەم ڕایەش ئەوە دەسەلمێنێ کە گیان- گرانایی -ثقل-ی هەیە، ئەوا زاناکان هەربەوەندە نەوەستاون بەڵکو هەوڵیان داوە شێوە و شوێن و ژمارەی گیانیش بزانن.

لەبارەی شوێنی گیان لەنێو لەشدا، «هەندێ لە زانایان لەوانە (ابن سينا) دڵ و بەڕای (دیکارت) و هەندێکی تر مێشک بەجێگای گیان دەزانن» (٥٩، ص ٥٧) بەڵام، هەر لەبارەی شوێنی گیان لە لەشی مرۆڤدا (ویلفرید. ج، بڤلو) ڕایەکی تری هەیە و دەنووسێ: " «گیان لەجێگایەکدا نییە کە وەک جوگرافیا دیاری بکرێ، ئەو لەشوێنێکە، لەگەڵ ئەوەشدا لەهیچ جێگایەکی لەشدا نییە» (١٧٧أ، ص ٤٥) ڕای ئەم زانایانە هەمووی لەسەر ئەوە یەک دەگرنەوە کە - گیان- لە لەشی مرۆڤدا هەیە، بەڵام لەدیاریکردنی جێگاکەدا دیسان یەک ڕا و یەک بڕیار نین. ئەم یەک ڕا نەبوونە بۆ (شێوەی- گیان-)یش هەر ئاوایە، هەندێ لە زانایانی کۆن و نوێ دەڵێن: «گیان تەمێکی ناسک و جوانە» (٥٩، ص ٤٥) ئەم شێوە دیاریکردنەی گیان، کە زۆرتر بە- هەناسە- ی دەزانن، هەندێک شێوەی ئەو - رووح = هەناسە- یە بەقەد شێوەی لەش دەزانن واتە لەشی خاوەن گیان. کە لایان وایە: «جەوهەری گیان، مەعنەوییە و بەو شێوەی ئەو بەپێی ئەو (بۆتە - قالب)ەیە کە تێیدایە» (٦١، ص٢٠٤) هەر لەم ڕووەوە باوەڕی ئایینی ئەویش شێوەی گیان ئاوا بەرجەستە دەکات «ان في جسد ابن ادم خلقا من خلق الله كهيئة الانسان وليسوا بناس» (٥٩، ص٦٤) خواوەند لەلاشەی مرۆڤدا بوونەوەرێکی لەسەر شێوەی مرۆڤ دروست کردووە، بەڵام، مرۆڤ نییە! ئەوەی لێرەدا مەبەستە، شێوەکەی وەکو شێوەی -مرۆڤ-ەکە بەرجەستە دەکات. بۆ شێوەی گیانیش ڕایەکان هەموو یەکتر ناگرنەوە، تەنیا لەوەدا نەبێ، کەدەبێ شێوەیەکی هەبێ- کە ڕایان وایە شێوەی هەیە، بەڵام، چۆنە؟ یەک جۆر وەڵام نابیسین. ئەگەر لەشێوەشدا ڕایەکان یەکتر ناگرنەوە ئەوا بۆ ژمارە-، واتە ژمارەی گیانی یەک مرۆڤ. ئەویش ڕای جیاواز هەیە: (دیکارت) ڕای وایە: «سروشتی مرۆڤ لە دووانەی لەشی ماددی و ئەقڵی نامادی پێکهاتووە» (١٧٣، ص٨٦) زاناکان هەرتەنیا بەدووانە ڕازی نەبوون و هەوڵ و بیرکردنەوەکان گەیشتە ئەوەی کە (لەشی سێیەم)یش دیاری بکەن: «هەر مرۆڤێک پێکهاتەی سێیەمیشی هەیە، ئەویش لەش -جسد-ی سێیەمە، ئەوەی دەکاتە لەشی بەهەواوە، هەندێ جاریش لەشی تیشکاویشی پێ دەڵێن، ئەو لەشە دەقاو دەقی لەش گۆشت و خوێنە، بەڵام، لە ماکێکی پێشکەوتوو- ناسک- تر پێکهاتووە» (١٥٨، ص٥٩) ئەوەی زاناکان بۆی دەچن و هێشتا لەسەری جێگیر نەبوون، ئەفسانەی نێو خەڵک زۆر زووتر بیری لێکردووتەوە، ئەسکیمۆییەکانیش پێشتر بڕوایان بەم سێیە هەبوو، دەڵێن: «مرۆڤ لەم سێ شتە پێکهاتووە، گیان و لەش و ناو» (٧٦، ص٦٣) ئەگەر ئەمانە واتە ئەسکیمۆییەکان، سێینەیان بە- ناو-و- لەش-و گیان- دیاری کردووە، ئەوا بەپێی باوەڕی هۆزی (یانومانی -Yanomani) (سێ) جۆر

-گیان- هەیە: «ڕەوانێکی سێبەری کە لەکاتی خەو و نەخۆشی لەش بەجێ دێڵێ، گیانێک کەپاش مردن لە لاشە جیا دەبێتەوە، سێیەم ئەوەیە کە لەپاش ڕێ و ڕەسمی شاردنەوە، پەیوەندی بە- هەمیشە -یی دەکات» (٤٨، ص١١٧) بیری کردنەوەی مرۆڤ لە -گیان- ی پڕ نهێنی و گرێچن، لە ئەفسانەش وەک هەوڵە زانستییەکان، ڕای لێک جیای هەیە، هەر (ئەمەزۆن)ییەکان، ژمارەی گیانیان گەیاندووتە پێنج و گیان و کار و ئەرکەکانیان دیاری کردوون «ئەو گیانانە لە لەشی مرۆڤ سێبەرسایە ئاسا دەمێنن و دواجار سێیانیان دەبنە باڵندەی ڕاوچی و چوارەمی لە کلێوەی ئەژنۆ شاردراوەتەوە و پێنجەمی کە لە هەمووان پتر لەگەڕانە، ڕێگای- کاکێشان- دەگرێتە بەر و لە زەمین دوور دەکەوێتەوە» هەر ئەم زۆر ژمارەییەی گیان لەنێو خەڵکدا وای کردووە، کەوا بیر بکەنەوە، هەندێ گیانلەبەر لە یەک گیانیان زیاتر هەیە، بۆ نموونە، پشیلە لە زۆربەی وڵاتان و لەنێو زۆربەی میللەتان بە(حەوت ڕووح) ناسراوە. هەر ئەم زۆر ژمارەییەی گیان لایەنێکی تری بیرکردنەوەی مرۆڤی گرتووەتەوە. ئەویش -چاک- خراپ، پیس- پاک، ڕەش- سپی، و تاریک -ڕووناک، و ئیماندار و بێ ئیمان، کە هەر ئەم باوەڕە، ئایینەکان زۆر پشتگیری دەکەن و بڕوایان (بەگیانی چاک)و (گیانی خراپ) هەیە، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوە، کە گیانی بەهەشتی و دۆزەخیش پەیدا ببێ و خەڵک، کە بڕوایان بەگیان و زیندوویێتی گیان هەبێ و چاک و خراپیش هەبێ، دەڵێین. دواجار ئەم گیانانە هەر یەکە و بەپێی چاکی و خراپی کردەوەکانی خۆی لەو دنیا جێگای بۆ دیاری دەکرێ، هەر ئەم باوەڕی مانەوەی گیان وای لەهەندێ باوەڕ و ئایین کردووە کە گرنگییەکی زۆر بەلەش بدەن و وەک گیان بەگرنگی بزانن، زەردەشتییەکان جیاوازی لەنێوان گیان و لەشدا ناکەن و دەڵێین: «بۆ ئەوەی بگەینە مانەوەی هەمیشەیی. پێویستە ئەم دووانە وەکو یەک ڕابگرێ» (٥٢، ص٩٦) هەر ئەم باوەڕەش وای لە (مصر)ییەکان کردبوو، بەکردەوەیەکی زانستی گرنگییەکی زۆر بەلەش بدەن، ئەوەبوو زانست و هونەری مۆمیاکردنیان داهێنا! «ئەوەش وای لێکردن کە گرنگییەکی زۆر بەلاشەی مردوو بدەن و بگەنە هونەری مۆمیاکردنی لەش و بۆ مسۆگەر کردنی مانەوەی گیان» (١٧١، ص١٠٧) ئەم پاراستنی لەشە لەوەوە هاتبوو کە بڕوایان بەهێز و توانا و کاری گیان هەبوو، چونکە زۆربەی میللەتان لەسەر ئەو باوەڕەن کە: «گیان جێگای هەموو زانیارییەکانە و هەمیشە دەمێنێ و دەتوانێ هەرشتێک لەبارەی ئێستا و ڕابردوو بزانێ، کە پێشتر زانیبووی و هەروەها ئاگاداری داهاتووش بێ» (٦٢،جلد دوم،ص٤٧١) هەر ئەو گیانە، کە هەمیشەییە و دەمێنێ دواجار دەچێتەوە نێو جیهانی گیانان «گیان دەچێتەوە جیهانی گیانان کە بۆ ماوەیەکی کاتی ئەوێی جێ هێشتبوو» (٣٤، ص١٣٣) ئەو جیهانەی کە لەسەر باوەڕی (مصر)یە کۆنەکان کە «دادگای ئۆزیر بەس خونت ئومنت، لە چل و دوو قازی دۆزەخیی پێکهاتووە» (١١١، ص١٣٨) لەو دادگایە لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەکرێ. بەڵام، ئەوەی دەگاتە جێگای لێپرسینەوە لەسەر قسەی (مەولانا) هەر تەنیا گیانە «ئەوەی تر پێکهاتەی مرۆڤ هەر گۆشت و پێستەو هێسک و دەماری لەنێو چوون و ڕزینە» (٧٢، ص ٢٧٣) ئەم هەموو بیر کردنەوە و لێکدانەوەی ئایینی و ئەفسانەیی و زانستییە بۆ گیان، بەخۆڕایی نییە! هەر ئەو گیانە هۆی سەرهەڵدانی کۆنترین ئایینە و هەر خۆشی یەکەمین پەرستراوە، کە ڕۆژانی گیان پەرستی باوبوو.

ئەوە وەک دوا وشە بمانەوێ لە بارەی -گیان-ەوە بینووسین، ئەوەیە؛ کە ئەم جیهان و بوونەوەرە پڕاو پڕە لە نهێنی، زۆر شت هەبوون ڕۆژانێ، نهێنییەکی ئەفسانە ئامێز بوون، بەردەوامی مرۆڤ و پێشکەوتنی زانست دواجار نهێنی پێکهاتەی لێک کردەوە و ڕێژەی پێکهاتەی ماک -مادە-کانی زانی و پلەی ساردی و گەرمی دیاری کردوو بوون بەشتێکی ئاسایی، ئێستا ئەو نهێنییە منداڵان ڕۆژانە لەنێو یارییەکانیاندا دووبارە و سێ بارەی دەکەنەوە، بەڵام، لەگەڵ ئەم هەموو پێشکەوتن و دەستهاتە زانستییە هێشتا زۆر شت ماوە و هەتا پتریش هەوڵ بۆ ئاشکراکردن و پەردە هەڵماڵینیان بدرێ، زۆرتر خۆ لە تەمی ئاڵۆزیدا لوول دەدەن، گیانیش یەکێکە لەو نهێنییانەی کە -تائێستا- بەتەواوی نەهاتووتە نێو تاقیگەی زانستی و وا پێدەچێ ڕۆژگارێکی زۆرتریشی بوێ تا دەگەینە وەڵامێکی ڕاست، ئەگەر زانست زۆری هەوڵداوە، ئەوە ئایین و فەلسەفەش لەو هەوڵە بەدوورنەبوون، ئەوانیش وەڵامی تایبەتی خۆیان هەیە، بەڵام، وەڵامی ئەوان لەپێناسە- کردنی - گیان- دا نییە! بەڵکە باوەڕ هێنانە، بەئایین و فەلسەفەکە، هەر ئەوەشە جارێکی تر پێناسەی - گیان-ی زۆر بەزەحمەت خستووتەوە.

٢-٢-١- کراسگۆڕین (**التناسخ**):

لە باسی (گیان)دا گوترا کە مرۆڤ زۆر زوو باوەڕی بە بوونی گیان پەیدا کرد و ئەم باوەڕ پەیدا کردنە سەرەتاییترین ئایینی داهێنا و زۆر لە لێکۆڵەرەوان،- گیان پەرستی- بەیەکەمین ئایین دەزانن، واتە مرۆڤ لە سەرەتادا- گیان-ی پەرستووە. ئەگەر باوەڕی بوونی گیان بەشێوەیەکی گشتی چەسپا و پەرستن و بیرکردنەوە لەگیان، زۆر ڕای لەبارەی ژمارە و شێوە و جێگای گیاندا پەیدا کرد، تا لەنێو لاشەی (مرۆڤ) دایە، ئەوە هەر مرۆڤ بیری لە دواڕۆژی گیانیش کردەوە، چونکە مردن کارێکی ڕۆژانەیە و لاشەکان بێ هێز و بێ جووڵە دەکەون، لەسەر زەوی باڵندە و زیندەوەرەکان و لەنێو ئاودا ماسی دەیانخوات و لەژێر زەویدا دەڕزن، ئەی گیان چی بەسەردێ؟ ئەگەر توانی بەشاردنەوە و ناشتن و سووتاندن، چارەسەری لاشەکان بکات! ئەی گیان کە شتێکی ترە و لەگەڵ لەشدا یەک شت نین، چی بەسەر دێ و کێوە دەچێ،؟ دەبێ ئەوەش بڵێین هەر لەسەرەتای باوەڕبوون بەگیان، باوەڕێکی هەمیشەیی بوو، واتە زیندوو مانەوە و نەمریی گیان، باوەڕێک بوو، گیان هەر سەرەتا لەگەڵ خۆیدا هێنای، دیسان ئەم زیندوویێتییەی گیان بووە هۆی بیرکردنەوە و بەرجەستەکردنی -ژیان-و بەردەوامیی گیان پاش جیابوونەوەی لە لاشە و تەن. ئەمەش بووە هۆی داهێنانی بەشی دووەمی باوەڕی ئایین و بتەوکردنی ئەو ئایینە لەقۆناغی دوایی قۆناغی (ژیان =سەر دنیا) بۆ قۆناغی دوای (مردن) بەمانای لێکجیابوونەوەی (لەش و گیان) و بەردەوامییەتیی گیان لە جیهانێکی تر کە جیایە لەگەڵ جیهانی یەکەم و لاشەیەکی تر، کە ئەویش جیایە لە لاشەی سەر دنیا و ئەم جیهانە. لێرە ئەو پرسیارە هاتە پێشەوە، ئەو جیهانە کوێندەرە کە گیان تێیدا بەردەوام دەبێ و ئەو لاشەیە چییە کە گیان تێیداجێگیر دەبێ؟ هەر ئەم پرسیارانەش بیری -ئەودنیا-و-قیامەت-ی داهێنا و بووە هۆی سەرهەڵدانی باوەڕی (کراسگۆڕین- التناسخ) چونکە وەک دکتۆر (عەلی شەریعەتی) دەڵێ: «کراسگۆڕین بەو مانایەیە، کە گیان پاش مردنی لەش دەمێنێ و لەشێکی تر هەڵدەبژێرێ و ژیانی خۆی لە ژیانی دووەمدا بەردەوام دەکات» (٧٦،

ص٦٤) ئەگەر ئایینە کۆنەکان بوونی گیان و بەردەوامی ژیانی گیانیان لەو دنیادا بەڕاست دەزانی، ئەوا زاناو فەیلەسووفەکانیش زۆر و هەر زووش ئەم بیرەیان بەزانست و فەلسەفەکانی خۆیان پشت ئەستوورکرد. لە سەدەی (شەشەمی پ.ز) (ئەفلاتوون) ئەویش وەکو مامۆستاکەی (سوقرات) «بڕوای بەکراسگۆڕینی (گیان) هەبوو لەم جیهانەدا» (٥٩، ص٧) ئەم بڕوا بە کراسگۆڕینە هەر تەنیا لە وڵاتێک و لەسەردەمێکدا جێگیر نەبوو (هیرۆدۆت ٤٢٥-٤٨٤ پ.ز) دەگێڕێتەوە کە: «میسرییەکان هەوەڵین مرۆڤن کە بڕوایان بەنەمریی گیان هەبوو(*-٤) لەسەر ئەو باوەڕەبوون کەمرۆڤ پاش ئەوەی دەمرێ، گیانی لە لەشێکی تر و بەزنجیرە لە هەموو گیانلەبەرەکاندا دەسووڕێتەوە ئەوانەی کە لەسەر زەمین و نێو دەریادا هەن، ئەوسا جارێکی تر دەگەڕێتەوە نێو لەشێکی ئادەمیزادی و ئەو هەموو کراسگۆڕینە سێ هەزار ساڵ دەخایەنێ» (٥٩، ص٤) ئەم باوەڕەی میسرییەکان بەگیان بووە هۆی ئەوەی گرنگی بەلەشیش بدەن، چونکە وایان دەزانی گیان دەتوانێ لەشگۆڕی بکات و بچێتە نێو ئەو لەشەی خۆی دەیەوێ، هەتا دەتوانێ بگەڕێتەوە نێو لەشی یەکەمی، «بۆیە گرنگییان بەمۆمیاکردنی لەشی مردووەکانیان دەدا و هەوڵێکی زۆریان بۆ ئەوە دەدا کە لەش هەتا هەتایێ بمێنێ» (١١١، ص١٣٩).

ئەم باوەڕی کراسگۆڕینە زۆر لک و پەلی لێ بووەوە و بەزۆر شێوە لە نێو ئایین و فەلسەفەکاندا تەشەنەی کرد، (فیتاگۆرس) و لایەنگرانی ئەوانیش بڕوایان بەکراسگۆڕین هەبوو، هەر ئەوەش بوو وای لێکردبوون کە خۆ لەگۆشت خواردن بەدوور بگرن، هەر ئەم باوەڕە، واتە باوەڕی کراسگۆڕین ئێستا لەنێو کوردە ئێزدییەکاندا ماوە، کە ئێزدییەت یەکێکە لە ئایینە کۆنەکانی جیهان، هەر چەندە گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتووە، بەڵام، هێشتا زۆر باوەڕی کۆنی خۆی پاراستووە «کراسگۆڕینی گیان وشەیەکە بەرامبەر وشەی مردن دەوەستێ لای ئێزدییەکان» (*-٥) (٦،٢١٢ ،ص٥٩) واتە ئەوان بڕوایان بەمردن نییە! بۆیە وشەی مردن لای ئەوان نییە، ئەگەر یەکێ بەتێڕوانینی ئێمە دەمرێ، ئەوان واتە ئێزدییەکان دەڵێن: کراسی خۆی گۆڕی. هندۆسەکانیش لەسەر ئەو باوەڕەن (ئەبولرەیحان بیروونی) دەنووسێ: «کراسگۆڕین نیشانەی هندۆسەکانە و کەسێک کە باوەڕی بەکراسگۆڕین نەبێ، ئەوان ئەو کەسە لەخۆیان ناژمێرن» (٣٦، ص٥٧) هندۆسەکانیش ئایینەکەیان لە ئایینە کۆن و لەمێژینەکانی جیهانە.

٢-٢-٢- جۆرەکانی کراسگۆڕین:

کە کراسگۆڕین بووە باوەڕێکی باوو لە نێو زۆر ئایین و ئایینزادا بەدەرکەوتووە، ئەم کراسگۆڕینەش بەشێوەی گشتی لە دوو شێوەدا خۆی نواند، ئەویش گیانی پاک و ئیماندار و گیانی پیس و بێ ئیمان بوو، گیانی پاک لەکراسگۆڕیندا دەچێتە نێو تەنی مرۆڤێکی تر لەقۆناغی دووەمدا، بەڵام، گیانی پیس و بێ ئیمان، بەپێی کردەوە خراپەکانی خۆی دەچێتە نێو لەشی حەیوانێک. هەندێک لەوانە لەسەر ئەو باوەڕەن، کە گیانی پیس لەسووڕێکی بەردەوامدایە و لەو سووڕەدا هەموو گیانلەبەرەکان دەکات و هەتا رووەک و بێ گیانەکانیش دەگرێتەوە.

ئەگەرچی ئیسلامەتی هەر لەبنەڕەتدا بڕوای بەکراسگۆڕین نییە! لەگەڵ ئەوەش هەندێ لەدەستە و تیپە بڕوا پێنەکراوەکانی نێو ئیسلام بەلای باوەڕی کراسگۆڕیندا دەشکێنەوە و هەندێ لە نووسەرانی ئیسلام

باسی چوار جۆر- کراسگۆڕین- یان کردووە، ئەویش ئەمانەی خوارەوەن:

«١- نسخ: واتە گیانی مرۆڤێکی مردوو لە لەشی مرۆڤێکی تردا بەدەر دەکەوێتەوە.

٢- مسخ: واتە گیانی مرۆڤێکی مردوو لە لەشی حەیوانێکدا بەدەر دەکەوێتەوە.

٣- فسخ: واتە گیانی مرۆڤێکی مردوو لە شێوەی رووەکێکدا بەدەر دەکەوێتەوە.

٤- رسخ: واتە گیانی مرۆڤێکی مردوو لە شێوەی بێ گیانێکدا بەدەردەکەوێتەوە.» (٥٩، ص٨-٩)

ئەم جۆرە کراسگۆڕینانە دەتوانین لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا جوانتر بەرجەستەیان بکەین:

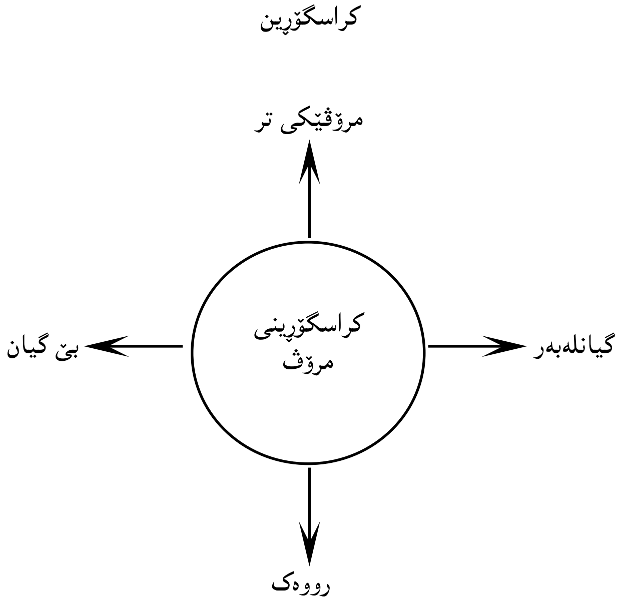

٢-٢-٣- هەندێ لەکراسگۆڕەکان:

کراسگۆڕین هەر تەنیا لە سنووری باوەڕی ئایینی و بیردۆزی فەلسەفیدا نەمایەوە. بەڵکە هەر لە زووەوە باوەڕێکی بەکردار و واقعی ڕۆژانەی بەرچاوی ئەو ئایین و ئایینزا و کۆمەڵ و دەستەی ئەو کەسانەیە کە بڕوایان پێ هەبووە. بۆیە بەچاکی دەزانین چەند نموونەیەک لە شوێن و ڕۆژگاری جیاجیادا بێنینەوە لەو کەسانەی کە نەک هەر تەنیا باوەڕیان بەکراسگۆڕین هەبووە، بەڵکە ژیانی خۆیان بەنموونەیەکی زیندووی چەند جارەی ئەم کراسگۆڕینە دەزانن:

-فیتاگۆرسییەکان: بڕوایان بەکراسگۆڕین هەبوو زیندوویێتیی گیان لای ئەوان باوەڕێکە گومان هەڵناگرێ، هەتا (فیتاگۆرس) خۆی: «دەیگوت من پێنج جار کراسم گۆڕیوە و ژیانی خۆی لەشێوەی گیانلەبەر دەهاتەوە بیر» (٦،٢١٢، ص٥٩) فیتاگۆرس نەک لەداهاتووی خۆی بڕوای بەکراسگۆڕین هەبووە، بەڵکە گوتوویەتی، لەرابردوو، واتە پێش ژیانی -ئێستا-ی ئەو دەمی فیتاگۆرس چەند کراسی

گۆڕیوە ئەمەش باوەڕی هەموو ئەوانەیە کە بڕوایان بەم بیرە هەیە.

– ئەفسانەی بوودییەکان: لەبارەی (سیدهارتا= بوژا وە دەڵێ: «بودا- پێش ئەوەی ببێ بەڕێگا پیشاندەر پێنج سەد و سی ساڵ ژیاوە(*-٦)، چل و دووجار بەخوداوەندی، هەشتا و پێنج جار بەپاشایەتی، بیست و چوار جار بە -میر- ایەتی، بیست و دوو جار بە -زانا-یی و دووجار بە -دز- ایەتی و جارێک بە -بەندە-یی و جارێکیش بە -سەرکێش-ی، زۆرجاریش لەشێوەی شێر و ئاسک و ئەسپ و هەڵۆ و گاو مار و بۆق-دا ژیاوە» (١٧٦، ص٩٦) ئەوەی لێرە بوودا باسی دەکات، تەنیا کراسگۆڕین و زۆری و جۆرەکانی کراسگۆڕین نییە! بەڵکە باسی ئەوە دەکات کە-چل و دوو جار لەشێوەی خوداوەند-یدا(*-٧) ژیاوە، کە ئەمەش تایبەتمەندییەکی تری کراسگۆڕینە(*-٨).

-هەروەها شاعیر و فەیلەسووفی ئیتالی (جیور دانۆ برۆنۆ) کە بڕیاری سووتاندنی بەسەردا درا، لەسەر ئەوەی بڕوای بەکراسگۆڕین هەبوو. لەدوا وەڵامی بۆ ئەو تاوانەی کەبەسەریدا سەپابوو گوتی: «(نەفەس = هەناسە)= گیان "لەش نییە!" و لە لەشێکی تر جێگا دەگرێ و لە لەشێکەوە دەچێتە لەشێکی تر» (١٧٧، ص٦).

– ئەگەرچی وەکو گوتمان ئیسلام خۆی باوەڕی - بەکراسگۆڕین- نییە! بەڵام هەندێ ئایینزای بڕوا پێنەکراو و هەندێ کەسایەتیی موسڵمانان، لەنووسین و بەرهەمەکانیاندا باسیان کردووە و ئەو باسکردنە لەبڕوا بوون بەدوور نەبووە. (شێخ شەمسەددین تەبریزی) لە قەسیدەیەکیدا دەنووسێ:

«گر بگویم شرح جان خویش را نهصد هفتاد قالب دیدەام» (٢١٢،١٢، ل٢)

واتە ئەگەر باسی -جان = گیان-ی خۆم بکەم و سەربردەی بگێڕمەوە نۆ سەد و هەفتا -قالب= بۆتە - شێوەم دیوە، سەیر دەکەین ئەم زانایە زۆر لە بوودای تێپەڕاندووە، هێندە هەیە باسی جۆرەکانی کراسگۆڕینەکەمان بۆ ناکات.

ئەگەر ئەم نموونانەی کە لەسەرەوە باسمان کردن لە ڕۆژگاری دووربوون و هەندێکیان هی ڕۆژانی پێش زایین بوو، ئەوا دەتوانین لەم سەردەمەش نموونەی ئەم جۆرە کەسانە بێنینەوە کە ئەم باوەڕەیان هەیە(*-٩).

– کۆلن ولسن لە کتێبی (مابعد الحياه) دەنووسێ: «لە ڕۆژی ١٢ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٦ کچێک لەدایک بوو، ناوی لێنرا (کۆماری شانتی دیفی) لە شاری (دەلهی) لە هیند، کە گەیشتە چوار ساڵی، دەستی بەوەکرد کە سەربردەی ژیانی پێشووی خۆی لە شاری (مۆنرا) بگێڕێتەوە، کە سەد میل لە دەلهی-یەوە دوورە، گوتی: ئەو لە هۆزی (شوبان) بوو، لەماڵێکدا دەژیا کە ڕەنگی زەرد بوو، مێردەکەی بازرگان بوو و ناوی (کیدار نان جۆبی) بوو (...) کە کیدار نان ئەم هەواڵەی زانی، زوو بەرەو هیند هات و منداڵەکە زوو خۆی هاوێشتە باوەشی و دەیتوانی وەڵامی هەموو پرسیارەکانی بداتەوە، وەڵامی گومان هەڵنەگر، وەڵامی ئەو پرسیارانەی کە باسی ژنایەتی پێشووی خۆی دەکات و باسی ئەو سندووقەشی کرد کەسەد روپیەی تێدایە و کاتی خۆی لە ژوورێکی ماڵەکەیدا شاردوویەتییەوە» (١٥٨، ص١٧٣) ئەم کچە و زۆری تر لەوانەی باسی ژیانی رابردوویان دەکەن، بەڵگەی دۆزینەوەی شتی ژێر

زەوی دێننەوە، لەنێو ئەم بەڵگانەش زۆرجار زێڕ پارە و شتی بەنرخ باس دەکرێ، کە ئەمەش بۆ خۆی خاڵێکە جێگای بەهەند هەڵگرتنە.

– پێشتر باسی برا ئێزدییەکانمان کرد، کە ئەوانیش بڕوایان بەکراسگۆڕین هەیە، ئەوەتە (خەلیکۆ) وەک نموونەیەکی بەرچاو لەناوچەکەدا ناسراوە، خەلیکۆ دەڵێ: «ئەو گیانی خۆی دەناسێ و دەزانێ پێشتر دوو جار ژیاوە، دەڵێ کابرایەکی خاوەن ژن بوو، ژنەکەی پێش ئەو مردووە و گۆڕەکەی دەناسێ، جارێک دەچێتە ماڵی برادەرێک و دەڵێ پێشتر لەو شوێنە دەژیا و باوکی دەمی بیرێکی داخستووە پێش ئەوەی کۆچ بکەن و ئێستا جێگاکەی دەناسێ، خاوەن ماڵ لەگەڵ خەلیکۆ بیرەکەیان دۆزییەوە، بیرێکی تەواو، کوڕی ئەو (خەلیکۆ) یە ئێستا لە کۆمەڵگەی (خانە سۆرێ) لە قەزای سنجاردا دەژی و زۆری پێیە کە لەبارەی باوکییەوە بیلێ» (٢١٢،٦، ص٦٥).

ئەگەر باوەڕی کراسگۆڕین باوەڕێکی زۆر کۆنە، بەو مانایە نییە، ئەمڕۆ کەس نەبێ بڕوای بەکراسگۆڕین نەبێ! بەڵکە هەر ئێستا و لەم ڕۆژگارەدا، لەنێو زۆر هۆز و نەتەوە و وڵات، زۆر ئایین و ئایینزاو باوەڕ هەن، بڕوای تەواویان بەکراسگۆڕین و جۆرەکانی کراسگۆڕین هەیە و نموونەش لە دنیادا یەکجار زۆرە و لە کوردستانیش ئەم جۆرە کەسانە کەم نین.

٢-٢-٤- دوا وشە لەبارەی (گیان و کراسگۆڕین)ەوە:

بوونی گیان و زیندوویێتی گیان، ئەگەر لەسەرەتاوە ئایینی دانەهێنابێ ئەوا بێشک بووەتە هۆی پەرەپێدان و زۆربوون و بەرنامە ڕێژکردنیشی، هەر ئایینیش بووە هۆی پەرەپێدانی گیان و ژمارە و نرخ بۆ دانانی، سەرەکی ترین شت گیانی پاک و گیانی پیسە! کە ئەمەش بەرامبەر بە گیانی ئیماندار و گیانی بێ ئیمان ڕادەوەستێ، ئەم ئیماندار و بێ ئیمانەش بیری پاداشت و سزای هێنایە پێشەوە، لەمەشدا دادگایی کردن و پەڕینەوە لە(پرد)(*-١٠) و بەهەشت و دۆزەخ داهات(*-١١).

میسرییەکان هەر لەکۆنەوە بڕوایان بەو دادگایی کردنە هەبووە ئەم دادگاییە لە چل و دوو ئەندام پێکهاتبوو: «ئۆزیریس سەرۆکی قازییەکان و چل و دوو قازی ئەرکی دادگایی کردنی گیانیان پێ سپێردراوە» (١١١،ص١٤١) ئەم دادگایی کردنەش رێ و رەسم و شوێنی تایبەتی هەبوو. هەروەها لە ئایینی زەردەشتیش ئەم دادگایی کردنە هەیە، بەڵام بەشێوەیەکی تر، لە (ئەرداویراف نامە) زۆر بەچاکی باسی (چینود پل) واتە پردی جینود کراوە، ئەو پردەش شوێنی دەرکەوتنی چاکە و خراپەی مردووە بەرامبەر بەگیان، کە دەیەوێ لەسەر ئەم پردە بپەڕێتەوە، ژێرەوەی ئەو پردە دۆزەخە و ئەوبەریشی بەهەشتە، کردەوەکانی گیانی مردوو بەچاک و خراپییەوە دێنە پێشوازی، ئەگەر چاکەکاربێ، کردەوەکانی لەسەر شێوەی کچێکی جوان و ئەگەر کردەوەکانی خراپ بێ، لەسەرشێوەی پیرەژنێکی ناشیرین بەرەو پیری دێن، کە لە کچە جوانەکە دەپرسێ تۆ کێیی؟ دەڵێ من کردەوە چاکەکانی تۆم. کە لە پیرەژنەکەش دەپرسێ، لە وەڵامدا دەڵێ: من کردەوە خراپەکانی تۆم. لەو (بندهش)ەی کە باسی پردی چینود و گیانی مردووان دەکات، ئاوا باسی ئەو پردە دەکا: «.. گیانی مردووەکان لە بەیانی ڕۆژی چوارەمی پاش مردن، دەگاتە ئەوێ، ئەگەر بەهەشتی بێ بایەکی بۆن خۆش و نوێنەری کردارە چاکەکانی دێتە پێشوازی، ئەگەر